

Statsvetenskaplig tidskrift

Årgång 116 · 2014 /3

Ny följd, årg 94. Utgiven av Fahlbeckska stiftelsen.

REDAKTIONSSEKRETERARE *Magnus Jerneck* (ansvarig utgivare)

BITR. REDAKTIONSSEKRETERARE *Björn Badersten*

LITTERATURREDAKTÖR *Björn Östbring*

FÖRBUNDSREDAKTÖR *Magnus Erlandsson*

REDAKTIONSRÅD *Karin Borevi*, Uppsala universitet, *Niklas Eklund*, Umeå universitet, *Mikael Gilljam*, Göteborgs universitet, *Mats Lindberg*, Örebro universitet, *Carina Lundmark*, Luleå tekniska universitet, *Ulf Mörkenstam*, Stockholms universitet, *Elin Wihlborg*, Linköpings universitet, *Björn Badersten*, Lunds universitet, biträdande redaktionssekreterare, *Magnus Jerneck*, Lunds universitet, redaktionssekreterare, *Björn Östbring*, Lunds universitet, litteraturredaktör, *Magnus Erlandsson*, förbundsredaktör

TEKNISK REDAKTÖR *Bengt Lundell*

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

PRENUMERATIONSPRIS 2014 420 kr, enstaka nummer 110 kr. Medlemmar i

Statsvetenskapliga förbundet och studenter erhåller tidskriften till rabatterat pris. Prenumeration sker via hemsidan, genom insättning på plusgiro 27 95 65-6 med angivande av namn och adress eller genom meddelande till tidskriftens expedition. Eftertryck av tidskriftens innehåll utan angivande av källan förbjudes.

ADRESS Statsvetenskaplig tidskrift, Box 52, SE-221 00 Lund, Sverige

TELEFON 046-222 97 77 (Jerneck) 046-222 01 59 (Badersten) 046-222 10 71 (Lundell)

TELEFAX 046-222 40 06

E-POST statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se

HEMSIDA www.statsvetenskapligtidskrift.org

TRYCK Mediatryck, Lund 2014

ISSN 0039-0747

Statsvetenskaplig tidskrift

Statsvetenskaplig tidskrift är den svenska tidskriften för statsvetare. Tidskriften publicerar vetenskapliga uppsatser, översikter och litteraturgranskningar inom statsvetenskapens alla subdiscipliner och är därtill huvudorgan för Statsvetenskapliga förbundet (SWEPSA). Svenska är huvudspråket, men tidskriften publicerar också texter på danska och norska samt i undantagsfall på engelska av författare som inte har ett skandinaviskt språk som arbetspråk.

Statsvetenskaplig tidskrift utges av Fahlbeckska stiftelsen vid Lunds universitet, med fyra nummer per år. Tidskriften utkommer år 2014 med sin 116:e årgång. Stiftelsen leds av ett flervetenskapligt sammansatt kollegium (professorer i statsvetenskap, historia, skatterätt, förvaltningsrätt, antikens kultur och samhällsliv, nationalekonomi, ekonomisk historia, socialt arbete, sociologi och statistik). Kollegiet beslutar om tidskriftens budget och övergripande policyfrågor. Tidskriftens redaktion, som är helt fristående i publicistiska frågor, består av en redaktör, en biträdande redaktör, en litteraturredaktör, en teknisk redaktör och ett aktivt arbetande redaktionsråd på åtta personer som sammanträder minst två gånger per år. Redaktionsrådet utses i samråd med Statsvetenskapliga förbundet och representerar flertalet statsvetenskapliga universitetsinstitutioner i Sverige.

Samtliga artiklar kvalitetsgranskas internt av två personer i tidskriftsredaktionen. Den externa kvalitetsgranskningen, med två anonyma referees per artikel, omfattar alla publicerade artiklar utom litteraturgranskningar, kortare översikter/debattartiklar och sakkunnigutlåtanden. Författaren får i samband med redaktionens beslut om publicering/refusering ta del av utlåtanden från referees.

The Swedish Journal of Political Science

Statsvetenskaplig tidskrift (The Swedish Journal of Political Science) is the Swedish journal for political scientists. The journal publishes scientific essays, review articles and literature reviews in all the subsidiary disciplines of political science and is the principle organ of the Swedish Political Science Association (SWEPSA). While Swedish is its main language, the journal also publishes texts in Danish and Norwegian and, in exceptional cases where the author does not have a Scandinavian language as his/her working language, English.

Statsvetenskaplig tidskrift is published quarterly by Lund University's Fahlbeck Foundation, and in 2014 will be issuing its 116th volume. The Foundation is led by a multidisciplinary board (professors of political science, history, fiscal law, administrative law, classical culture and social life, economics, economic history, social work, sociology and statistics), which decides on the journal's budget and overarching issues of policy. The editorial office, which is wholly independent as regards matters related to publishing, comprises an editor, a deputy editor, a literature editor, a technical editor and an active, eight-member editorial committee that meets at least twice a year. This committee is appointed in consultation with SWEPSA and represents the majority of political science faculties in Sweden.

All articles undergo an internal quality review by two members of the editorial office, and all published articles – excepting literature reviews, short review articles/opinion pieces and expert reports – an external quality review by two anonymous referees per article. Once the editorial office has made its decision to publish or reject a paper, a referees' statement will be sent to its author(s).

Uppsatser

- EMIL PERSSON** Homofobins geopolitik. En studie av rysk mediebevakning av förbudet mot "homosexuell propaganda" 265
- DANIEL CASTILLO** Bland mutor och monopol. Marknadsreformer och korruption i det statliga Systembolaget 293

Jubileumsessä

- ERIK RINGMAR** Pontus Fahlbeck, tidsandan och folkrörelserna 323

Statsvetenskapliga förbundet

- MAGNUS ERLANDSSON** Om värdeneutral statsvetenskap 347

Litteraturgranskningar

- Auyero, Javier: *Patients of the State: The Politics of Waiting in Argentina*.
Anmälan av Karin Skill 349
- Sabl, Andrew: *Hume's Politics: Coordination and Crisis in the 'History of England'*.
Anmälan av Björn Östbring 352
- Pieter Vanhuysse & Achim Goerres: *Ageing Populations in Postindustrial Economies: Comparative Studies of Policies and Politics*. Anmälan av Johan Bo Davidsson 356
- Yahya Hassan, "Yahya Hassan" Övers. Johanne Lykke Holm. Anmälan av Naima Chahboun 359
- Notis: Inbjudan att medverka i ett specialnummer av *Statsvetenskaplig tidskrift*:
Urban politik i Sverige – en forskningsagenda för 2020-talet 361

**Statsvetenskaplig tidskrifts hemsida: www.statsvetenskapligtidskrift.org
Där finns bl. a.:**

- Utförliga anvisningar till författare om utformningen av manuskript för Statsvetenskaplig tidskrift (kan hämtas hem som pdf-dokument).
- Tidigare årgångar av Statsvetenskaplig tidskrift i fulltextformat – med sökfunktion till artikelarkivet.
- Information om innehållet i kommande nummer och en aktuell utgivningsplan för Statsvetenskaplig tidskrift.
- Information om prenumerationspriser och möjlighet att teckna prenumeration på Statsvetenskaplig tidskrift.
- Kontaktuppgifter till redaktionen och redaktionsrådet för Statsvetenskaplig tidskrift.

Homofobins geopolitik

En studie av rysk mediebevakning av förbudet mot ”homosexuell propaganda”

Emil Persson

The geopolitics of homophobia. A study of Russian media coverage of the ban on “homosexual propaganda”

In Russia, as in some other countries around the world, we are currently witnessing a wave of politically sanctioned homophobia, most concretely manifested in the 2013 law against “homosexual propaganda”. By examining Russian mainstream media reporting, this article aims to reconstruct a dominant narrative on homosexuality and LGBT rights. It is found that this narrative revolves around three themes: 1) that non-heterosexuals are a threat to the nation, 2) that LGBT rights are about imposing the minority’s norms onto the majority; and 3) that LGBT rights is bound up with Western modernity, to which Russia offers an alternative. Discussing the findings in light of theories on nationalism, gender and sexuality, I argue that homophobia in Russia must be understood in a global geopolitical perspective: as an attempt to negotiate a meaningful international role for Russia in a world order where LGBT rights have become a symbolic marker of Western modernity.

Inledning¹

I många länder idag ser vi hur moraliska och etiska normer revideras samt hur nationella traditioner och skillnader mellan nationer och kulturer suddas ut. Man kräver att samhället inte bara säkerställer vars och ens rättmätiga rätt till samvetsfrihet, åsiktsfrihet och privatliv, utan också, hur konstigt det än låter, ett likställande mellan gott och ont, begrepp som per definition är varandras motsatser. Detta upplösande av traditionella värden ”uppifrån” medför inte bara negativa konsekvenser för samhället, utan är i grunden antidemokratiskt, då det utgår från abstrakta och samhällsfrånvända idéer, mot folkmajoritetens vilja, som inte välkomnar de pågående förändringarna och de föreslagna reformerna. Och vi vet att i världen finns alltför många människor som stödjer vår position i försvaret av traditionella värden, vilka under årtusenden utgjort den andliga och moraliska grunden för civilisationen, för varje folk:

1 Denna uppsats är en omarbetad och översatt version av ”Banning Homosexual Propaganda: Belonging and Visibility in Contemporary Russian Media”, kommande i *Sexuality & Culture* (Persson 2014), som tilldelades Statsvetenskapliga förbundets utmärkelse för ”Bästa uppsats av en yngre forskare” vid årsmötet 2013.

Emil Persson är doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet samt Institutionen för globala politiska studier, Malmö högskola.
E-post: emil.persson@mah.se

traditionella familjevärden, ett fullständigt människoliv, däribland ett religiöst liv, inte bara ett materiellt utan också ett andligt liv, humanism och mångfald (Vladimir Putin i sitt årliga tal till duman, Första kanalen 2013a).

I juni 2013 antog Ryssland en lag som förbjuder ”propaganda för icke-traditionella sexuella relationer riktad mot underåriga”. Även om det ännu är oklart exakt vad som inbegrips i denna skrivning råder inga tvivel kring vad som är måltavlan: när lagförslaget först lades fram för duman i januari 2013 var skrivningen ”propaganda för homosexualitet”, och den som tog del av debatten i ryska medier kunde knappast undgå att fokus mer än något annat låg på samkönade relationer. Den nya lagen markerade en intensifiering av en nationell homofobisk kampanj som pågått åtminstone sedan mitten av 00-talet, då aktiver började arrangera årliga Pridemarscher i Moskva – trots myndigheternas förbud och våldsamma attacker från motdemonstranter – och homosexualitet hamnade på den politiska agendan. Kampanjen är en del av en vurm för ”konservativa värden” som vuxit sig stark under Vladimir Putins presidenttid, anfäktad av en ohelig allians mellan maktpartiet Enade Ryssland, ortodoxa kyrkan, kommunister, nationalisterna och föräldraorganisationerna. Den konservativa väckelsen i Ryssland har, vilket kommer att bli tydligt i denna analys, även en transnationell dimension, där Ryssland föreställs vara en ledstjärna för människor i hela världen som oroas över vad Putin i det inledande citatet kallar ett ”upplösande av traditionella värden”.

Utvecklingen i Ryssland är en lokal manifestation av en global homofobisk trend som tar sig uttryck på olika sätt i olika länder: Ungern införde 2012 en ny konstitution som utesluter samkönade par från äktenskapet, Indien återinförde i december 2013 sitt förbud mot homosexualitet och Uganda introducerade i februari 2014 livstidsstraff för samkönade relationer. Detta sker samtidigt som länder i framförallt Västeuropa och Nord- och Sydamerika inför reformer som samkönade äktenskap och registrerar mer accepterande attityder gentemot hbt-personer.² Detta förstås ofta utifrån ett linjärt utvecklingsperspektiv där homofobin i vissa länder tas som intäkt för att dessa länder ”är på fel sida av historien” (Jakes 2014) eller befinner sig på en ”medeltida nivå” (Aleksejev 2011). Jag menar istället att vi bör se den homofobiska trenden som i högsta grad modern. Snarare än att vara avskuren från framstegen i väst är den homofobiska trenden sammankopplad med dessa och därmed i sin essens ett globalt fenomen. Bosia & Weiss (2013) menar att homofobi ofta används som politisk strategi av stater och andra aktörer på platser där det saknas en stark hbt-rörelse, och att homofobin snarare föregår än är en reaktion på lokala rättig-

2 Det är dock viktigt att påpeka att en reform som samkönade äktenskap knappast innebär att alla queera befrias från förtryck i form av diskriminering och våld. Puar (2007) menar att vad vi ser i väst är snarare en inkludering av vissa homosexualiteter på bekostnad av andra, en process där normer kring kön, ras och klass har betydelse för vem som innesluts och vem som fortfarande hamnar utanför den nationella gemenskapen.

hetskrav. De menar även att den politiska homofobin följer ett anmärkningsvärt likartat mönster världen över, och att paradoxalt nog tycks homofobi vara ett mer globaliserat fenomen än hbt-aktivism eller identiteter som homosexualitet och transsexualism.

Homofobi har sällan innefattats i gängse statsvetenskapliga definitioner av politik, än mindre analyserats som internationellpolitiskt fenomen. Snarare har homofobi och hbt-rättigheter studerats i termer av rättigheter, diskriminering, samhällsvärderingar eller sociala rörelser, vanligen utifrån strikt nationella perspektiv. Jag vill i denna artikel, genom att rekonstruera hur Rysslands förbud mot homosexuell propaganda framställts och gjorts begripligt i ryska nationella mainstreammedier, visa att utvecklingen i Ryssland inte går att förstå utan ett globalt och geopolitiskt perspektiv. Argumentet jag för fram är att förbudet mot homosexuell propaganda till en betydande del handlade om att förhandla Rysslands position i världen i en världsordning där hbt-rättigheter blivit ett slagfält i en föreställd civilisationernas kamp.

Syfte, metod och material

Denna artikel undersöker hur lagförslaget mot "homosexuell propaganda" och hbt-frågor³ i allmänhet representerades i ryska mainstreammedier under den tid förslaget var under dumans granskning. Syftet är att rekonstruera den dominerande tolkningen i Ryssland, men också att peka på dess oklarheter, sprickor och ambivalens. Utöver det empiriska bidraget vill jag bidra till en teoretisk diskussion om nation, sexualitet och kön, mer specifikt vilka följderna blir av att hbt-rättigheter blivit en symbolfråga i internationell politik och i allt högre grad gjorts till en markör för modernitet och liberal demokrati. Studien har också en politisk ambition. Jag rekonstruerar och diskuterar ett homofobiskt narrativ inte för att jag menar att hatets idéer i sig förtjänar att tas på allvar eller att de ska få mer uppmärksamhet än de redan får. Ambitionen är snarare att, genom att granska narrativets logik och icke-logik, hur det blev dominerande och hur det konstrueras i relation till en berättelse om hbt-rättigheter som modernitet, att bidra till en förståelse för hur det kan motarbetas och utmanas. Jag avslutar därför analysen med att peka på några "avbrott",

3 Att diskutera frågor om sexualitet och sexuella rättigheter i ett globalt eller jämförande perspektiv innebär terminologiska utmaningar då det ofta saknas överensstämmelse mellan de begrepp som används av västerländska rättighetsrörelser, icke-västerländska identiteter och praktiker, den retorik som används av konservativa för att stigmatisera oönskade sexualiteter, samt en akademisk anti-essentialistisk förståelse. I denna artikel används "hbt" för att referera till aktivism, rättigheter och identiteter kopplade till kategorierna homosexuella, bisexuella och transpersoner. "Queer" åsyftar personer, handlingar eller förhållningssätt som faller utanför och/eller utmanar normer om kön och sexualitet. I den mån andra termer används i den ryska medieretorik som studeras kommer detta att framgå och diskuteras.

särskilda punkter där narrativets linjäritet utmanas, vilket potentiellt öppnar upp för andra berättelser.

Metoden är en kvalitativ textanalys av hur rysk mainstreampress och tv-nyheter rapporterade om lagförslaget mellan 25 januari 2013 (dagen då det första utkastet godkändes av dumans underhus) och 11 juni samma år (när underhuset röstade genom det slutgiltiga förslaget). En intensiv och en extensiv studie genomfördes samtidigt. Den intensiva studien innebar en detaljerad genomläsning av dagstidningarna *Komsomolskaja Pravda* (Rysslands mest lästa dagstidning, med en populistisk och sensationsinriktad ton) och *Rossijskaja Gazeta* (en av de mest cirkulerade dagstidningarna, officiellt knuten till staten). På liknande sätt granskade jag den dagliga nyhetssändningen *Vremja* på statliga *Första kanalen*. Av praktiska skäl använde jag mig av dessa nyhetskällors internetsidor för att samla materialet. I den intensiva delen av studien valdes 129 artiklar och nyhetsklipp ut. För att få en mer komplett bild av hur frågan behandlades i ryska mainstreammedier under denna period gjorde jag samtidigt en extensiv analys, som granskade ett bredare spektrum av medier. Eftersom jag inte har någon jämförande ambition utan snarare vill finna gemensamma drag och allmänna mönster i mainstreamrapporteringen, betraktar jag skillnaden mellan källor och genrer – i materialet återfinns både populär och mer ”seriös” journalistisk, och både vanligt nyhetsmaterial, analyser och opinionsbildande texter – som en styrka.⁴ Även om tonen och ordvalet varierar mellan olika berättare och källor, var det tydligt att somliga teman konstant återkom i materialet.

Genom narrativanalys (Patterson & Monroe 1998; Czarniawska 2004; Robertson 2005) rekonstruerar jag ett dominerande narrativ i det undersökta materialet. Jag förstår narrativ som ett sätt att göra verkligheten begriplig: saker, händelser och personer tillskrivs mening genom att organiseras i en berättelse. Enligt Somers och Gibson (1994:28) konstrueras narrativ genom ”emplotment”. Detta innebär att händelser görs till episoder genom att ordnas tidsmässigt, rumsligt och kausalt i en intrig. Jag rekonstruerar ett antal teman, en sorts meningsskapande byggstenar som genom att repeteras om och om igen ger koherens till narrativet. Dessa teman är inte klart avgränsade utan överlappar varandra, och bör betraktas som analytiska konstruktioner snarare än ”funna” i materialet. Jag kommer att tala om ett homofobiskt narrativ i singular, men kommer att visa att denna berättelse innehåller spänningar och motsägelser,

4 Begreppet ”mainstreammedier” kan diskuteras, likaså i vilken mån dessa är censurerade och beroende av den ryska staten. Eftersom det inte finns plats här för en utförlig diskussion om medieklimatet i det samtida Ryssland, avgränsar jag mig här till att definiera ”mainstreammedier” som större och rikstäckande medier. Då dessa under Putins presidenttid i allt högre grad hamnat under direkt eller indirekt kontroll av staten, kännetecknas de i allmänhet av innehållsmässig homogenisering, ideologisk likriktning samt avsaknad av regimkritik (Lipman 2010; Oates 2007).

vilket blir viktigt i den sista delen av analysen. Slutligen är jag själv ansvarig för alla översättningar från ryska till svenska.

Historisk tillbakablick

En kort översikt av hur icke-normativa sexualiteter historiskt betraktats i Ryssland är nödvändig (för mer detaljerade skildringar rekommenderar jag Banting 1998; Healey 2001; Kon 1995; Essig 1999). Efter sitt maktövertagande 1917 avskaffade bolsjevikerna tsartidens sodomiförbud. Det ryska ordet för sodomi – *muzjelojstvo* – har den bokstavliga betydelsen ”att ligga med män”. Samkönade relationer mellan kvinnor har aldrig varit formellt förbjudna i Ryssland men har förtryckts, förnekats och förföljts inte desto mindre. Förbudet mot sodomi hade inrättats två hundra år tidigare av Peter den store – efter svensk modell – som del av hans ansträngningar att modernisera landet och införa striktare disciplin i armén (Kon 1998). Under sent 1800-tal infördes den moderna dikotomin ”homo/heterosexuell” i Ryssland, under påverkan av nya diagnoser i europeisk medicin och psykologi (Healey 2001). Bolsjevikernas borttagande av sodomiparagrafen motiverades av idén att lagar baserade på tradition och moral hörde till det ålderstigna borgerliga samhället. Under 1920-talet pågick en öppen och livlig diskussion om sexualiteten i det socialistiska samhället: medan vissa menade att sexuell frihet var en viktig del av de socialistiska idealen var andra (bland dem Lenin) mindre förtjusta i idén och menade istället att sexualiteten måste underordnas staten (Healey 2001:114). På 1930-talet, i en stalinistisk atmosfär av ökad misstänksamhet och jakt på inre fiender, återinfördes sodomilagen. Det fanns en oro för att dolda homosexuella nätverk skulle rekryteras till spionceller i västerländska maktens tjänst. Inte sällan gjordes en direkt koppling mellan homosexualitet och nazism, vilket uttrycktes i Maksim Gorkijs kända uppmaning: ”förstör de homosexuella så kommer nazismen att försvinna” (Ibid: 189).

I efterkrigstidens Sovjet var homosexualitet ett tabubelagt ämne, och frågan kom inte på den politiska agendan förrän under 1980-talets glasnost. Förutsättningarna för en öppen debatt var inte de bästa eftersom ämnet kom att diskuteras mot bakgrund av den globala aids epidemin, där homosexuella män, tillsammans med prostituerade och drogmissbrukare, kategoriserades som smittspridare (Banting 1998:346). 1993 avskaffades på nytt sodomiförbudet, som en del av ett reformpaket vilket möjliggjorde Rysslands inträde i Europarådet. Avkriminaliseringen skedde utan allmän debatt och förmodligen var de flesta ryssar inte medvetna om den. 1990-talet innebar en ökad queer-synlighet framförallt i populärkulturen, något som dessvärre sammanföll med en atmosfär av politisk instabilitet och nationellt identitetssökande efter Sovjetimperiets sammanbrott, vilket inte sällan involverade syndabockstänkande och stigmatisering av olika grupper. Igor Kon beskriver det som att

”komma ut in i kaos” (1995). Under Putins och Medvedevs presidentskap har homosexualitet tidvis seglat upp på den politiska agendan, inte minst i samband med de Pridemarscher som arrangerats i Moskva årligen sedan 2006. Det senaste decenniet har hbt-rättigheter, eller snarare hur frånvaron av sådana ska säkerställas och hur queer synlighet ska kontrolleras, blivit en del av en allmänpolitisk diskurs.

Denna korta genomgång visar att reglerandet av icke-normativa sexualiteter ofta spelat en symbolisk roll i rysk historia. Det har haft en säregen relation till modernisering och västernisering då både progressiva och repressiva lagar har blivit symboler för Rysslands relation till västerländsk modernitet. Som vi kommer att se är detta i högsta grad fallet när det gäller förbudet mot homosexuell propaganda. Homofobisk retorik sammankopplas med allt starkare anti-västliga strömningar och homosexualitet har kommit att representeras som ett alarmerande symptom på skadligt västerländsk inflytande.

Teoretiska utgångspunkter

TILLHÖRIGHETENS POLITIK, GLOBALISERING OCH SYNLIGHET

Begreppet tillhörighetens politik – ”the politics of belonging” – används av vissa feministiska forskare som teoretisk ingång till studiet av identitet, gränsdragande och social kategorisering i en globaliserad värld. Begreppet betecknar den komplexa och föränderliga process genom vilken vissa människor, grupper, värderingar, livsstilar och kroppar diskursivt och/eller materiellt inkluderas eller exkluderas från politiska gemenskaper. Yuval-Davis skiljer på tillhörighet och tillhörighetens politik: medan det första handlar om att ”känna sig hemma” handlar det andra om specifika politiska projekt som syftar till att skapa tillhörighet till vissa gemenskaper vilka i sig rekonstrueras genom dessa projekt. Hon betonar att denna process inte bara involverar eliter:

The politics of belonging involves not only the maintenance and reproduction of boundaries by the hegemonic political powers (within and outside the political community) but also their contestation, challenge and resistance by other political agents (2011:20).

Begreppet betonar det politiska i gränsdragande, att föreställandet av gemenskaper är en konfliktfylld och ojämlig praktik nära sammanbunden med fördelningen av makt i samhället. Anthias menar att berättelser om tillhörighet naturaliserar historiskt kontingenta maktrelationer genom att föreställa gemenskaper som stabila och självklara, vilket kräver att interna motsägelser och sprickor måste slätas över (2006:21).

Studiet av tillhörighetens politik förutsätter att det lokala relateras till det globala och vice versa. En vanlig reaktion på den känsla av instabilitet, osäkerhet och snabba sociokulturella förändringar som för många är globaliserings upplevda dimension, är reifiering och essentialisering av identitets-

markörer som föreställs vara "naturliga" eller "traditionella" (Kinnvall 2004). Mediernas globalisering bidrar till denna upplevelse av omvälvande fluktuation. Andersons teori om föreställda gemenskaper (1983) betonar som bekant att den moderna nationalismen hängde ihop med skapandet av nationella mediala offentligheter under 1800-talet som möjliggjorde en föreställning om en avgränsad och homogen nationell gemenskap. Dagens globaliserade, fragmenterade och digitaliserade medielandskap innebär att det blir svårare för nationalstater att kontrollera medieflödet och reglera vilka berättelser och bilder som sprids. Orgad menar att nationella medier inte längre är nationens enda historieberättare (2012:85). Mediernas globalisering och allt mer integrerade roll i människors vardag innebär att människor idag är exponerade för bilder och berättelser om olikhet och "möjliga liv" i mycket högre grad än för några decennier sedan. Som Silverstone kärnfullt uttrycker det: "the stranger's otherness is constantly in our face" (2007:13). Denna utmaning mot nationalstatens förmåga att definiera tillhörighet är viktig, och jag menar att skapandet och reglerandet av synlighet (för vissa identiteter och narrativ) är en central del av tillhörighetens politik idag. Butler skriver om olika sätt på vilka stater försöker hantera synlighet, genom att reglera vad människor kan se och höra, men också på vilket sätt de ser och hör. Genom att kontrollera vad som är synligt, hörbart och sägbart i offentligheten försöker, menar hon, stater påverka inte bara hur verkligheten framträder för medborgarna, utan också vem som räknas som subjekt (2004:xviii-xx). Detta involverar en reglering av innehållet i medierna, men också en reglering av perspektiv: vilka tolkningsramar – Butler kallar dem "hegemoniska grammatikor" – som görs tillgängliga och vilka positioner publiken erbjuds ta (2010:65). Butler studerar amerikanska medier under "kriget mot terrorismen", och hennes analys kan inte utan vidare överföras på ryska förhållanden. Hur, med vilka strategier och i vilken omfattning stater reglerar synlighet skiljer sig givetvis mellan olika kontexter. I Putins Ryssland sker mediekontrollen genom juridiska, ekonomiska och politiska påtryckningar men också genom både inom- och utomrättsligt våld. Utan att likställa eller relativisera de skillnader som finns vad gäller medieklimatet, menar jag att det dominerande narrativet jag kommer att rekonstruera kan förstås med hjälp av Butlers begrepp, som en hegemonisk grammatika som reglerar på vilket sätt homosexualitet ses och hörs, och hur det går att tala om hbt-frågor i den ryska mainstream-offentligheten.

KÖN, SEXUALITET, NATION

Tillhörighet kan inte reduceras till formellt medborgarskap, språk eller etnisk härkomst. Enligt Anthias har tillhörighet en affektiv dimension som handlar både om självidentifikation och andras erkännande: "to belong is to be accepted as part of a community, to feel safe within it and to have a stake in the future of such a community of membership" (2006). Social kategorisering utefter etni-

citet, kön och sexualitet – kategorier som är intersektionellt relaterade vilket innebär att de ömsesidigt medskapar och transformerar varandra (Crenshaw 1991) – spelar en viktig roll för inkluderande och exkluderande.

Forskare inom olika discipliner har undersökt hur nationell tillhörighet – på olika sätt – konstrueras med hjälp av normer och antaganden om kön och sexualitet, och vilka följder detta får på olika nivåer. Vi vet att kvinnors kroppar, klädsel och beteende ofta får symbolisera nationen och markera dess gränser, och att skapandet av modern nationalism därför hänger ihop med reglering av kvinnors sexualitet och handlingsfrihet (Eduards 2007; Kandiyoti 1996; Yuval-Davis 1997). Det har också undersökts hur nationalism inbegriper idéer inte bara om femininitet utan också om maskulinitet, till exempel om män som försvarare av nationens kvinnor och barn (Mayer 2000; Sasson-Levy 2003). Nationalism bygger historiskt på en heterosexuell matris där mäns och kvinnors åtrå till varandra anses garantera nationens fortlevnad, vilket förpassar icke-normativa sexualiteter till nationens symboliska marginaler, till exempel genom att förneka homosexuella rättigheter och representera dem som hot mot samhällskroppen (Mosse 1985; Parker et al 1992; Puri 2004). Internationellpolitisk forskning har visat att könad och sexualiserad nationalism också genomsyrar relationer *mellan* stater och folk, inte minst konstrueras diskurser och praktiker kring krig och säkerhet med hjälp av kön och sexualitet (Enloe 2000 Tickner 1992; Hansen 2000). Nyare studier inom denna disciplin, med inspiration från queer- och transteori, har skärskådat hur världspolitiken styrs av heteronormativa och könsbinära föreställningar (Weber 2014; Sjöberg 2012).

En annan ingång till problematiken är den kulturgeografiska, antropologiska och historiska litteratur som undersöker relationen mellan kön, sexualitet och rumslighet, inte minst hur särskilda platser könas och sexualiseras. Genom att icke-normativa sexualiteter symboliskt förpassas till andra länder och världsdelar, så kallade "perversitetens geografier", definieras och avgränsas "normal" sexualitet på hemmaplan (Bleys 1996; Bell & Valentine 1995). Skildringar av sexuell lössläpplighet, utbredd homosexualitet och sexuellt överaktiva vildar i europeiska kolonier i Afrika och Asien var en viktig del av orientalismens föreställningsvärld (Aldrich 2003; Hall 1997). Postkoloniala feminister har visat hur könade och sexualiserade geografier hänger ihop med makt och dominans: som bekant har tankefiguren om att "deras" kuvade kvinnor måste räddas från sina sexuellt förtryckande män används av västmakter för att legitimera såväl gårdagens imperialism som dagens interventionskrig och kontroll av minoriteter (Spivak 1993).

SEXUELL FRIHET OCH VÄSTERLÄNSK MODERNITET

Att sammanlänka sexuell frihet och hbt-rättigheter med västerländsk modernitet är inget nytt, men är en politisk idé som under 2000-talet artikulerats

allt oftare, på olika håll och i olika syften. Samtidigt har den inordnats i en övergripande berättelse om "civilisationernas kamp", enligt vilken världspolitikens grundläggande konflikt står mellan internt homogena men sinsemellan oförenliga kulturer, en tanke som ofta kokar ned till en föreställd motsättning mellan västerländsk modernitet och olika icke-västliga civilisationer. Å ena sidan uttrycks denna idé i en del afrikanska och asiatiska ledares retorik om homosexualitet som ett västerländskt påfund och lokala hbt-aktivister som femtekolonnare med band till de forna kolonialherrarna. Forskare har visat hur homofobi använts i antikoloniala och antivästliga projekt i bland annat Jamaica (LaFont 2009), Uganda (Kaoma 2013), Iran (Korycki & Nasirzadeh 2013) och Sydostasien (Weiss 2013), där lokala sexuella minoriteter får agera "proxies" för ett föreställt neokolonialt hot.

Å andra sidan artikuleras kopplingen mellan hbt-rättigheter och väst också av olika politiska aktörer i Europa och Nordamerika. Puar (2006) har myntat begreppet *homonationalism* för att beteckna hur erkännandet och inkluderingen av (vissa) homosexuella i den nationella gemenskapen, t ex genom samkönade äktenskap, ibland får symbolisera nationens förträfflighet och överlägsenhet gentemot andra kulturer. Detta inneslutande av homosexualitet i nationella projekt, tycks, åtminstone tillfälligt, upphäva den heterosexuella matris som historiskt genomsyrat nationalism. Detta sker dock, menar Puar, på bekostnad av uteslutandet och stigmatiseringen av dem som inte anses dela nationens "progressiva" syn på homosexuell rättigheter. På så sätt kan homonationalismen tjäna både inrikes- och utrikespolitiska syften. Ett exempel på homonationalism som diskuteras i litteraturen är hur vissa populist-nationalistiska partier i Västeuropa (som på hemmaplan knappast stått i första ledet utan snarast motarbetat sexuell jämlikhet) nu kommit att tala om hbt-rättigheter som ett västerländskt värde som hotas av islam, framförallt påstått homofobiska invandrare från muslimska länder (Gross 2011; Fassin 2010). Men kopplingen mellan västerländsk modernitet och hbt-rättigheter återfinns även i mainstreamretorik: en rad västledare har på kort tid tagit sig an hbt-vänlig retorik och kommit att tala om sexuella rättigheter som en omistlig del av liberal demokrati och modernitet (detta samtidigt som homofobi och diskriminerande lagar knappast försvunnit i väst). Inte minst såg vi i samband med Sothji-OS hur västerländska ledare stod på kö för att fördöma Rysslands anti-gaylagar, inte sällan med en civilisatorisk retorik som framställde hbt-rättigheter som en skiljelinje i ett nytt kallt krig mellan öst och väst (Sörberg 2014). En linjär modernistisk framstegs-syn underbygger sådan retorik: sexuell frihet blir en symbol för västs kulturella utveckling i motsats till den förmoderna andre. Rao påpekar att medan heteronormativ respektabilitet och patologiserandet av den homosexuelle var en markör för modernitet under 1800- och delar av 1900-talet, gäller det omvända idag. Hbt-rättigheter har blivit ny symbol för framsteg och en ny avdelare i den gamla skiljelinjen mellan väst och öst (Rao 2012). Detta kan jämföras med hur

synen på kvinnors rättigheter bundits upp med modernitetsdiskurser. Towns (2010) visar att medan tanken att kvinnor skulle förpassas till den privata sfären symboliserade modernitet under 1800-talet, har under 1900-talet istället kvinnors deltagande i politiken kommit att bli en internationell rangordnande norm för staters modernitet och status. Det finns, menar bland andra Rao (2012), konkreta negativa effekter av att hänga upp hbt-rättigheter på det västerländska moderna projektet. När västerländska ledare fördömer afrikanska länders förtryck av hbt-personer som "ociviliserat" går det inte att bortse från två sekel av imperialism och den moderniseringsretorik som användes för att legitimera västerländsk dominans (jmf Ahmed 2009). Likheter med diskursen om *la mission civilisatrice* undgår möjligen många i väst men knappast i ex-kolonierna, vilket innebär att lokala hbt-aktivister i t ex Uganda blir enkla mål för anklagelser om att gå imperialismens ärenden.

Dessa olika varianter av hur sexuell frigörelse kopplas till väst ska inte likställas, men har det gemensamt att de inordnar hbt-rättigheter i en civilisatorisk tolkningsram. Resultatet blir en historiskt falsk bild av en evig och inneboende aversion mot homosexualitet i icke-västliga kulturer. Samtidigt framställs hbt-rättigheter som en naturlig och omistlig följd av det moderna västerländska projektet snarare än som ett kontingent resultat av aktivisters kamp mot lokala heteropatriarkala intressen. Genom att sexuella attityder representeras som inneboende i kulturer ignoreras komplexitet och interna stratifieringar. Dessutom ser vi hur denna föreställda sexuella geografi utnyttjas av olika aktörer för att legitimera politiska påtryckningar, kontroll och dominans av olika "andra".

Jag menar det ryska förbudet mot homosexuell propaganda måste förstås mot bakgrund av hur sexuell frihet inordnats i en civilisatorisk tolkningsram. Vi kommer snart att se hur förbudet motiveras utifrån en sexuell geografi enligt vilken att vara västerländsk är att vara för hbt-rättigheter. På så sätt blir frågan om queeras tillhörighet i den ryska gemenskapen till en fråga om vilken värld Ryssland ska tillhöra, och hbt-rättigheter inlemmas i en strid om västerländsk modernitet, globalt inflytande och geopolitisk positionering.

Det dominerande narrativet

En närläsning av ryska mainstreammediers rapportering visar att ett narrativ är helt dominerande. Även om ton och ordval varierar mellan de medier jag studerat återkommer tre teman, som genom att upprepas gång på gång skapar en känsla av koherens och linjaritet.

HOTET MOT NATIONEN

För det första porträtteras homosexuella som ett hot mot den ryska nationens överlevnad. Genom att representeras som antitesen till Rysslands framtida väl-

gång exkluderas homosexuella från den föreställda gemenskapen. Putin har vid upprepade tillfällen kopplat sexuella minoriteters rättigheter till den demografiska situationen i landet. När han under en presskonferens i Nederländerna tillfrågades om lagen mot homosexuell propaganda gjorde presidenten denna sammankoppling. *Komsomolskaja Pravda* skrev:

Presidenten lät inte politisk korrekthet hindra honom från att svara, utan talade till punkt.

- Vad gäller förbuden mot homosexuell propaganda i några av våra regioner säger det något om stämningarna bland det ryska folket. Och vi måste respektera dem. Jag är helt öppen med min position i denna fråga: jag anser att jag måste försvara sexuella minoriteters rättigheter, men samkönade äktenskap bringar inga barn till världen. Både i Europa och i Ryssland står vi inför ett demografiskt problem. Naturligtvis kan det lösas med hjälp av inflyttade, men jag skulle önska att nativiteten hos oss i Ryssland växte framförallt bland titulärnationerna: ryssar, tatarer, tjetjener, judar och så vidare (Smirnov 2013).

Samma koppling, inklusive de xenofobiska undertonerna, gjordes i en satirisk artikel i *Moskovskij Komsomolets*, med hänvisning till den politiska utvecklingen i Frankrike:

Stackars fransoser. Kanske kommer de att dö ut efter sin nyligen antagna lag om samkönade äktenskap. De som alltid verkat så amorösa, och nu vill de inte längre fortplanta sig (...) Men de kanske föredrar svartmuskiga eller mörka bebisar (Semjonytj 2013).

Som vi ser framställs homosexualitet som sterilitet: det blir en symbol för nationens oförmåga att reproducera sig själv. En sådan narrativ strategi öppnar för tolkningen att begränsandet av sexuella minoriteters yttrandefrihet inte handlar om att inskränka på deras rättigheter utan om att säkra nationens överlevnad. Citaten illustrerar tydligt feministiska forskares resonemang om hur heterosexuella kvinnors och mäns kroppar skrivs in i nationella berättelser, tilldelas en status som "gränsvaktare" (Yuval-Davis 1997) och ett speciellt ansvar för nationens fortlevnad. Förbudet mot homosexuell propaganda blir på så sätt biopolitik: reglerandet av sexualitet avgör (nationens) liv eller död. I denna heterosexuella matris, enligt vilken kärleken och åtrån mellan kvinnor och män garanterar nationens fortlevnad, finns ingen plats för queera.

På ett ännu mer konkret sätt framställs homosexualitet som ett hot mot själva förkroppsligandet av nationens framtid, nämligen ryska barn. Lagen pekar specifikt ut homosexuell propaganda mot underåriga. Ett återkommande argument i mainstreammedierna är att information om "den homosexuella livsstilen" kan vara skadlig för barn och öka risken för att de blir homosexuella. En representant från ryska utrikesdepartementet klargjorde den ryska positionen om hbt-rättigheter vid ett möte med EU-parlamentariker:

Vad motiverar allt detta väsen om sexuella minoriteters skydd mot påstådd diskriminering? För det första påminner jag om att i Ryssland är all diskriminering förbjuden enligt konstitutionen. Vi förbjuder propaganda för homo-

sexualitet mot underåriga, eftersom deras psyken ännu inte är starka nog. Vi är förpliktigade att ha ett sådant varsamt förhållningssätt till barn, inte minst av internationella konventionen om barns rättigheter (GayRussia 2013a).

I det dominerande narrativet görs ofta ingen åtskillnad mellan homosexualitet och pedofili. Att de vanligaste nedsättande ryska orden för homosexuella (*pidor, pedik, pederast*) är härledda från eller besläktade med pedofili gör att denna koppling ligger språkligt nära till hands. Ett nyhetsklipp från *Första kanalen* illustrerar hur sammanlänkningen kan göras. Bilder från den tidigare nämnda presskonferensen i Nederländerna, där Putin fick frågor om hbt-rättigheter, avlöstes direkt av följande djupdykning i den holländska toleransen, där berättarrösten ackompanjerades av bilder av lekande barn på gatan:

I Nederländerna är samhället annorlunda. Nyligen försvarade en förening för pedofiler sin rätt att existera i en domstol. Dess ledare Marijn Uittenbogaard framställer sig själv som ett offer och berättar hur svårt det är att vara pedofil idag, eftersom man är tvingad att hålla tillbaka sina instinkter. ”Om du förbjuds att klia dig, men någonting kliar, blir det så outhärdligt att livet förvandlas till ett helvete” – berättar Uittenbogaard. Ett under av holländsk tolerans. För några år sedan skapade Martijn ett parti för pedofiler, som till och med tog sig in i parlamentet och kämpade inte bara för legalisering av sex med tolvåringar, men också för av narkotikaförsäljning till barn (Blagoj 2013).

Under presidentens årliga telefonväkteri på *Första kanalen* fick Putin en fråga om kritiken han fått i Nederländerna, och gjorde samma koppling.

Ni har helt rätt, under min senaste resa ägnades mycket tid under förhandlingarna till sexuella minoritetsrättigheter och andra liknande frågor. Men, ni förstår, vi har våra normer, jag talade öppet om det där och kan upprepa det här: bara för att en domstol i Holland tillåtit en organisation som sysslar med att sprida pedofili, varför måste vi överta dessa normer? (Första kanalen 2013b)

Den upprepade sammankopplingen mellan homosexualitet och pedofili etablerar en tolkningsram som reglerar hur homosexualitet ses och hörs, samt vilka positioner som läsaren kan ta. Att kritisera lagen mot homosexuell propaganda eller i allmänhet förespråka hbt-rättigheter i den ryska offentligheten medför därför risken att uppfattas som någon som försvarar övergrepp mot barn.

Argumentet om barns sårbara mentalitet och argumentet om pedofili förenas i diskussionen om risken att västerländska samkönade par ska adoptera ryska barn. Ämnet fick stor uppmärksamhet i ryska mainstreammedier under våren 2013 och flera toppolitiker, däribland presidenten, uttryckte sin oro. I *Komsomolskaja Pravda* kunde man läsa att frågan har aktualiserats genom legaliseringen av samkönade äktenskap i fler europeiska länder, vilket skapar ”en verklig fara för att ryska föräldralösa barn tas från barnhemmet direkt i armarna på perversa (*izvrasjtjentsam*)”. Artikeln återger forskning av en amerikansk sociolog som ska visa att barn som uppfostrats av samkönade föräldrar har större benägenhet till självmord, otrohet och att få könssjukdomar (Kuzina

2013). En annan artikel i samma tidning, på tal om protesterna mot samkönade äktenskap i Frankrike, drog frågan ännu längre:

Men vad är det människor kämpar mot? Samkönade äktenskap ger homosexuella par rätt att adoptera barn. Inte bara adoptera barn, utan man skapar faktiskt en marknad för barnhandel. Nu kan man, precis som i Amerika, faktiskt köpa barn. Människor har insett att detta är nästa steg till att barn förvandlas till en handelsvara (Aslamova 2013).

Forskare har visat att icke-heterosexuella ofta framställs som ett hot mot nationell säkerhet (Campbell 1998). Detta ekade tydligt i en artikel i *Izvestija* med titeln ”Politiska experter förutspår en gayrevolution i Ryssland”, som återgav en ny rapport om den påstått ökade verksamheten bland ryska hbt-aktivister finansierade av utländska intressen:

”Det är fullt möjligt att något i stil med en ’sexuell gayrevolution’ inträffar, åtföljt av ett sammanbrott för en redan försvagad samhällsmoral. Om det händer riskerar Ryssland att på nytt hamna i en artificiellt organiserad period av kaos, liknande kaoset under 1990-talet” – sägs det i dokumentet. – Vi ser en tydlig risk för att hbt-samhället kan bli en av de destabiliserande faktorerna – säger statsvetaren (Podosenov 2013).

Ytterligare en variant av temat ”hotet mot nationen” talar om sexuella minoriteter med hjälp av medicinska och kroppsliga metaforer. Homosexualitet representeras som fysisk sjukdom eller död, ett hot mot en frisk samhällskropp. I det studerade materialet används ibland ord som infektion (*zaraza*) och sjukdom (*bolezn'*) för att beteckna homosexualitet (Tjitjkanov 2013). Bilderna som används för att illustrera nyheter om homosexualitet kan också konnotera ohälsa. En artikel i *Komsomolskaja Pravda* om författaren Masha Gessen, känd lesbisk Putinkritiker och hbt-aktivist, var bildsatt med ett fotografi av henne med cigarett i munnen, en gråaktig hudton och ett iögonfallande ohälsosamt utseende (Ogneva-Salvoni 2013). Det är också intressant att lagen mot homosexuell propaganda introducerades för duman tillsammans med ett antitobaksprojekt. *Första kanalen* presenterade de två åtgärdsförslagen under samma rubrik: ”Statsduman diskuterar en serie åtgärder mot tobak och förbud mot homosexuell propaganda” (Sjisjkin 2013). Jag menar att den dominerande tolkningsramen reglerar homosexualitetens synlighet på ett sätt som gör det logiskt att framställa antigaylagar som ett sätt att vaccinera eller bota samhället från sjukdom.

MAJORITETEN SLÅR TILLBAKA

Det andra temat jag identifierat i det dominerande narrativet handlar om att representera homosexuella som en liten men mycket inflytelserik minoritet som påtvingar sina värderingar och sin livsstil på majoriteten. Lagen mot homosexuell propaganda framställs som ett sätt att försvara majoritetens rättigheter. Ett bakomliggande antagande är att majoriteten har rätt att sätta nor-

merna för lämpligt beteende i en gemenskap. Andra gruppers tillhörighet blir på så sätt villkorad av majoritetens vilja att tolerera olikheter (jmf Bhabha 1990:208). När Europadomstolen fördömde Rysslands förbud mot så kallade ”gayparader”, tolkade Valerij Zorkin, ordförande för den ryska federala konstitutionella domstolen, detta som “... ett uppenbart tendentiöst försvar av sexuella minoriteters rättigheter, vilket i praktiken innebär att minoritetens normer förklaras vara obligatoriska för den heterosexuella majoriteten” (Bajev 2013a).

På ett sätt som liknar klassisk anti-semitisk retorik skildras homosexuella – direkt eller indirekt – som en världsomspännande elit med en makt som vida överskrider deras antal. I en intervju i *Komsomolskaja Pravda* med Vitalij Milonov, ledamot i Sankt Petersburgs lokala дума, initiativtagare till och en av de politiker som oftast förknippas med förbudet mot homosexuell propaganda, hävdar han att “... den så kallade fria pressen är koncentrerad i händerna på sodomiter” (Vorsobin 2013). Tidningen *Trud* publicerade en artikel som undersökte de ekonomiska intressena bakom homosexuell propaganda:

I själva verket finns en mäktig industri bakom den homosexuella subkulturen: kläder, accessoarer, show-business ... Denna industri kräver ständigt nya marknader, och vårt land är just en sådan potentiell marknad. Det är ingen slump att sedan mitten av förra decenniet har temat ”gayparader” med alla medel trummats in i vårt medvetande. Just dessa ”parader” är en viktig arena för att föra fram nya gaytrender (Frolov 2013).

Citatet uttrycker en oro över en ökad synlighet för homosexualitet, vilket påminner oss om Silverstones ord om hur mediernas globalisering skapar en upplevelse av ”otherness constantly in our face” (2007:13). Retoriken illustrerar ett försök att kontrollera denna synlighet genom att koppla homosexuella till en global kapitalistisk elit. En sådan tolkningsram gör det möjligt att framställa homopropagandalagen, ett initiativ som stöds av alla etablerade partier, presidenten, en så gott som enhällig дума, mainstreammedierna och även kändisar som Alla Pugatjova och Dima Bilan, som en sorts folkuppror mot ett politiskt korrekt etablissemang, eller med ovannämnde Milonovs ord: ”de liberala värdenas diktatur” (GayRussia, 2013b). Denna populistiska tankefigur är, menar jag, en viktig pusselbit för att vi ska förstå hur detta homofobiska narrativ blivit hegemoniskt i den ryska offentligheten. Idén att ett helt samhälle ska slå ned mot en minoritet som redan saknar alla rättigheter av betydelse kunde varit svår att sälja till massorna. Därför måste denna minoritet framställas som en elit som hotar vanliga människors frihet. Hbt-rättigheter representeras som ett odemokratiskt angrepp på folksuveräniteten. Det är lätt att dra paralleller till 1980-talets brittisk-amerikanska konservatism och dess retorik om ”tysta majoriteter” som slutligen fått nog och slår tillbaka mot en föreställd liberal politiskt korrekt elit.

Under samma period som lagförslaget hanterades av duman rapporterade ryska mainstreammedier intensivt om hbt-frågor i andra länder. *Första kana-*

len gav mycket uppmärksamhet åt gatuprotesterna i Frankrike mot den lag om samkönade äktenskap som infördes i maj 2013. En tydlig tendens i rapporteringen var att understryka de franska protesternas folkliga karaktär, att beskriva dem som en massrörelse och en gräsrotsreaktion mot president Hollandes regering. En typisk formulering var "... initiativet har väckt ett massivt missnöje bland fransmännen och lett till många protestaktioner" (Första kanalen 2013c). I ett nyhetsklipp på samma kanal artikulerade berättarrösten själv fransmannens antagna känslor:

Har den franska regeringen verkligen inte mer angelägna problem än att förstöra traditionella värden, undrar de som deltar i protesterna. Är inte till exempel arbetslösheten ett mer aktuellt problem? (Jemeljanov 2013).

I en artikel med titeln "Den franska våren" gjorde *Komsomolskaja Pravda* en jämförelse med de senaste årens uppror mot diktatorer i arabvärlden (Sjamir 2013a). *Första kanalen* beskrev den nya äktenskapslagen i Frankrike som en revolution som förändrar samhällets grundvalar:

När lagförslaget träder i kraft kommer begreppen man och hustru samt pappa och mamma för alltid försvinna ur officiella dokument, kvar finns bara förälder nummer ett och förälder nummer två (...) Lagförslaget om samkönade äktenskap har kallats den mest radikala (*samoj gromkoj*) sociala reformen i Frankrike sedan 1981, då dödsstraffet avskaffades (Jurjeva 2013).

I *Första kanalens* internationella rapportering om hbt-frågor framträder en bild av en trend som sveper över världen där sexuella minoriteter lyckas få igenom radikala reformer som fundamentalt förändrar könsroller och barns liv. Enligt narrativet börjar det dock formos en motrörelse av vanliga människor som reagerar på förändringarna. Ett nyhetsklipp rapporterar om protester mot hbt-rättigheter i Ukraina, Brasilien, Nya Zeeland och Georgien, och avslutas med några skräckhistorier som tydligt visar vad som står på spel i denna globala kamp om traditionella värden:

För tolv år sedan tillät Holland massadoptioner av barn för homosexuella för första gången. Generationen med två pappor eller två mammor har ännu inte växt upp. Forskningen är ofta motsägelsefull. Men traditioner utplånas snabbare än barn växer upp. I Skandinavien har toaletter för "det tredje könet" dykt upp, och i Holland finns en officiell organisation för pedofiler (Kibaltjitj 2013).

Ibland görs explicita jämförelser med situationen i Ryssland, ibland inte. Jag menar att ryska mainstreammediers rapportering om hbt-frågor i Frankrike och andra länder skapar en sorts "spegeleffekt" (Dhoust *et al* 2013): berättelser om andra platser erbjuder modeller eller mot-modeller för det egna landet. I kontrast till andra länder framstår Ryssland som de traditionella värdenas utpost, ett land där kampen mot politisk korrekthet fortfarande kan vinnas. Tanken artikulerades bland annat i det utdrag från Putins tal till duman som inledde denna artikel. Den ryske statsvetaren Pavel Danilin, välkänd ideolog

bakom maktpartiet Enade Ryssland, har utvecklat idén om Ryssland som en ledare i en transnationell konservativ rörelse:

... experimenten i politisk korrekthet i relation till sexuella minoriteter som pågår i hela världen väcker avsky och förakt. Ryssland kan naturligtvis inta en högprofilerad position i förhållande till de progressiva lagförslag som genomförs i västländerna och bli en referenspunkt för många intellektuella som förnöjsamt betraktar dekadensen i Västeuropa (...) På så sätt kan Ryssland tydligt och entydigt mejsla ut sin position och bli en moralisk ledare (Bajev 2013b).

EN ICKE-VÄSTLIG MODERNITET

Under 2000-talets första decennium, samtidigt som homosexualitet blev allt synligare i den ryska offentligheten, intensifierades diskussionen om Rysslands civilisatoriska tillhörighet, vilket bland annat medförde ett återupplivande av den gamla tvistefrågan om Ryssland är västerländskt eller inte (Neumann 1996). Frågan om hbt-rättigheter har – från att ha ignorerats eller tystats ned – hamnat i mitten av denna strid. En vanlig idé i mediematerialet jag studerat är att begränsandet av hbt-rättigheter är ett civilisatoriskt val: en symbolisk handling som visar att Ryssland valt bort västerländsk modernitet, något som uttrycktes i en artikel i *Moskovskij Komsomolets*:

Mellan Ryssland och väst pågår ett krig. Om människan, och hur hon ska vara (...) Väst legaliserar homosexuella äktenskap. Ryssland förbjuder till och med propaganda för homosexualitet. Förbudet handlar i själva verket om väst och dess gaylagar (Sjevtjenko 2013).

Sexuellt progressiva lagar i Västeuropa och USA framställs inte som resultatet av lokala aktivisters kamp mot förtryck och diskriminering, överallt motarbetad av reaktionära krafter på hemmaplan, utan som ett essentiellt västerländskt värde i en pågående civilisationernas kamp. En rysk nationell tradition konstrueras och homosexualitet framställs som något nytt och främmande, något som står i motsättning till, som en dumaledamot uttryckte det i en annan artikel i *Moskovskij Komsomolets*, ”den ryska människans själ” (Rozjkova 2013). En myt om ett ryskt hemland där heterosexualitet är det naturliga tillståndet (snarare än en historisk och socialt kontingent norm) underbygger retoriken om förbudet mot homosexuell propaganda. På detta sätt speglar den ryska retoriken den homonationalism som enligt Puar genomsyrar vissa västerländska politikere och aktivisters engagemang för hbt-frågor. Bägge narrativen bygger på samma essentialistiska sexuella geografi: ett hbt-vänligt väst ställs gentemot ett icke-väst som värnar ”traditionella” heterosexuella familjevärden. Ryska politiker delar sina västerländska kollegors inställning att ökade hbt-rättigheter markerar att ett land valt den liberala modernitetens väg, men deras slutsats blir den motsatta eftersom de inte vill efterlikna väst.

Innan vi undersöker detta tema vidare bör något sägas om en ambivalens som historiskt kännetecknat berättelser om Rysslands civilisationstillhörig-

het. Rysk identitetsskapande har ofta vilat på såväl orientalistiska och occidentalistiska idéer, baserat på den historiska erfarenheten av att vara såväl en kolonistör av ett föreställt "öst" (Kaukasus, Centralasien, Ukraina) som underkastad västerländsk dominans (militär, ekonomisk och kulturell). Flera forskare menar därför att Ryssland paradoxalt nog både har en imperie- och en subaltern identitet (Olofsson 2008; Tlostanova 2012). Med Dostojevskijs ord: "i Europa är vi tatarer medan vi i Asien är européer" (citerad i Shkandrij 2002:16). Den ryska gemenskapen har historiskt föreställts i ett spänningsfält mellan ett symboliskt öst och ett symboliskt väst. Denna postkoloniala paradox är, menar jag, nödvändig för att förstå samtida narrativ om homosexualitet i Ryssland. Detta antyds av Healey:

The tripartite 'geography of perversion' with its comparatively innocent Russia interpolated between a 'civilized' Europe and a decidedly 'primitive' or 'backward' 'East', permitted and permits Russians to imagine their nation as universally, naturally, and purely heterosexual (Healey, 2001:251f).

Under 1800-talet skrev ryska orientalisterna som Pusjkin och Tolstoj om hur ryska soldater förälskade sig i exotiska svartögda bergsprinsessor, erotiska skildringar som framställde Kaukasus som en plats av hämningslös sexuell frihet omöjlig att leva ut i civilisationens metropoler. Idag sker ett annat rumsliggörande som istället förpassar avvikande sexualitet till den västerländske andre. Trots deras olikheter – 1800-talets sexuella orientalism var ofta romantiserande medan dagens sexuella occidentalism framställer västerländsk sexualitet i negativ dager – menar jag att bägge narrativen tjänar syftet att avgränsa och definiera "normal" sexualitet på hemmaplan.

Den subaltern dimensionen av ryskt identitetsskapande uttrycks genom en stark anti-imperialistisk underton i retoriken om homosexuell propaganda. Hbt-rättigheter representeras som ett kolonialt pådyvlade av västerländska värderingar på resten av världen. När Putin under sitt årliga telefonväkteri på *Första kanalen* fick en fråga om den kritik som riktats mot propagandalagen av västerländska ledare, uttryckte han denna idé: "Varför kräver de att vi ska importera deras normer? Vad skulle hända om vi krävde att de skulle importera våra normer?" (Första kanalen 2013b). En artikel i *Komsomolskaja Pravda* med titeln "Sodom och Gomorra i europeisk politik", diskuterade skälen till varför väst börjat försvara sexuella minoriteter i Ryssland:

De västerländska prohomosexuella eliterna ökar sitt tryck på Ryssland (...) Målet med detta agerande är att stoppa lagen (om homosexuell propaganda, ö.a.) och att utöka privilegierna för det ryska LGBT (lesbiska, gay, bisexuella, transgender)-samhället (...) Världssamfundet njuter tydligt av effekterna av de aktioner som genomförs av anhängare till samkönade äktenskap. De hetsar dem mot förespråkare för traditionella familjevärden, och till de konflikter som redan finns mellan religioner och mellan nationer i Ryssland läggs en konflikt mellan den hetero- och den homosexuella befolkningen. Känns inte

historien bekant? Ju starkare Sovjetunionen var, desto mer bussade de så kallade utvecklade länderna sina hundar mot oss. Men när unionen föll samman och Ryssland råkade ut för alla möjliga katastrofer, förvandlades gårdagens fiendskap plötsligt till kärlek och ömsesidig förståelse (Potapov 2013).

När den brittiske skådespelaren Stephen Fry sommaren 2013 i ett brev till David Cameron manade till bojkott av OS i Sotji och jämförde situationen för hbt-personer i Ryssland med judeförföljelsen i Nazityskland, kopplades detta i ryska medier snabbt till USA:s och Västeuropas geopolitiska ambitioner. En kolumnist i *Komsomolskaja Pravda* jämförde med hur USA:s invasion av Afghanistan föregåtts av propaganda om talibanernas förtryck av kvinnor, och menade att Frys brev borde föranleda en översyn av det ryska luftvärnsförsvaret (Shamir 2013b). En annan kolumnist på samma tidning skrev:

Denna allians av världens homosexuella i kampen mot Ryssland i samband med OS börjar bli tröttsam (...) Kanske är deras huvudsakliga mål ett annat. Som Fry uttryckte det: "Vi måste till varje pris få den civiliserade världen att upphöra att stödja Ryssland". Allt sammanfaller på ett mirakulöst sätt. Den generella amerikanska utrikespolitiska linjen att stödja homosexuella i världen (i första hand i Ryssland) har under det senaste året på ett märkligt sätt sammanfallit med en intensifiering av aktiviteten bland gay- och lesbiska aktivister från global show business (...). Men det mest komiska (eller tragiska) är att Vita huset förhåller sig till de homosexuella på samma sätt som till talibanerna (först närde man dem, sen visste man inte vad man skulle göra av dem). Om ett par år kommer Fry eller Lady Gaga känna sig som planetens elit, och i staters namn börja förklara krig mot "inkorrekt" länder. Och Obama kommer springa deras ärenden (Grisjin 2013).

Ibland beskylls populärkulturen för att vara ett medel för västerländsk imperialism. I en intervju i *Novyje Izvestija* kritiserade Dima Bilan, en av Rysslands mest framgångsrika popstjärnor, utländska artister för deras stöd till sexuella minoriteter i Ryssland (Mazjajev 2013). En ledamot i ryska Federationsrådet uttryckte sin oro för att homosexuell propaganda ska spridas genom västerländska datorspel (Bajev 2013c).

Hbt-rättigheter i Europa framställs som ett bevis på dekadens och moralisk kollaps. I en intervju i *Rossijskaja Gazeta* med en rysk kvinna boende i Norge, berättas att den norska staten förklarat att sagan om Askungen är "intolerant", och därför ersatt den med en bok om en prins som blir kär i en kung. Den intervjuade kvinnan berättar också om några norska föräldrar som våldtagit sitt tvååriga barn, och att "naturliga människor" (*naturally*) nu är en utrotningshotad grupp i Norge (Jelkov 2013). I *Komsomolskaja Pravda* illustreras nyheter om hbt-frågor – i Ryssland och annorstädes – ofta med spektakulära bilder från västerländska Prideparader, med tillräckligt mycket nakenhet, fjäderboor och läder för att garantera att kopplingen mellan hbt-rättigheter och ett sexuellt degenererat väst inte går någon läsare förbi. Pridemarscher och samkönade äktenskap blir symboler för hur den europeiska moderniteten nått en

slutpunkt. En artikel i *Rossijskaja Gazeta* med titeln "Solnedgång i Europa" uttrycker denna idé:

... idag bugar sig européerna inte för Gud, inte ens för pengar, utan för bekvämlighet, mode och njutning (...) Den verkliga "ideologin som uppfyller religionens roll" i väst har blivit politisk korrekthet (...) Jag behöver inte ens nämna tolerans för homosexualitet och krav på att legalisera samkönade äktenskap, något som kategoriskt motsäger kyrkans dogmer och traditioner (...) En annan sak är att det moderna sekulära Europa, pensionsfärdigt och "utan testosteron", har inte bara förlorat sin ekonomiska och politiska dominans i världen, utan håller uppenbart på att förlora sin kreativa energi inom vetenskap och kultur (...) Eurocentrismen går mot sin ände inom alla områden, från ekonomin till kulturen (Radzikovskij 2013).

Ibland görs explicita kopplingar mellan hbt-rättigheter och eurokrisen. Rysslands EU-ambassadör Vladimir Tjizjov sade i en intervju:

Vi ser med viss förvåning och oro på vissa tendenser under den senaste tiden: mot bakgrund av den finansiella och ekonomiska krisen, när Europa knappast har brist på problem, skiftas fokus på ett målmedvetet sätt mot det ytterst specifika problematiken kring hbt-gemenskapens rättigheter (RIA Novosti 2013).

Idén om hbt-rättigheter som symbol för den västerländska civilisationens korruption uttrycks också genom upprepade jämförelser med Romarrikets undergång (GayRussia 2013c).

Även om den framställer den ryska gemenskapen i ett nostalgiskt skimmer är berättelsen som uttrycks i mainstreammedierna inte anti-modern. Den är inte emot modern teknologi utan stödjer sig på förnuft och vetenskap, till exempel genom att citera forskning om samkönade föräldrar. Snarare än att förkasta framstegstanken föreställer man sig en *annan* modernitet, ett alternativ till den som erbjuds av den västerländska civilisationen. Då den västerländska vägen till modernitet framställs som sammanbunden med sexuell frihet, nödvändiggör bortväljandet av den första också att man förkastar den andra. Det europeiska moderna projektet befinner sig enligt berättelsen i en återvändsgränd, och Ryssland anses erbjuda en bättre väg framåt. En intressant parallell gjordes i en radiointervju med Vladimir Milov, ledare för oppositionspartiet Det demokratiska valet. Han jämförde samkönade äktenskap med kärnkraft, som enligt honom en gång ansågs vara modernitetens höjdpunkt men som nu stängs ned (GayRussia 2013d). Retoriken om att Ryssland erbjuder en annan modernitet ekar av en flera sekel gammal messiansk myt om Ryssland som "det tredje Rom", en idé som nyligen återupprättats i Putins retorik om att Ryssland måste följa en distinkt kulturell och politisk väg. Ideologin om "den speciella vägen" har enligt Pain och Verchovskij (2012) ersatt Marxism-Leninismen som statsideologi i det postsovetiska Ryssland. Emellertid är idén om att det finns icke-västerländska former av modernitet inte unik för Ryssland utan en tendens som kan observeras på många platser i dagens globaliserade och postkolo-

niala värld. Appadurai menar att moderniteten är ”på fri fot”: att upplysningens metanarrativ om en homogen modernitet i allt högre grad utmanas av lokala och subversiva moderniteter (1996:18).

Hittills har vi sett hur narrativet positionerat Ryssland i en subaltern roll, som ett offer för väst imperialism. Denna tolkningsram öppnar upp för ett specifikt sätt att se och höra lokala hbt-aktivister i Ryssland: som femtekolonnare utsända från väst. Men den tidigare nämnda postkoloniala paradoxen i ryskt identitetsskapande gör att Ryssland ibland istället positioneras som imperium. Med klangbotten i orientalistiska stereotyper om ”österländska” folk som ocviliserade, intoleranta och våldsamma används det faktum att många muslimer bor i Ryssland som argument för att begränsa hbt-rättigheter i Ryssland. Under en presskonferens som visades av *Första kanalen* fick Putin en fråga om lagen mot homosexuell propaganda, och betonade då att man måste ta hänsyn till de förmodade stämningarna i vissa regioner:

Jag har svårt att föreställa mig att man skulle tillåta samkönade äktenskap i Tjetjenien. Kan ni föreställa er det? Det skulle skörda sina offer! Ni måste förstå vilket samhälle vi lever i (Blagoj 2013).

Detta är inte den enda gången Rysslands påstått homofobiska ”öst” får tjäna som anledning att begränsa hbt-rättigheter. Liknande retorik har använts av Valerij Zorkin, ordförande för den federala konstitutionsdomstolen, som tog upp exemplet vad som skulle hända om en gayparad anordnats i Machatjkala (huvudstad i den nordkaukasiska delrepubliken Dagestan) för att påvisa det absurda i att tillåta sådana manifestationer i Ryssland (GayRussia, 2013e). En politiker pekade ut muslimer specifikt: “... glöm inte att islam är starkt här. Därför är sådana saker inte acceptabla” (GayRussia, 2013f).

Öppningar

Även om det rekonstruerade narrativet är starkt dominerande i det material jag studerat, knappast förvånande givet den kontroll och censur den ryska regimen utövar över mainstreammedierna, är det inte outmanat i det ryska medielandskapet. För den som vänder sig till alternativa medier, vilka trots Putins åtstramningar fortfarande erbjuder motbilder till mainstreammedierna, finns en mångfald av olika kritiska perspektiv på lagen om homosexuell propaganda. Tidvis lyckas alternativa berättelser penetrera även den censurerade offentligheten, inte minst som resultat av hbt-manifestationer medvetet utformade för att väcka uppmärksamhet och skapa synlighet. Min studie indikerar dock att när kritiska narrativ återfinns i mainstreammedierna tenderar de att dela några av de grundläggande antagandena hos narrativet de kritiserar. Ryska förespråkare av hbt-rättigheter hänvisar inte sällan till europeiska institutioner och värden: de som kritiserat förbuden mot Prideparader i Moskva har till exempel ofta hänvisat till Europakonventionen för mänskliga rättigheter. I det mediematerial jag studerat är fördömanden av homofobi i Ryssland från västerländska

politiker, NGOs och institutioner knappast nedtystade eller ignorerade, utan ofta närvarande. Jag menar att dessa kritiska röster – vare sig de representeras av ryska eller utländska aktörer – genom att fortsatt sammankoppla hbt-rättigheter och väst, inte motsäger det dominerande narrativet utan passar ganska bra in i det. Den tolkningsram som etablerats reglerar hur sådan kritik ska ses och höras: som ännu ett försök från väst att dominera Ryssland.

Emellertid finns inom det dominerande narrativet sprickor och motsägelser. Jag har i det studerade mediematerialet identifierat några avbrott, specifika moment som den dominerande tolkningsramen har svårt att begripliggöra, något som potentiellt öppnar upp för alternativa berättelser (jmf Butler 2010). Det första avbrottet bygger på den tidigare nämnda öst/väst-ambivalensen. Sammanlänkandet mellan västerländsk modernitet och hbt-rättigheter innebär idag att ryska queera blivit syndabockar i ett klimat av ökad misstro mot väst, men det behöver inte alltid vara så. Ryska eliter har historiskt pendlat mellan misstro mot väst och omfamnande av allt västerländskt (Tlostanova 2012) och det finns ingen anledning att tro att dagens antivästliga stämningar kommer att vara för evigt. Putins uttalande om att hbt-rättigheter vore otänkbara i Rysslands muslimska regioner öppnar upp för möjligheten att, om ryska eliter i framtiden skulle positionera sig närmare väst och skärma sig från den orientaliske konstituerande andre, kan stärkta hbt-rättigheter bli en symbol för ett sådant civilisatoriskt ställningstagande. Jag menar att en sådan möjlig öppning kunde skönjas i en serie artiklar publicerade i *Komsomolskaja Pravda* om brutalt förtryck av hbt-personer i Nigeria och Zimbabwe, i vilka hbt-situationen i Afrika kontrasterades mot samkönade äktenskap i Europa, medan Ryssland inte alls nämndes (Pjatnitskaja 2013a; 2013b). Oavsett om det var syftet eller inte öppnade artiklarna upp för tolkningen att hbt-frågan har fört Ryssland till ett civilisatoriskt vägskäl, och att om Ryssland väljer den hbt-fientliga vägen kommer landet att hamna i samma kategori som Mugabes ökända diktatur, en tanke som förmodligen inte skulle tilltala många ryssar. Jag menar att även om sammanlänkandet av hbt-rättigheter och västerländsk modernitet potentiellt kan innebära en omvärdering av det förra om det senare skulle förefalla mer attraktivt, är kopplingen olycklig. Dels finns risken att ett sådant vägval sker på villkor av uteslutande och stigmatisering av kulturer som inte anses dela "västerländska värden", vilket kan uttryckas i ökad islamofobi. Dessutom är det olyckligt att situationen för ryska queera fortsatt blir avhängig av hur Rysslands relation med västländerna utvecklas.

Det andra avbrottet jag identifierat utmanar kopplingen mellan väst och hbt-rättigheter genom att peka på att homosexualitet varit närvarande under lång tid i Ryssland. Argumentet om "Rysslands queera historia" användes inte sällan av dem som kritiserade lagen mot homosexuell propaganda. I en artikel i *Komsomolskaja Pravda* om den brittiske skådespelaren Stephen Frys besök i Sankt Petersburg citerades hans uttalande om att han inte kunde förstå hur

samma stad som frambringade Tjajkovskij – allmänt ansedd som homosexuell – kunde anta en sådan diskriminerande lag (Volosjin 2013). Denna retorik utmanar det dominerande narrativets idé om Ryssland som ett heterosexuellt land där homosexualitet är något nytt och främmande. Jag tror dock att denna kritik, som spelar på ”motståndarens planhalva” genom att hänvisa till en nationalistisk-nostalgisk logik enligt vilken traditioner i sig är något gott medan företeelser som kommer utifrån är något dåligt, riskerar att hamna i slutsatser som inte är fördelaktiga för ryska queera.

Ett tredje avbrott kunde skönjas i mainstreammediernas rapportering av homofobiska mord. I en artikel med titeln ”Pojke med icke-traditionell läggning brutalt mördad i Volgograd” (Arakeljan 2013) rapporterade *Komsomolskaja Pravda* om mordet på 23-åriga Vladislav Tornovoj, som dödades av några män som misstänkte att han var homosexuell. Artikeln återger fruktansvärda detaljer om mordet, till exempel om hur mördarna stympade offrets kropp. Mordet på Tornovoj väckte många upprörda reaktioner, och även i mainstreammedierna gjordes ibland kopplingen mellan mordet och den hbt-fientliga retorik som används av ryska politiker. En artikel publicerad av den federala nyhetsbyrån *RIA Novosti* uttryckte denna idé:

... tragedin i Volgograd är enligt min mening ett övertygande bevis på att den ryska politiska debatten om samkönad kärlek i allt högre grad övergår gränsen för sunt förnuft. Och samhällsintresset kräver det rakt motsatta (...) Jag förespråkar inte att Ryssland ska ”jaga ikapp och passera” väst vad gäller förhållandet till sexuella minoriteter. Jag anser att i USA och i Europa går man ofta för långt. Men ingen ska behöva plågas och lida för vem han är. Tragedin i Volgograd bör tjäna som varningstecken till våra politiker. Försöken att ställa Madonna inför rätta för ”homosexuell propaganda” är måhända komiska. Men det som hände i de ryska provinserna, i en stad vid Volgas stränder, väcker helt andra känslor (Rostovskij 2013).

Mordet och debatten som följde var ett störande avbrott: något inträffade som inte passade i den enkla modell som det dominerande narrativet tillhandahöll. Även om tolkningarna av mordet skilde sig åt, kunde den etablerade tolkningsramen om ”homosexuella som hotar nationen” inte begripliggöra denna händelse. Inte heller var den civilisatoriska idén om ”homosexualitet som västerländskt påfund” särskilt tillämpbar. Vid sådana tillfällen, om än bara för en kort tid, rubbas gränserna för vad som kan ses, höras och sägas i offentligheten, och kan möjligtvis omdefinieras.

Avslutande reflektioner

En utgångspunkt för denna studie är att Rysslands lag om homosexuell propaganda och den homofobiska kampanjen vi såg i ryska medier under våren 2013 kan betraktas som vad Yuval-Davis kallar tillhörighetens politik. När den ryska nationella gemenskapen föreställs som naturligt heterosexuell positioneras queera som icke-ryska, som uteslutna från full tillhörighet. Genom att studera

ryska mainstreammediers rapportering kring hbt-frågor har jag rekonstruerat ett dominerande narrativ som bygger på tre teman vilka på olika sätt exkluderar och stigmatiserar icke-heterosexuella: 1) att hbt-personer hotar nationens framtida överlevnad; 2) att hbt-rättigheter är ett odemokratiskt pådyvlade av minoriteters normer på majoriteten samt 3) att hbt-rättigheter är ett symptom på den västerländska modernitetens misslyckande, men att Ryssland erbjuder en alternativ modernitet.

Den viktigaste slutsatsen för ryskt vidkommande är att den homofobiska kampanj som lagen är ett uttryck för inte primärt bör förstås som en defensiv reaktion på den inhemska hbt-rörelsens aktiviteter, utan som en offensiv positionering riktad till en nationell och internationell publik. Kampanjen är en del av regimens strävan att sprida en egen berättelse om Rysslands roll i världsordningen, att rita en geopolitisk karta över världen där Ryssland har en meningsfull plats som ledare i en transnationell konservativ axel. Genom sitt agerande i hbt-frågan visar Ryssland, enligt det dominerande narrativet, att landet är villigt att utmana det "politiskt korrekta" väst och dess syn på modernitet och framsteg. Det ryska förhållningssättet vilar på två förutsättningar. För det första har hbt-rättigheter förvandlats till en symbolfråga i en föreställd civilisationernas kamp, där sexuella rättigheter anses intimt sammanbundna med västerländsk modernitet. För det andra sätter den postkoloniala paradoxen och Rysslands historiskt ambivalenta inställning till väst – pendlandet mellan ett fullständigt omfamnande och ett totalt förkastande av allt som betraktas som västerländskt – förutsättningen för hur hbt-rättigheter ska betraktas. Eftersom hbt-rättigheter inkluderats i paketet västerländsk modernitet skapas en narrativ logik enligt vilken Ryssland för att mejsla ut en egen roll i världen "måste" förkasta hbt-rättigheter, och andra positioner utesluts. Genom denna civilisatoriska tolkningsram har hbt-personers rättigheter i Ryssland bundits upp med Rysslands strävan efter globalt geopolitiskt inflytande och frågan om vilken värld Ryssland ska tillhöra. På så sätt är det missvisande att förklara den homofobiska politiken i Ryssland utifrån ett linjärt utvecklingsperspektiv: att Ryssland "går bakåt" eller är kvar i "förmoderna attityder". Snarare än att betrakta vad som händer i Ryssland som åtskilt från utvecklingen kring hbt-rättigheter i väst bör vi undersöka det komplexa samspelet dem emellan, och förstå förbudet mot homosexuell propaganda i Ryssland som del av en politisk, högst samtida och per definition global kamp om vem som äger moderniteten och om vad den ska innehålla.

Det ryska exemplet är intressant också i ett internationellt perspektiv då det belyser konsekvenserna av att hbt-rättigheter i allt högre grad kommit att talas om utifrån en civilisatorisk tolkningsram, av både förespråkare och motståndare. Vi har sett att när hbt-rättigheter görs till ett slagfält i kampen mellan "väst och resten" riskerar lokala hbt-personer få betala ett högt pris. Genom att identifiera avbrott i det dominerande narrativet försökte jag peka på andra

tänkbara vägar framåt, och argumenterade för ett sådant alternativt narrativ varken bör villkoras av ett återidentifierande med väst eller uppfinnandet av en rysk homosexuell tradition, utan snarare bör disartikulera kopplingen mellan nationell identitet, modernitet och sexualitet (jmf Puar och Rai 2002). Vi som värnar hbt-rättigheter, i Ryssland och globalt, bör inte anamma den civilisatoriska tolkningsramen genom att tala om hbt-rättigheter som en skiljelinje mellan "vår modernitet" och "deras barbari" och därmed riskera att bidra till att kvarhålla queera som gisslan i internationell geopolitik. Alternativet till en civilisatorisk tolkningsram är, menar jag, en global, feministisk och anti-nationalistisk matris som tänker bortom civilisationernas kamp och dess enkla dikotomier, förmår se likheten i olika förtryck och frihetskamper samt betonar solidaritet mellan olika grupper som exkluderas och diskrimineras.

Referenser

PRIMÄRMATERIAL

- Alekseyev, Nikolaj, 2011. "This Russian anti-gay bill is nothing short of medieval barbarity". *The Guardian*, 26 november 2011.
- Arakelyan, Diana, 2013. "V Volgograd zverski ubili parnja netraditsionnoj orientatsii". *Komsomolskaja Pravda*, 11 maj 2013.
- Aslamova, Darja, 2013. "Parizh protestujet protiv odnopolych brakov, tjto by deti ne stali predmetom trgovlja". *Komsomolskaja Pravda*, 25 mars 2013.
- Bajev, Nikolaj, 2013a. "Valerii Zorkin: 'Gej-parad – eto grechovnoje posjagatel'stvo na bazovyje tsennosti bolsjinstva'". *GayRussia*, 20 maj 2013. Tillgänglig på <http://www.gayrussia.eu/russia/6585/>, citerad 12 juni 2014.
- Bajev, Nikolaj, 2013b. "Gomofobnuju Rossiju chotiat sdelat' moral'nym liderom mira. Konservativnyj ideolog prizyvajet pokontjit' s politkorrektnostiu po odnosjeniju k seksual'nym mensjinstvam". *GayRussia*, 8 juni 2013. Tillgänglig på <http://www.gayrussia.eu/russia/5800/>, citerad 12 juni 2014.
- Bajev, Nikolaj, 2013c. "Senator Dzjabarov obvinil Zapad v rasprostranenii gomoseksualnosti. Mrakobesnyj politik uvidel elementy gej-propagandy v kompjuternych igrach". *GayRussia*, 10 maj 2013. Tillgänglig <http://www.gayrussia.eu/russia/6464/>, citerad 12 juni 2014.
- Blagoj, Ivan, 2013. "Obnazjennyje feministki i demonstratsii gejev stali fonom vizita Vladimira Putina v Niderlandy". *Första kanalen*, 14 april 2013. Tillgänglig på <http://www.1tv.ru/news/polit/230800>, citerad 12 juni 2014.
- Frolov, Sergej, 2013. "Rossija ne zjelaet golubet". *Trud*, 1 mars 2013. Tillgänglig på http://www.trud.ru/article/01-03-2013/1290080_rossija_ne_zhelaet_golubet.html, citerad 13 juni 2014.
- Första kanalen, 2013 a. Vystuplenije Prezidenta RF V. Putina s poslanijem Federal'nomu sobraniju (polnaja versija). *Första kanalen*, 12 december 2013. Tillgänglig på <http://www.1tv.ru/news/polit/248171>, citerad 13 juni 2014.
- Första kanalen, 2013b. "Prjamaja linija s Vladimirom Putinyem". *Första kanalen*, 25 april 2013. Tillgänglig på <http://www.1tv.ru/news/polit/231698>, citerad 13 juni 2014.
- Första kanalen, 2013c. "Protivniki legalizatsii odnopolych brakov vnov' vysjli na ulitsy Parizja". *Första kanalen*, 5 april 2013. Tillgänglig på <http://www.1tv.ru/news/world/230090>, citerad 13 juni 2014.
- GayRussia, 2013a. "Rossija ne budet zasjtjstjat' LGBT pravyy, tak kak eto ne ofitsial'noje mensjinstvo. MID RF objasnil Evrope, potjemu Rossija prodolzjit diskriminirovat' seksual'nyje mensjinstva." *GayRussia*, 26 februari 2013. Tillgänglig på http://www.gayrussia.eu/russia/5924/?phrase_id=501051, citerad 13 juni 2014.

- GayRussia, 2013b. "Gomofoby zakidali Raduzjnyj flesjmob v Sankt-Peterburge dymovymi sjasjkami". *GayRussia*, 17 maj 2013. Tillgänglig på <http://www.gayrussia.eu/russia/6543/>, citerad 13 juni 2014.
- GayRussia, 2013c. "Senator Titov nazval gomoseksualov sjalvu i graziju". *GayRussia*, 15 februari 2013. Tillgänglig på <http://www.gayrussia.eu/russia/5858/>, citerad 13 juni 2014.
- GayRussia, 2013d. "Vladimir Milov sravnil odnopolyje braki s atomnymi stantsijami". *GayRussia*, 10 maj 2013. Tillgänglig på <http://www.gayrussia.eu/russia/6463/>, citerad 13 juni 2014.
- GayRussia, 2013e. "Valerij Zorkin razresjil rossijskim regionam zapresjtjat' publitynye aktsii seksmensjinstv". *GayRussia*, 22 mars 2013. Tillgänglig på <http://www.gayrussia.eu/russia/6097/>, citerad 13 juni 2014.
- GayRussia, 2013f. "Glava komiteta ZAGS Udmurtii rada, tjto v Rossii zapresjtjeny gej-braki". *GayRussia*, 15 maj 2013. Tillgänglig på <http://www.gayrussia.eu/russia/6512/>, citerad 13 juni 2014.
- Grisjin, Aleksandr, 2013. "Missis Fraj idjot na vojnu s Rossijej". *Komsomolskaja Pravda*, 8 augusti 2013.
- Jakes, Lara, 2014. "Obama: Russia on the wrong side of history". Tillgänglig på <http://news.yahoo.com/obama-russia-wrong-side-history-205526308-politics.html>, citerad 13 juni 2014.
- Jelkov, Igor', 2013. "Ne detskij mir. Irina Bergset objavila vojnu norvezjskim pedofilam". *Rossijskaja Gazeta*, 7 mars 2013.
- Jemeljanov, Grigorij, 2013. "Protivniki odnopolych brakov ustroili pogromy v tsen-tre Parizja". *Första kanalen*, 27 maj 2013. Tillgänglig på <http://www.1tv.ru/news/world/233860>, citerad 13 juni 2014.
- Jurjeva, Natalja, 2013. "Odnopolaja ljubov' opjat' ne dejet frantsuzam spat' po notjam". *Första kanalen*, 24 april 2013. Tillgänglig på <http://www.1tv.ru/news/world/231566>, citerad 13 juni 2014.
- Kibal'tjijt, Jekaterina, 2013. "Legalizatsija odnopolych brakov v Evrope stala povodom dlja voln podderzjki ili protesta". *Första kanalen*, 2 juni 2013. Tillgänglig på <http://www.1tv.ru/news/world/234338>, citerad 13 juni 2014.
- Kuzina, Svetlana, 2013. "Novaja beda dlja rossijskich sirot: gej-semji". *Komsomolskaja Pravda*, 21 februari 2013.
- Mazjajev, Aleksej, 2013. "Sledujusjtjeje pokolenije muzykantov uzje vosprinimajet menja veteranom sseny". *Novyje Izvestija*, 7 mars 2013. Tillgänglig på <http://www.newizv.ru/culture/2013-03-07/178886-pevec-dima-bilan.html>, citerad 13 juni 2014.
- Ogneva-Salvoni, Tatjana, 2013. "Vyskazyvanija Mashi Gessen: eto jarkaja illjustratsija detskoj travmy". *Komsomolskaja Pravda*, 21 april 2013.
- Pjatnitskaja, Sasja, 2013a. "V Nigerii sobirajuts'a zapretit' gej-braki i LGBT-soobsjtjestva". *Komsomolskaja Pravda*, 30 maj 2013.
- Pjatnitskaja, Sasja, 2013b. "V Zimbabve ograbili ofis mestnoi assotsiatii gejev i lesbianok". *Komsomolskaja Pravda*, 6 juni 2013.
- Podosenov, Sergej, 2013. "Polititjeskije eksperty predrekajut Rossii gej-revoljutsii". *Izvestija*, 24 June 2013.
- Potapov, Oleg, 2013. "Sodom i Gomorra Evropejskoj politiki". *Komsomolskaja Pravda*, 10 juni 2013.
- Radzichovskij, Leonid, 2013. "Zakat Evropy". *Rossijskaja Gazeta*, 19 mars 2013.
- RIA Novosti, 2013. "Tjizjov: Diskussija po otmene viz mezjdu Rossijej i ES na final'nom etape". *RIA Novosti*, 24 maj 2013. Tillgänglig på <http://ria.ru/interview/20130524/939280140.html>, citerad 13 juni 2014.
- Rostovskij, Michail, 2013. "Tjto vdochnovilo ubijts v Volgograde". *RIA Novosti*, 14 maj 2013. Tillgänglig på <http://ria.ru/columns/20130514/937179711.html>, citerad 13 juni 2013.
- Rozjkova, Natalja, 2013. "Bronepojezd Edinoj Rossii stojit na zapasnom puti". *Moskovskij Komsomlets*, 27 mars 2013.

- Semjonytj, Semen, 2013. "Nu i se lja vi". *Moskovskij Komsomolets*, 16 februari 2013.
- Sjamir, Israel, 2013a. "Frantsuzskaja vesna". *Komsomolskaja Pravda*, 15 april 2013.
- Sjamir, Israel, 2013b. Snatjala Fraj, notom – bombezjki? *Komsomolskaja Pravda*, 9 augusti 2013.
- Sjevtjenko, Maksim, 2013. "My ne Evropa? I slava bogu!". *Moskovskij Komsomolets*, 11 februari 2013.
- Sjisjkin, Oleg, 2013. "Gosduma obsuzjdajet kompleks antitabatjnych mer i zapret propagandy gomoseksualizma". *Första kanalen*, 25 januari 2013. Tillgänglig på <http://www.1tv.ru/news/polit/224849>, citerad 13 juni 2014.
- Smirnov, Dmitrij, 2013. "Vladimir Putin: 'Chorosjo chot gomoseksualisty ne razdelis'!" *Komsomolskaja Pravda*, 9 april 2013.
- Tjitjkanov, Gennadij, 2013. "Gomoseksualizm: vse-taki infekcionnaja bolezn'?" *Komsomolskaja Pravda*, 30 januari 2013.
- Volosjin, Vladimir (2013). "Oni sosjlis' – Milonov s Frajem". *Komsomolskaja Pravda*, 14 mars 2013.
- Vorsobin, Vladimir, 2013. "Vitalij Milonov: 'Priyatno, kogda rugajut ne za to, tjto ty podonok i negodjaj, a za tsitirovanije Biblii'". *Komsomolskaja Pravda*, 11 mars 2013.

SEKUNDÄRMATERIAL

- Ahmed, Sara, 2009. "Problematic Proximities, Or why Critiques of 'Gay Imperialism' Matter". Tillgänglig på <http://www.alanalentin.net/2009/11/09/problematic-proximities-or-why-critiques-of-gay-imperialism-matter/>, citerad 13 juni 2014.
- Aldrich, Robert, 2003. *Colonialism and Homosexuality*. London/New York: Routledge.
- Anderson, Benedict, 1983. *Imagined communities : reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.
- Anthias, Floya, 2006. "Belongings in a globalising and unequal world: rethinking translocations", Yuval-Davis, Nira – Kannabiran, Kalpana & Vieten, Ulrike (red.), *The situated politics of belonging*. London: Sage.
- Appadurai, Arjun, 1996. *Modernity at large. Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis/London: University of Minnesota Press.
- Banting, Mark et al, 1998. "Sexuality". Kelly, Catriona & Shepard, David (red.), *Russian Culture Studies. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Bell, David & Valentine, Gill, 1995. *Mapping desire: geographies of sexualities*. London: Routledge.
- Bhabha, Homi, 1990. "The Third Space: Interview with Homi Bhabha." Rutherford, Jonathan (red.), *Identity : Community, Culture, Difference*. London: Lawrence & Wishart.
- Bleys, Rudi C., 1996. *The Geography of Perversion: Male-to-Male Sexual Behavior Outside the West and the Ethnographic Imagination, 1750-1918*. New York: New York University Press.
- Bosia, Michael J. & Weiss, Meredith L., 2013. "Political homophobia in a comparative perspective". Weiss, Meredith L., & Bosia, Michael J. (red.). *Global homophobia. States, Movements, and the Politics of Oppression*. Urbana/Chicago/Springfield: University of Illinois Press.
- Brown, Michael P, 2000. *Closet Space. Geographies of Metaphor from the Body to the Globe*. London: Routledge.
- Butler, Judith, 2004. *Precarious life : the powers of mourning and violence*. London: Verso.
- Butler, Judith, 2010. *Frames of war : when is life grievable?* London: Verso.
- Campbell, David, 1998. *Writing security : United States foreign policy and the politics of identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Crenshaw, Kimberlé, 1991. "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color". *Stanford Law Review* (1991), s 1241-1299.

- Czarniawska, Barbara, 2004. *Narratives in social science research*. London: SAGE.
- Dhoest, Alexander. – Castelló, Enric & Bastiaensens, Sara, 2013. "Mirrored nationalism: Spanish and Belgian newspapers depicting the others' conflict". Paper presenterat under *Ethnicity, Race and Nationalism in European Media and Film: Rights, Responsibilities, Representations*, University of Manchester, 23-25 maj 2013.
- Eduards, Maud, 2007. *Kroppspolitik: Om moder Svea och andra kvinnor*. Stockholm: Atlas.
- Enloe, Cynthia. 2000. *Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives*. London: University of California Press
- Essig, Laurie, 1999. *Queer in Russia. A Story of Sex, Self, and the Other*. Durham/London: Duke University Press.
- Fassin, Éric, 2010. "National identities and transnational intimacies: sexual democracy and the politics of immigration in Europe". *Public culture*, 22(3), s 507-529.
- Gross, Aeyal, 2011. "Where LGBT rights and nationalism meet". Tillgänglig på <http://972mag.com/where-lgbt-rights-and-nationalism-meet/13515/>, citerad 13 juni 2014.
- Hall, Stuart, 1997. "The spectacle of the other". Hall, Stuart (red.), *Representation. Cultural representations and signifying practices*. London: Sage.
- Hansen, Lene, 2000. "The Little Mermaid's Silent Security Dilemma and the Absence of Gender in the Copenhagen School". *Millennium: Journal of International Studies*, 29(2), s 285-306.
- Healey, Dan, 2001. *Homosexual Desire in Revolutionary Russia. The Regulation of Sexual and Gender Dissent*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Kandiyoti, Deniz. (1996). "Women, ethnicity and nationalism." *Ethnicity* (1996), s 311-315.
- Kaoma, Kopya J., 2013. "The Marriage of Convenience: The US Christian Right, African Christianity, and Postcolonial Politics of Sexual Identity. Weiss, Meredith L., & Bosia, Michael J. (red.). *Global homophobia. States, Movements, and the Politics of Oppression*. Urbana/Chicago/Springfield: University of Illinois Press.
- Kinnvall, Catarina, 2004. "Globalization and Religious Nationalism: Self, Identity, and the Search for Ontological Security", *Political Psychology*, 25(5), s. 741-767.
- Kon, Igor, 1995. *The Sexual Revolution of Russia. From the Age of the Czars to Today*. New York: The Free Press.
- Kon, Igor, 1998. *Moonlight Love*. Tillgänglig på <http://www.gay.ru/english/history/kon/index.htm> , citerad 13 juni 2014.
- Korycki, Katarzyna – Nasirzadeh, Abouzar, 2013. "Homophobia as a Tool of Statecraft. Iran and its Queers". Weiss, Meredith L., & Bosia, Michael J. (red.). *Global homophobia. States, Movements, and the Politics of Oppression*. Urbana/Chicago/Springfield: University of Illinois Press.
- LaFont, Suzanne, 2009. "Not quite Redemption Song. LGBT-hate in Jamaica". Murray, David (red.). *Homophobias: Lust and Loathing across Time and Space*. Durham: Duke University Press.
- Lipman, Masha, 2010. "Freedom of expression without freedom of the press". *Journal of International Affairs*, 63(2), 153-169.
- Mayer, Tamar, 2000. *Gender ironies of nationalism: Sexing the nation*. Psychology Press.
- Mosse, George. L., 1985. *Nationalism and sexuality: Respectability and abnormal sexuality in modern Europe*. New York: Howard Fertig.
- Neumann, Iver B, 1996. *Russia and the idea of Europe : a study in identity and international relations*. London: Routledge.
- Oates, Sarah, 2007. "The neo-Soviet model of the media". *Europe-Asia Studies*, 59(8), 1279-1297.
- Olofsson, Kerstin, 2008. "Introduction". Olofsson, Kerstin (red.), *From orientalism to postcoloniality*. Stockholm: Södertörns Högskola.
- Orgad, Shani, 2012. *Media Representation and the Global Imagination*. Oxford: Polity.

- Pain, Emil & Verkhovskii, Aleksandr, 2012. "Civilizational Nationalism. The Russian Version of the 'Special Path'", *Russian Politics and Law*, 50(5), s 52-86.
- Parker, Andrew. – Russo, Mary – Sommer, Doris & Yaeger, Patricia, 1992. "Introduction". Parker, Andrew – Russo, Mary – Sommer, Doris – Yaeger, Patricia (red.). *Nationalisms and Sexualities*. New York/London: Routledge.
- Patterson, Molly., & Monroe, Kristen. R., 1998. "Narrative in political science". *Annual Review of Political Science*, 1(1), s 315-331.
- Persson, Emil, 2014. "Banning Homosexual Propaganda. Belonging and Visibility in Contemporary Russian Media". Kommande i *Sexuality & Culture*, special issue "Postsoviet Intimacies".
- Puar, Jasbir K., 2007. *Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times*. Durham/London: Duke University Press.
- Puar, Jasbir K., and Amit Rai, 2002. "Monster, terrorist, fag: The war on terrorism and the production of docile patriots." *Social Text* 20(3), s 117-148.
- Puri, Jyoti, 2004. *Encountering nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Rao, Rahul, 2012. "On 'gay conditionality', imperial power and queer liberation". *Kafila*. Tillgänglig på <http://kafila.org/2012/01/01/on-gay-conditionality-imperial-power-and-queer-liberation-rahul-rao/>, citerad 13 juni 2014.
- Robertson, Alexa, 2005. "Narrativanalys". Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.), *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. (andra upplagan). Lund: Studentlitteratur.
- Sasson-Levy, Orna, 2003. "Military, masculinity, and citizenship: Tensions and contradictions in the experience of blue-collar soldiers". *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 10(3), s 319-345.
- Shkandrij, Myroslav, 2002. *Russia and Ukraine : literature and the discourse of empire from Napoleonic to postcolonial times*. Chesham: Combined Academic Publ.
- Silverstone, Roger, 2007. *Media and Morality: On the Rise of the Mediapolis*. Cambridge: Polity.
- Sjoberg, Laura 2012. "Toward Trans-gendering International Relations?", *International Political Sociology* 6 (4) (2012), s 337-354.
- Somers, Margaret R. & Gibson, Gloria. D., 1994. "Reclaiming the Epistemological 'Other': Narrative and the Social Constitution of Identity". Calhoun, Craig (red.), *Social theory and the politics of identity*. Oxford: Blackwell.
- Spivak, Gayatri. C., 1993. "Can the subaltern speak?" Williams, Patrick & Chrisman, Laura (red.). *Colonial discourse and post-colonial theory: A reader*. Harlow: Pearson.
- Sörberg, Anna-Maria, 2014. "Homokriget". *Magasinet Arena*.
- Thompson, John. B., 1995. *The media and modernity. A social theory of the media*. Cambridge: Polity.
- Tickner, J. Ann, 1992. *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*. New York: Columbia University Press.
- Tlostanova, Madina, 2012. "Postsocialist# postcolonial? On post-Soviet imaginary and global coloniality". *Journal of Postcolonial Writing*, 48(2), s 130-142.
- Towns, Ann, 2010. *Women and states: norms and hierarchy in international society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, Cynthia, 2014. "Why is there no Queer International Theory?" *European Journal of International Relations*.
- Weiss, Meredith L., 2013. "Prejudice before Pride: Rise of an Anticipatory Countermovement". Weiss, Meredith L., & Bosia, Michael J. (red.). *Global homophobia. States, Movements, and the Politics of Oppression*. Urbana/Chicago/Springfield: University of Illinois Press.
- Yuval-Davis, Nira, 1997. *Gender and nation*. London: Sage.
- Yuval-Davis, Nira, 2011. *The politics of belonging. Intersectional contestations*. London: Sage.

Bland mutor och monopol

Marknadsreformer och korruption i det statliga Systembolaget

Daniel Castillo

State, Monopoly and Bribery. Market Reforms and Corruption in a Swedish State-owned Enterprise

Many studies of corruption claim that it is state size and its bureaucratic apparatus that promote corruption. While some studies, on the contrary, suggest that it is the more recent New Public Management reforms that create opportunity for corrupt exchanges, very few studies have investigated this systematically and empirically. The purpose of this study is therefore to examine the relationship between market reforms and the conditions for corruption, using a qualitative case study of corrupt relations in the Swedish state-owned monopoly for selling alcoholic beverages ('Systembolaget'). The analysis shows that the market reforms increased the discretion of managers in the state-owned company, established new informal relations between managers and privately owned companies as well as increased demand for corrupt services among the companies. In contrast to earlier studies, the study provides a better understanding of the complex interplay of different organizational processes resulting from market reforms that may promote corruption.

Inledning

Sverige rankas idag som ett av världens minst korrupta länder (Transparency International Corruption Perception Index 2013). Att man ligger på topp i ett rangordningsindex betyder dock inte att landet är befriat från korruption, vilket den senaste tidens korruptionsskandaler i Sverige illustrerar (Papakostas 2009:117, jfr Erlingsson et al. 2008:596, Castillo 2009, Citron 1999). Inom statliga organisationer som Kriminalvården, Bilprovningen och Systembolaget eller i kommuner som Motala, Solna, Göteborg och Vallentuna har det uppdagats skandaler som har fått stor massmedial uppmärksamhet. I vissa av dessa fall har det blivit rättsliga efterspel med fällande domar för bland annat mutbrott och bestickning. I dessa skandaler, och många andra, kan man ofta skönja förekomsten av relativt varaktiga, nära och dolda relationer mellan politiker eller tjänstemän och representanter från näringslivet.

Dessa iakttagelser i Sverige och i andra länder har givit upphov till en rad

Daniel Castillo är fil.dr i sociologi och verksam vid Förvaltningsakademien, Södertörns högskola.
E-post: daniel.castillo@sh.se

nya frågor när det gäller förekomsten av korruption i västliga demokratier. Få studier har varit inriktade på fall av ökande korruption inom enskilda stater som har en lång historia av att vara demokratiska och som traditionellt uppvisat en låg grad av korruption (Erlingsson et al. 2008:597). Flertalet studier har istället riktats in mot jämförelser mellan länder (Goel och Nelson 1998, Goel och Nelson 2010, Graeff och Mehlkop 2003). Ofta har man i dessa studier varit upptagen av frågan om statens storlek och dess betydelse för graden av korruption, där resultaten många gånger är dubbelydiga (jfr Goel och Nelson 2010). Mycket av denna forskning som bedrivs kring korruption befinner sig också på en nivå relativt långt från den verklighet där korruption förekommer eftersom man i stor utsträckning använder sig av attityddata (Transparency Internationals *Corruption Perception Index*, jfr Bauhr och Oscarsson 2011). Andra studier är mer bestämda (och normativa) där man hävdar att det just är statens storlek och den byråkratiska kontrollen som bör åtgärdas, via avregleringar och liberaliseringar av ekonomin, för att bekämpa korruption (Shleifer och Vishny 1998:12, Shleifer och Vishny 1993, Rose-Ackerman 1999:35).

Tvärtom, pekar andra studier på att det är just de senaste decenniernas marknadsinriktade reform av staten som kan öka risken för korruption, även i tidigare lågkorrupta stater (Heywood 1997:430, Loxbo 2011, Erlingsson et al. 2008:605, Jain 2001:78, jfr Varese 1997). Dessa reformer brukar sammanfattas under begreppet "entrepreneurial governance" eller New Public Management (NPM) och har under 1980- och 90-talet fungerat som en generell modell för reformer i den offentliga sektorn (Hood 1995, Du Gay 2000, Premfors et al. 2009, Sundin 2006:58). I detta sammanhang relateras risken för ökad korruption till de reformer som antas skapa gråzoner mellan stat och näringsliv med oklara regler och där gränserna mellan sfärerna suddas ut (Loxbo 2011:38). Framförallt är det själva *processen* där hela eller delar av statlig egendom transfereras till den privata sektorn som är särskilt riskabel (Rose-Ackerman 1999:35, jfr Kastberg 2002). En annan uppmärksam risk är de reformer som ger upphov till hybridlösningar, eller kvasimarknader (Loxbo 2011), vilket innebär organiserade förhållanden där flera aktörer konkurrerar med varandra samtidigt som staten har ett ansvar för marknadens funktion och output (Kastberg 2002:28). Av denna anledning är det då i större utsträckning reformer som skapar gråzoner och sammanblandningar av offentligt och privat som bör studeras närmare när det gäller risker för korruption (Andersson och Erlingsson 2010:200, Loxbo 2011:41), vid sidan av rena privatiseringsprocesser (Rose-Ackerman 1999:35).

När det gäller relationen mellan marknadsinspirerade reformer i staten och ökad risk för korruption är de studier som existerar kring de svenska förhållandena främst av teoretisk natur (Erlingsson et al. 2008, Loxbo 2011). Vad som saknas är således empiriska studier av faktiska korruptionsfall i Sverige (Loxbo 2011:39), vilket innebär att kunskapen om de mekanismer som skapar

förutsättningar för korruption är bristfällig. Syftet med denna uppsats är därför att undersöka relationen mellan marknadsreformer och förutsättningar för korruption. Till skillnad från den tidigare teoretiska litteraturen samt de studier som primärt analyserat attityddata kommer denna uppsats behandla ett fall av avslöjad korruption i Sverige. Fallet som studeras är korruptionshärvan i Systembolaget 2003 då ett stort antal butikschefer åtalades för att ha tagit emot mutor av privata alkoholleverantörer.¹ Analysen kommer att inriktas mot de reformer som genomförts i Systembolaget de senaste 20 åren och relatera dessa till förändringar i butikschefernas handlingsutrymme, förändringar i interaktionen mellan butikschefer och representanter för alkoholleverantörer, samt processer som påverkar alkoholleverantörernas incitament och möjligheter att ge mutor. Vidare är fallet ett exempel på just en hybridlösning där staten delvis avskaffat ett tidigare statligt monopol i syfte att öka konkurrensen på distributionsmarknaden för alkohol, samtidigt som en del av marknaden fortfarande står under både statens övervakning och kontroll. Då hybridlösningar är relativt vanligt förekommande i många europeiska stater torde studien kunna säga något även på ett mer allmänt plan när det gäller kopplingen mellan marknadsreformer och korruption.

Nästa avsnitt syftar till att klargöra begrepp som är centrala i uppsatsen. Det handlar dels om att diskutera innebörden i begreppet korruption, dels vad som här avses med marknadsreformer. I detta avsnitt skall även det analytiska ramverket preciseras, med avseende på handlingsutrymme, social interaktion och incitament att muta. I det efterföljande avsnittet diskuteras uppsatsens metod och material. Uppsatsens tredje avsnitt är ägnat åt den huvudsakliga analysen av korruption inom Systembolaget. Avslutningsvis sammanfattas och diskuteras de slutsatser som kan härledas ur analysen.

Korruption och marknadsreformer

KORRUPTION SOM SOCIAL RELATION I GRÄNSSNITTET MELLAN ORGANISATIONER

Korruptionsforskarna della Porta och Vannucci beskriver en korrupt konstellation som "an agent who, against the interests or preferences of the principal, acts in favor of a third party, from which he receives a reward" (della Porta och Vannucci 1999:17). En vanlig akademisk definition av begreppet korruption är således att det rör sig om missbruk av offentligt maktutövande i syfte att gynna

1 Det går förstås att hävda att Systembolaget inte är en del av den svenska staten, då det är ett statligt ägt bolag. Dock är ett sådant resonemang väl formalistiskt, och jag kommer i denna uppsats trots detta behandla Systembolaget som en organisation som ingår i den svenska staten. Ett argument för detta synsätt är att Systembolaget sedan 1955 spelat en avgörande roll i svensk statlig alkoholpolitik, vid sidan av det faktum att staten reagerade med stor kraft när korruptionen avslöjades.

makthavarnas eller andra externa aktörers privata intressen, snarare än allmän-intresset (Loxbo 2011:40, jfr Kawata 2006:xii, Nas, Price och Weber 1986). I den här studien kommer jag dock att följa en något annorlunda definition av korruption. Papakostas argumenterar för att korruption är ett fenomen som uppstår i en informell *social relation* och som fullbordas i hemlighet och bygger på tillit mellan parterna (Papakostas 2009, della Porta och Vannucci 1999:9). Det centrala kommunikationsmedlet i sådana konstellationer är själva utbytet parterna emellan, ett utbyte som påminner mycket om givandet av gåvor bland vänner (Castillo 2009:62). Konsekvensen av en sådan definition är att korruption inte handlar om individuella egenskaper, vilket innebär att jag inte lägger någon vikt vid enskilda personers privatmoral och personlighet som förklaringsfaktorer till korruption. Definitionen innebär också en analytisk avgränsning från verksamheter av fiffelkaraktär där en ensam person skaffar sig personliga fördelar på egen hand. Utgångspunkten är också lämplig för en studie där marknadsinspirerade organisationsreformer står i centrum och inte individers handlingar i sig. På samma gång är det en sofistikerad form av korruption som studeras, vilket innebär komplexa korruptionsrelationer i gränssnittet mellan organisationer (Papakostas 2009:122ff), då fallet med Systembolaget involverar dels butikschefer, dels representanter för alkoholleverantörer.²

Ofta förekommande i korruptionslitteraturen är teorier om rationella val för att förstå vilka mekanismer som driver korruptionen (della Porta och Vannucci 1999:19, Rose-Ackerman 1999). Andra vanliga förklaringsmodeller involverar ett lands utvecklingsnivå eller kulturella förhållanden (Ibid.), men då jag är intresserad av marknadsinriktade reformer och deras betydelse för korruption kommer jag i denna uppsats inte behandla dessa. Inom ett institutionellt ramverk, där teorier om rationella val är en viktig utgångspunkt, menar man att korruption tenderar att förekomma där de institutionella förhållandena är gynnsamma, det vill säga där det finns en gynnsam frestelsestruktur – ”incentives matter for human behaviour and they are largely shaped by formal political institutions” (Erlingsson et al. 2008:599). Åtminstone tre faktorer påverkar existensen av korruption enligt detta perspektiv: 1) det finns stora möjligheter att agera korrupt, 2) det råder förhållanden där korruption kan ge hög avkastning, och 3), det finns en låg grad av övervakning av individer med stort handlingsutrymme och tillgång till offentliga resurser (Andersson och Erlingsson 2010:198, Erlingsson et al. 2008:600). När det gäller relationen mellan marknadsreformer och ökade korruptionsrisker kan denna modell således användas för att analy-

2 En invändning mot detta är att man kan anse att dessa aktörer befinner sig på en lägre hierarkisk nivå och graden av sofistikerad korruption är relativt låg i jämförelse med högt uppsatta politiker och tjänstemän. Jag vill dock betona att poängen med en sådan definition klargör de förutsättningar som, åtminstone representanterna för alkoholleverantörerna, verkar utifrån. Flertalet av dessa företag är resursstarka, särskilt i förhållande till enskilda individer, vilket har betydelse för med vilka medel korruptionen kan etableras och reproduceras.

sera huruvida reformerna påverkat möjligheter, grad av möjlig avkastning och grad av övervakning. Jag kommer ta utgångspunkt i dessa antaganden när jag nedan utvecklar den analysram som skall användas i denna uppsats. Men innan dess skall jag mer specifikt diskutera några av de mest centrala marknadsreformer som de senaste decennierna införts i den svenska staten.

NPM OCH MARKNADSREFORMER I STATEN

De senaste decennierna har ett skifte från byråkratisk logik till marknadslogik kunnat observeras i många västeuropeiska stater (Hood 1995, Du Gay 2000, Brunsson och Sahlin-Anderson 2000, jfr Castillo 2009). Sverige har knappast varit sen att följa denna trend (Andersson och Erlingsson 2010:193). De reformer som genomförts brukar ofta sammanfattas under begreppet New Public Management och innebär att idéer från det privata näringslivet implementeras i den statliga förvaltningen, bland annat för att öka effektivitet och produktivitet samt minska byråkratiskt krångel för medborgare och näringsliv (Andersson och Erlingsson 2010:192, Sundin 2006).

En av de primära hörnstenarna i NPM-reformerna av den statliga verksamheten är den starka betoningen på konkurrens (Du Gay 2000:5). Vad som brukar kallas avreglering av statliga monopol och bolagisering av affärsverk och myndigheter har varit kännetecknande för denna utveckling (jfr Berg 1999). På det alkoholpolitiska området i Sverige utgör avskaffandet av det statliga distributionsmonopolet för alkohol, samtidigt som detaljhandelsmonopolet kvarstår, ett tydligt exempel på när avreglering skapar hybridlösningar (Rose-Ackeman 1999, Loxbo 2011). För det andra kan decentraliseringstendenser observeras, med ett delegerat ansvar som i viss utsträckning förstärker lokala ledares roll och handlingsutrymme i beslutsprocesser (Lindensjö 1991:34). I detta sammanhang är viktigt att notera att en av förutsättningarna för aktörer att agera korrupt är att de har ett stort handlingsutrymme och kontroll över resurser (Jain 2001). Dessa decentraliseringstendenser kan även observeras på organisationsnivå, där införandet av lokala styrformer för olika verksamheter inneburit skapandet av egna enheter och i slutänden *fler*, separata och autonoma organisationer (Brunsson och Sahlin-Andersson 2000). För det tredje pekar Du Gay på marknadsmekanismernas företräde framför byråkratiska mekanismer (Du Gay 2000:5ff). Detta kan ses som en generell tendens mot en konstruktion av köpare/säljare och utbud/efterfrågan liksom ett sammantaget fokus på utbytesrelationer. I detta inryms även tanken att medborgaren skall få större makt genom sitt inflytande som "kund" (Almqvist 2006:27, jfr Agevall 2005).

En konsekvens av reformerna som iakttagits är att relationerna förändrats och kontaktytorna utvidgats mellan stat och företag i det privata näringslivet. Fler formella relationer mellan sfärerna tenderar också att förstärka de informella relationernas betydelse (Misztal 1999, Sennett 1977). Upphandling och kontraktutformning innebär ofta förhandlingar, vilket tenderar att skapa täta

och personliga kontakter mellan stat och företag (Papakostas 2004, Misztal 1999). Under sådana förhållanden är det uppenbart att det kan skapas möjligheter att etablera relationer som kan nyttjas för otillbörliga ändamål, även om det är viktigt att betona att så inte behöver vara fallet. Sammanförs dessa iakttagelser pekar mycket mot att de beskrivna NPM-reformerna och deras eventuella konsekvenser kan skapa gynnsamma frestelsestrukturer i statliga organisationer, och därmed nya tillfällen för korruption (jfr Andersson och Erlingsson 2010:205).

Handlingsutrymme, informella relationer och incitament att muta

HANDLINGsutrymme INOM ORGANISATIONER

Den institutionella förklaringsmodellen betonar möjligheter att agera korrupt, hög avkastningspotential samt låg grad av övervakning som viktiga faktorer för en gynnsam frestelsestruktur.

Vad gäller möjligheter att agera korrupt är storleken på statliga aktörers handlingsutrymme ett element som vanligtvis beaktas i korruptionsstudier (della Porta och Vannucci 1999:19, Jain 2001:77, Shleifer och Vishny 1998:12). Handlingsutrymme är nära relaterat till reglering i statliga organisationer, då regler lokaliserar makt i händerna på statens tjänstemän (Jain 2001:78). Regler definierar således både handlingsrestriktioner och handlingsfrihet inom organisationer. Stort handlingsutrymme bland statens funktionärer inom reglerade ekonomier antas därför ofta leda till mer korruption. Emellertid är risken för korruption stor även i liberaliserade ekonomier, särskilt under förhållanden där avregleringar och marknadsreformer införs, eftersom även sådana processer tenderar att kräva statliga interventioner som i förlängningen innebär stort handlingsutrymme för statens tjänstemän (Jain 2001:78).

Handlingsutrymmet inom en organisation är också avhängigt hur väl reglerna kontrolleras och aktörerna övervakas. Men trots att staten utfärdar regler för handlingar täcker detta naturligtvis inte hela spektrumet av möjliga handlingar i alla situationer som kan uppstå (Castillo 2009). Alla handlingar i en organisation är inte lika enkla att precisera och kontrollera med hjälp av regler. Tjänstemän befinner sig vanligtvis mellan den formella organisationens krav och den praktiska verklighetens förväntningar. Detta innebär att tjänstemän behöver översätta regler till praktiskt handlande i någon utsträckning (Leppänen 2007:2). I vissa fall finns naturligtvis möjligheten att tjänstemän ignorerar regler helt. När det gäller marknadsreformernas införande menar flera forskare att det gjort att tidigare regler blivit otydliga samtidigt som det skapat oklara ansvarsförhållanden i staten. På detta sätt menar man att risken att tjänstemän missbrukar sin ställning ökat (Loxbo 2011:41). De organisato-

riska och praktiska omständigheter som råder i en organisation är alltså av stor vikt för aktörernas reella handlingsutrymme.

FÖRÄNDRADE RELATIONER MELLAN STAT OCH OMGIVNING?

Möjligheter att agera korrupt kan inte enbart relateras till aktörers inomorganisatoriska handlingsutrymme. Även de sociala relationer där aktörerna är involverade måste beaktas. Utifrån ovanstående definition av korruption som en dold social relation byggd på tillit (Papakostas 2009), är det därför centralt att studera förändringar av förutsättningarna för sociala relationer mellan stat och omgivning och hur dessa relationer kan inverka på möjligheterna att agera korrupt.

Relationer mellan stat och omgivning kan vara av både formellt och informellt slag. Idealtypiskt bygger formella relationer på att aktörer intar en organisatoriskt definierad roll i sina relationer med omgivningen och inom ramen för denna utför officiellt sanktionerade arbetsuppgifter (Leppänen 2007:1). Vidare, bygger formella relationer på tillämpningen av regler på olika typer av organisatoriska ärenden och existerar vanligtvis under någon typ av organisatorisk kontroll (Johansson 1992:35). Kontrollen är ett försök från organisationens sida att övervaka relationer och minimera det personliga inslaget i relationerna eftersom det kan riskera att motverka organisationens syften. Detta gäller särskilt personal som befinner sig i gränssnittet gentemot andra organisationer. Motsättningen mellan individuell handlingsfrihet och organisatorisk kontroll är därför som starkast i gränssnittet gentemot andra organisationer (Borell och Johansson 1996:58).

Om formella relationer existerar inom ramen för organisationer, existerar de informella relationerna utanför de formellt och organisatoriskt beslutade handlingsramarna (Leppänen 2007:1). Informella relationer kan därför analytiskt sett relateras till nätverket som interaktionssätt, där utbytesrelationer som bygger på ömsesidigt personligt förtroende betonas (Stenlås 1998:48, jfr Hasselberg och Petersson 2006:52). Informella relationer brukar också relateras till nätverket som interaktionssätt, där interpersonella utbytesrelationer som bygger på förtroende betonas (jfr Hasselberg och Petersson 2006:52). För en organisation är det också, som nämnts ovan, svårt att övervaka informella relationer eftersom de tenderar att frodas under förhållanden som generellt sett pågår bortom organisatorisk övervakning. Ur ett analytiskt perspektiv är det alltså i informella relationer, om den definition av korruption som beskrivits ovan följs, det finns utrymme för korrupta handlingar. Det är därför av vikt att studera huruvida införandet av marknadsreformer kan skapa förändrade förutsättningar för interaktionen mellan stat och omgivning som kan gynna förekomsten av korruption.

KORRUPTION SOM UTBUD OCH EFTERFRÅGAN

Det institutionella ramverket erbjuder förklaringar till hur förändringar i frestelsestrukturen bland politiker och tjänstemän i förvaltningen kan förstås (Andersson och Erlingsson 2010:198). Men om man är intresserad av att veta hur marknadsreformer kan påverka förutsättningarna för korruption i staten kan forskningen inte bara fokusera på politikernas och tjänstemäns incitament att handla korrupt. I och med att jag betraktar korruption som en social relation behövs också en förståelse för hur marknadsreformer kan påverka tredje parts drivkrafter att erbjuda statens funktionärer mutor och hur detta i sin tur kan skapa gynnsamma förhållanden för korrupta relationer. Av denna anledning bör korruptionens utbud och efterfrågan problematiseras i större utsträckning.

För det första existerar givetvis situationen där en statlig tjänsteman efterfrågar mutor för att utföra en handling i syfte att berika sig själv. En andra situation är då en utomstående tredje part efterfrågar korrupt hantering av ett ärende. Rose-Ackerman betecknar det senare som en efterfrågan på korrupt verksamhet ("demand for corrupt services"), och omvänt, ett utbud på mutor ("a supply of bribes") (Rose-Ackerman 1997:34). Då mycket av den tidigare diskussionen berört faktorer som har betydelse för tjänstemännens möjligheter att handla korrupt är det därför relevant att också studera hur utbudet och incitamenten att ge mutor förhåller sig till marknadsreformernas införande. Det går att anta att den ökade konkurrens om knappa statliga resurser eller tillgång till information som marknadsreformer medför, exempelvis inom offentlig upphandling (Rose-Ackerman 1997:34ff), samtidigt skapar större incitament bland företag att hävda sig i konkurrensen genom att använda mutor. Det är också viktigt att betona att efterfrågan och utbud på mutor behöver sammanfalla för att korruption skall uppstå. Korruption är således en fråga om timing mellan statliga funktionärens möjligheter att begära mutor och utföra motprestationer som efterfrågas av en tredje part, samt dennes möjligheter och incitament att ge mutor.

Som nämnts ovan, baseras analysen på en fallstudie av den korruption som avslöjades inom statliga Systembolagets under 2003. Empiriskt kommer jag att behandla tre reformer eller reformförsök i Systembolagets organisation som alla kan relateras till mer övergripande marknadsinspirerade reformer som genomförts i staten. Sammanfattningsvis, kommer jag i den följande analysen empiriskt undersöka vilken betydelse marknadsinspirerade reformer har för förutsättningarna för korruption, genom att analysera förändringar i handlingsutrymme bland Systembolagets butikschefer, i interaktionen mellan butikschefer och alkoholleverantörer samt för incitamenten och möjligheterna att agera korrupt bland de senare.

Studiens tillvägagångssätt och material

Fallet med Systembolaget valdes dels för att det är en av få mycket uppmärksammade korruptionshärvor som avslöjats i Sverige med ett stort antal inblandade, dels eftersom det är en organisation som varit föremål för ett flertal reformer inspirerade av marknadslogik som går att relatera till utvecklingen av NPM. Som empiriskt fall är Systembolagshärvan synnerligen lämplig för att studera huruvida marknadsreformer kan ha betydelse för förutsättningarna för korruption.

För insamlingen av materialet till studien har jag använt mig av flera metoder. Primärt har jag intervjuat personer som jag bedömt vara strategiska informanter, vilket innebär att jag bedömt att de har särskild kunskap eller insikt i de frågor kring Systembolagsfallet som är av intresse för studien. Samtidigt har skriftligt material använts, vilket främst utgjorts av Polisens förundersökning av fallet, Systembolagets interna dokument och policier samt olika myndigheters utredningar. Valet att primärt göra intervjuer baseras på att denna metod kan vara ett sätt att nå information som normalt inte avspeglas i formella dokument, vilket är särskilt påtagligt när det gäller brottslig verksamhet, såsom korruption. Dokumenten har dock varit viktiga för att både bekräfta och komplettera utsagor, särskilt när det gäller organisationsreformer som genomförts inom Systembolaget.

Intervjuerna genomfördes med åklagare delaktiga i Systembolagsfallet, för förundersökningen ansvariga polistjänstemän samt även med Systembolagets chefsjurist som haft ansvaret för den interna utredningen på Systembolaget. En brist med dessa myndighetskällor är dock att de återger rättsväsendets bild av korruptionen. Av denna anledning valde jag att agera observatör under rättegångar mot en grupp före detta butikschefer i Systembolaget vid tre tillfällen.³ Rättegångsförfarandet gav stora möjligheter att direkt ta del av butikschefernas berättelser om deras upplevelser och erfarenheter. Under pauserna i rättegångarna deltog jag också i ett flertal samtal med både åtalade och åklagare. I dessa samtal etablerade jag kontakt med ett antal av de före detta butikscheferna som också gick med på att intervjuas separat.⁴ De intervjuade butikscheferna är att anses som relativt centrala personer med överblick och insikt under en längre tid och från olika hierarkiska perspektiv.

Vid intervjutillfällena har jag använt mig av på förhand formulerade frågor. Dessa varierade naturligtvis till viss del beroende på vem som intervjuades. Ambitionen har varit att få intervjupersonerna att prata fritt kring ett antal mer

3 Denna grupp benämndes som "värstinggänget" av flertalet intervjuade eftersom dessa butikschefer misstänktes mottagit mutor från alla leverantörer i utredningen. Dessutom var mutornas beräknade värde det högsta bland alla åtalade butikschefer.

4 Av anonymitetsskäl vill jag undvika att ange antalet intervjuade före detta butikschefer. I materialet refererar jag endast till en kategori, butikschef (BC), vilket dock innebär att olika personer kan stå bakom citaten.

precisa teoretiskt grundade teman, som formulerats ovan. Här har frågor kring karaktären på och konsekvenserna av organisationsförändringar och reformer i Systembolaget varit relevanta. Mer precisa frågor har riktats mot butikschefernas handlingsutrymme, hur korrupta relationer utvecklades och hur alkoholleverantörerna agerade när de erbjöd mutor. Vid intervjuerna upplevde jag butikscheferna som överraskande uppriktiga och villiga att berätta, och de delade gärna med sig av sina upplevelser efter de mer eller mindre tillrättalagda diskussionerna under rättegångarna. Totalt utfördes 7 intervjuer, exklusive de intervjuer som företogs med butikschefer.⁵

Korruptionen inom Systembolaget

SYSTEMBOLAGET – EN ORGANISATION I GRÄNSSNITTET MELLAN STAT OCH MARKNAD

Systembolagets historia börjar 1955 men den svenska alkoholpolitiken har sedan 1800-talet handlat om att minska alkoholens skadeverkningar. För Systembolagets del innebar detta ett uppdrag att begränsa tillgängligheten till produkterna och hålla privata vinstintressen borta från alkoholhanteringen, vilket gjordes fram till 1995 framförallt genom prispolitiken och alkoholmonopolen. Monopolens syfte var att begränsa det privata vinstintresset genom att kontrollera marknadsföringen och försäljningen av alkoholdrycker. Av denna anledning begränsades huvuddelen av all handel med alkohol till de två statliga monopolbolagen Vin & Sprit AB, för distributionen, samt Systembolaget AB, för detaljhandeln. Denna konstruktion innebar att en stor del av handeln med alkohol aldrig fungerade enligt marknadens principer och att alkoholprodukterna avskärmades från medborgarna med hjälp av organisatoriska konstruktioner. Detta visade sig tidigt genom en rumslig och temporal avskärmning, bland annat genom avsaknaden av skyltning i butikerna, begränsade öppettider samt ett långvarigt system med handel av alkohol över disk. Systembolaget skulle även agera märkesneutralt gentemot de olika producenternas varor som bolaget tillhandahöll.

Även om Systembolaget, men också övriga delar i den svenska alkoholpolitiken, genomgått förändringar i princip redan från dess bildande 1955, inleddes de mest tongivande reformerna vid 1990-talets början och med inspiration från den privata sektorn. Dessa stod på många sätt i skarp kontrast till det uppdrag Systembolaget haft inom ramen för den traditionella och marknadsbegränsande svenska alkoholpolitiken. Det är också i denna kontext som korruptionen tenderar att eskalera och intensifieras (jfr Castillo 2009:152). I analysen nedan diskuteras tre centrala reformer som genomförts

5 Referenser till intervjupersoner anges med IP, följt av två initialer (se källförteckningen).

inom Systembolaget, inspirerade av en tydlig underliggande marknadslogik, som kan knytas till den avslöjade korrruptionen.

För det första, inleddes 1991 försök att införa ett självbetjäningssystem, snabbköpsmodellen, vid ett antal Systembolagsbutiker i syfte att öka kundorienteringen och valfriheten. Efter dessa försök byggdes alla Systembolagets butiker successivt om efter denna modell. För det andra, beslutade Riksdagen 1994 att Vin & Sprits distributionsmonopol skulle avskaffas.⁶ Reformen innebar bland annat att en marknad för alkoholdistribution skapades med ett par hundra privata leverantörsföretag.⁷ En tredje reform som analyseras är införandet av ett nytt centraliserat sortimentsstyrningssystem 1999 med rankning av produkterna utifrån konsumenternas efterfrågan, lönsamhet och effektivitet.

HANDLINGSUTRYMME UNDER FÖRÄNDRING

Möjligheterna att agera korrupt för butikscheferna i Systembolaget har förändrats över tid. Viktiga delar i detta har varit de reformer och de omregleringar som påverkat butikschefernas handlingsutrymme. En sådan reform som tidigt förändrade förutsättningarna för butikschefernas handlingsutrymme var den minskade centralstyrningen av butikerna och sortimentet, med helt individuella sortiment med gemensam prislista för alla butiker, som infördes 1974.⁸ Till skillnad från tidigare kunde butikscheferna efter denna reform själva bestämma över sin butiks sortiment så länge valet av produkter skedde utifrån den gemensamma prislistan.⁹ Således ökades butikschefernas handlingsutrymme i relativt hög utsträckning redan 1974, en förändring som är viktig för att förstå hur chefernas möjligheter att agera korrupt utvecklades.

Införandet av ett självbetjäningssystem för butikerna inleddes på prov 1991. Det gamla systemet med en tydlig avskärmning av produkterna från konsumenterna, det klassiska överdisksystemet, övergavs i och med det gradvisa införandet av självbetjäningsbutiker.¹⁰ En av orsakerna var en vilja att göra Systembolagsbutikerna mer kundanpassade. Bland annat ville man öka kundernas valfrihet och minska deras upplevelse av långa kötider, vilket var

6 Regeringens proposition 1994/95:89: Förslag till ny alkohollag, s. 50.

7 Systembolaget (2005), Pressinformation: "Systembolaget 50 år", september 2005.

8 Ragnarsson, Lennart (1994): "Från motbok till snabbköp", s. 154

9 Mellan 1955 till 1974 hade butikscheferna ett mycket begränsat handlingsutrymme i och med att sortimentet styrdes centralt. Under denna tid existerade fyra olika sortimentsgrupper och med detta följde fyra olika prislistor och det var inte tillåtet att avvika från den sortimentsgrupp butiken blivit tilldelad. Skälet som anges till den hårda centralstyrningen är att Vin- och Spritcentralen skulle kunna få ordning på sitt sortiment då det under motbokssystemet var väldigt omfattande på grund av lagerhållningen av 25 butikers olikartade sortiment (Ragnarsson 1994:50). Den reglering som var direkt riktad mot butikscheferna var svag och huvudkontoret kunde på detta sätt enklare kontrollera vilka produkter butikerna lagerförde (Ibid.).

10 Försöket pågick 1991-1996 i sex butiker. År 2000 tog systembolagets styrelse beslut om att alla butiker skulle byggas om enligt självbetjäningssystemet (Systembolaget, Ansvarsredovisning 2008, s. 3, jfr Skog 2000).

ett vanligt förekommande problem. Förändringen mot fler självbetjäningsbutiker innebar att butikerna började erbjuda en ny tjänst för alkoholproducenterna, nämligen en synnerligen förbättrad exponering av produkterna i butiken.¹¹ Handlingsutrymmet för butikscheferna ökade i samband med detta, och med detta även ökade möjligheter att agera korrupt, vilket i praktiken innebar att butikscheferna kunde styra över fler aspekter av butiks försäljningen än tidigare. Bland annat kunde de utöva inflytande över produkternas placering i de nya butikerna, något som visat sig vara betydelsefullt för att styra konsumenternas köpbeteende (Nordfält 2007). Självbetjäningssystemets betydelse för möjligheten att styra försäljningen och agera korrupt beskrivs av en butikschef:

Jo, det här med självbetjäningen [då] kunde du alltså styra försäljningen genom att hyllorna har ju fyra våningar... har du en vara som står längst ner, knappast syns, den säljer ju ingenting, en kund ställer ju sig inte på knä. Placerar du varan i kundens ögonhöjd då var det ju självklart... och att den här översta hyllan som kanske är en 1,5 m, istället för att det finns tre artiklar på den hyllan så kanske du smockar hela hyllan full med en artikel.¹²

Att butikscheferna kunde använda sitt handlingsutrymme i butikerna för att främja vissa produkter inom ramen för självbetjäningssystemet beskrivs även av Systembolagets egen utredning efter avslöjandet av härvan:

Vid butiksbesök har artiklar från beställningssortimentet [olovligen] visat sig ha framskjutna placeringar i butiken, antingen på kvartspall eller på en bra placering i hyllan. Bästa placering på hylla är den översta hyllan.¹³

Ämnet var uppe på möte 12 november 2002, då även en representant från vår inköpsavdelning deltog. [...] och han pratade även om att leverantörerna "tror" att det går att köpa hyllor i våra butiker.¹⁴

Vid avskaffandet av Vin & Sprits distributionsmonopol 1995 upprättade varje Systembolagsbutik direkta och formella kontakter med ett stort antal nya och gamla privatägda leverantörer (Vin & Sprit var dock fram till 2008 statligt ägt). Dock skall det påpekas att dessa kontakter omgärdades av noggrant detaljerade regler, och då särskilt den policy för leverantörskontakter som lanserades 1994.¹⁵ Där förtydligades gränsdragningen mellan Systembolaget och omgivningen, med stark betoning på att all form av påverkan på Systembolagets

11 Att det var en tjänst som erbjöds med stort värde för producenterna råder det inget tvivel om, dock är det oklart om Systembolagets ledning uppfattat denna i sammanhanget stora förändring. Exponeringstjänsten är idag klart väletablerad inom detaljhandeln och innebär stora möjligheter att styra konsumenternas köpbeteende (Nordfält 2007).

12 IP:BC.

13 Förundersökningsprotokoll avseende mutor i Systembolaget: Allmän del, s. 155.

14 Ibid. s. 164.

15 Systembolagsanställda uppmanades dessutom att skriva under ett intyg att de tagit del av 1994 års policy, se Förundersökningsprotokoll avseende mutor i Systembolaget, Anmälan om grovt mutbrott för N.N., s.7.

personal måste beivras.¹⁶ Dock lanserades en ny policy 1998 som innehöll en del förändringar där man bland annat öppnade upp för vissa typer av kontakter och besök, främst i logistikfrågor, mellan butikerna och leverantörerna.¹⁷ I denna reglerades det tydligt att ingen "insäljning" av produkter fick diskuteras under dessa möten. Sammantaget innebar dessa omständigheter att butikscheferna fick kapacitet att själva sköta kontakterna med representanter för leverantörsföretagen, vilket medförde ett ökat handlingsutrymme i jämförelse med före avregleringen. Det är också tydligt i den rättsliga utredningen att detta nya handlingsutrymme användes för att utveckla existerande relationer mellan butikschef och leverantörer, och i dessa samtal förekom förbjudna säljfrämjande åtgärder. En åklagare berättar följande:

Vi vet att de diskuterade hyllplacering, plats i butiken 'kan ni inte ställa halv-pallar här på golvet', det finns anvisningar, e-mail och papper vi tagit i beslag som visar att alla tre dömda leverantörer har haft den typen av verksamhet.¹⁸

I relation till detta bör det nämnas att möjligheten för Systembolaget att övervaka att dessa regelverk följdes var tämligen små. Fram till 2001, då en ny försäljningsorganisation lanserades, var avståndet mellan butikschefer och regionchefer stort. Med den nya försäljningsorganisationen ökade antalet regioner från fem till tjuugoåtta och varje region fick då ansvar över 10-17 butiker istället för 60-80 butiker.¹⁹

Införandet av den nya sortimentsstyrningen, modulsystemet, under tiden 1999-2002 innebar att handlingsutrymmet för de enskilda butikscheferna plötsligt reducerades till förmån för mer central styrning baserad på försäljningskvoter och rankning av produkter. De fick enligt det nya systemet mindre att säga till om vad gäller det egna sortimentet, men butikerna hade dock fortfarande möjligheten att välja sitt sortiment till 20 procent, det så kallade "butikens egna val", utifrån det ordinarie sortimentet medan övriga 80 procent styrdes av produktrankningen.²⁰ Modulsystemet innebar således ett minskat formellt handlingsutrymme för butikscheferna, dock bör det påpekas att även om de formella möjligheterna att styra sortimentet minskades med modulsystemet, existerade fortfarande andra illegitima sätt att styra sortimentet och kundernas köpbeteende. I förundersökningen framkom att butikscheferna i praktiken kunde placera varor i butiken efter eget godtycke (central kontroll av butikerna var inte särskilt påtaglig, särskilt med tanke på att antalet regionchefer under denna period var lågt). Det finns dock inget utförligt rättsmaterial kring de mot-

16 Förundersökningsprotokoll avseende mutor i Systembolaget – Allmän del (BDÅ nr C00-9-597-03) 20040921, Systembolagets policy beträffande leverantörskontakter, 17 mars 1994, s.1.

17 Systembolaget (1998), Policy för leverantörskontakter, 23 oktober, 1998.

18 IP:BB.

19 Systembolagets årsredovisning (2001), s. 7. Jfr, "Vi gick från 5 till 28 områdeschefer då fick de mellan 10 och 15 butiker och då har man mycket större närhet till medarbetarna" (IP:PK).

20 Systembolaget: "Systembolagets sortiment".

prestationerna butikscheferna utfört eftersom åklagarna endast behöver visa att det ägt rum en pliktstridig tjänsteutövning, dvs endast tagande av muta eller bestickning är juridiskt intressant.²¹ Enligt Systembolagets bolagsjurist visade det sig också att butikscheferna de facto bröt mot sortimentsreglerna, bland annat genom att tillverka egna butiksetiketter för produkter som egentligen bara skulle finnas i beställningssortimentet.²² Syftet kunde exempelvis vara att "hjälpa" en leverantör att lansera en ny produkt och få in den i den modul som medgav försäljning i alla Systembolagets butiker.²³ Butikscheferna underlättade, trots den formella reduktionen av handlingsutrymme i och med modulsystemet, även så kallade stödköp där en leverantör själv beställer och köper sina egna produkter i större mängder från en eller flera olika Systembolagsbutiker. Skälet till detta var att klara försäljningskravet för att kunna lansera en ny produkt eller för att rädda en artikel i det ordinarie sortimentet.²⁴

Sammanfattningsvis har fyra faser identifierats när det gäller förändringar av butikschefernas handlingsutrymme. Från 1974 utökades handlingsutrymmet betydligt vad gäller kontrollen över sortimentet i butikerna. I och med självbetjäningssystemets gradvisa införande 1991 ökades även handlingsutrymmet vad gäller själva försäljningen och exponeringen av produkterna. Vid avregleringen 1995 blev butikerna och butikscheferna mer autonoma i förhållande till omgivningen, med större handlingsmöjligheter att etablera, hantera och upprätthålla kontakter med privata alkoholleverantörer. Vid införandet av modulsystemet från 1999 begränsades dock butikschefernas formella handlingsutrymme när det gäller sortimentets uppbyggnad, dock påverkades inte handlingsutrymmet i praktiken av inskränkningarna när det gällde exponering eller kontakter med omgivningen.

Det är således tydligt att stort handlingsutrymme i flera dimensioner haft betydelse för möjligheterna att handla korrump för butikscheferna (jfr Jain 2001:78). Vidare kan handlingsutrymmets förändring knytas till en övergripande omställning mot fler marknadsmekanismer i verksamheten. Tydliga exempel på detta är en ökad kundorientering i samband med självbetjäningssystemreformen, konstruktionen av köpare och säljare vid avregleringen av det statliga distributionsmonopolet (Du Gay 2000) och den medföljande decentraliserings-tendensen (Brunsson och Sahlin-Andersson 2000) samt den större betoningen på efterfrågan i det nya sortimentssystemet.

21 IP:PK, IP:BB.

22 IP:PK.

23 IP:PK, IP:BC.

24 Förundersökningsprotokoll avseende mutor i Systembolaget – Allmän del (BDÅ nr Coo-9-597-03) 20040921, Systembolagets delrapport angående "studsar", s. 179. Stödköp benämns även som "studsar" eller "egenköp", IP:BC.

NYA TILLFÄLLEN FÖR INTERAKTION

Även före avskaffandet av distributionsmonopolet 1995 existerade det en marknad för alkoholprodukter, men denna var reglerad på så sätt att varken Systembolaget eller konsumenterna hade tillgång till den. Detta hade dock Vin & Sprit AB eftersom deras uppdrag var att importera och tillverka olika alkoholdrycker för försäljning genom Systembolaget, både till de enskilda konsumenterna och till restaurangbranschen. Då det såldes stora mängder alkohol i Sverige, var import och inköp från inhemska tillverkare nödvändig. De många utländska alkoholproducenterna hade av denna anledning utsett svenska företag, agenter, som representerade dem gentemot Vin & Sprit och det existerade ett 20-tal agenter exklusive ett antal bryggerier som hade relationer till V & S.

Även om den formella bilden av alkoholmonopolens organisation fram till 1995 inte medgav några relationer mellan å ena sidan Systembolaget och å andra sidan agenter och bryggerier pekar förundersökningen såväl som mitt eget intervjumaterial på att det tidigt existerade korrupta relationer mellan dessa aktörer.²⁵

För det första har relationen mellan agenterna och importmonopolisten, och sedermera mellan importörerna och Systembolaget, historiskt präglats av en utstuderad uppvaktning, där man jobbade utifrån personliga kontaktnätverk och utnyttjade de möjligheter som uppstod i denna kontaktyta. Denna relationskultur har historiskt "burits" av branschens ledande aktörer vilket bidragit till att relationskulturen levtt kvar.²⁶

Korruptionen som avslöjades 2003 var således ingen ny företeelse inom Systembolaget. Agenter och bryggeriföreträdare bearbetade och skapade kontakter till främst butikschefer inom Systembolaget under lång tid i syfte att förbättra försäljningen av de produkter de företrädde.²⁷ Eftersom butikscheferna skulle vara à jour med produktutvecklingen uppmuntrades de av Systembolaget att besöka olika mässor och på så sätt skapades kontakter med företrädare för olika alkoholproducenter som visade upp sina produkter där. Kontakter reproducerades även inom ramen för Butikschefklubben i Stockholm, en inledningsvis, facklig kamratförening för butikschefer. Dock var det en väl utvald och begränsad skara av butikschefer som hade dessa kontakter med agenterna (jfr Castillo 2009:141ff). En fd butikschef berättar hur det gick till:

Man skapade inte den här kontakten själv. Man blev inskolad av en äldre kollega. I mitt fall var det så att mig kunde dom lita på, jag höll tätt osv. Gjorde man inte det var man rökt. Den fanns inte bara en agent, utan många.²⁸

25 Deltagande observation, Attunda tingsrätt 2008-02-13.

26 Konkurrensverket: "Det svenska detaljhandelsmonopolet för alkoholdrycker – rapport till Europeiska kommissionen juli 2004", s. 83.

27 En av anledningarna till att agenterna uppvaktade butikscheferna var att de hade mycket små möjligheter att marknadsföra sina produkter eftersom alkoholreklam var förbjuden.

28 IP:BC.

Mutorna bestod under tiden fram till 1990-talet främst av att butikscheferna fick delta på fester, middagar och produktprovningar anordnade av agenterna samt att de fick en del varuprover. Vid vissa tillfällen företogs även resor utomlands betalda av agenter. Som motprestation kunde butikscheferna arbeta för att gynna agenternas försäljning inom ramen för det handlingsutrymme som de hade vid tillfället. Eftersom denna korruption aldrig direkt avslöjades, åtminstone inte utanför organisationen, finns det mycket liten kunskap och empiriskt material om dessa förhållanden. Det material som finns är främst baserat på de utsagor de före detta butikscheferna gjort om korruptionen historiskt sett inom Systembolaget. Dock framkommer det i detta material att de mutor som gavs under perioden fram till 1990-talet skiljer sig från de mutor som förekom senare. Dels var mutorna främst riktade till butikscheferna som kollektiv, dels var kopplingen mellan muta och motprestation svag och indirekt. Det var dessutom svårt att värdera betydelsen av motprestationerna (Castillo 2009:182).

Vid avskaffandet av det statliga distributionsmonopolet förändrades dock relationerna mellan butikscheferna och agenterna, som efter 1995 kom att kallas leverantörer.²⁹ Utöver de som tidigare verkat på marknaden som agenter till Vin & Sprit tillkom nu ett stort antal nyetablerade leverantörsföretag – antalet leverantörer ökade från 1 till 115 det första året och sedan till 200 de efterföljande åren för att sedan 2004 stabiliseras kring 180.³⁰ Som beskrivet i föregående avsnitt innebar avskaffandet av distributionsmonopolet att varje butik fick nya direkta och formella kontakter med ett stort antal leverantörer och det totala antalet relationer som formellt sett möjliggjordes ökade i hög grad. Fler butikschefer involverades nu i direkta kontakter med leverantörer – sannolikt en klar ökning i jämförelse med det fåtal storstadsbaserade butikschefer som tidigare haft kontakter med ett fåtal agenter. Relationerna var emellertid noggrant reglerade i avtal och policies för de anställda där det tydligt poängterades att alla försök till påverkan måste avvisas.

Trots regleringen expanderade och intensifierades kontakterna mellan butikschefer och det stora antalet leverantörer, både nya och gamla, under dessa nya förhållanden efter monopolets avskaffande. Detta skedde genom tidigare nämnda Butikschefsklubb och liknande konstellationer i landet, genom de regel- och policyändringar 1998 som gav utrymme för samarbete gällande bland annat logistikfrågor mellan butikerna och leverantörerna samt genom den anställningsrörlighet som uppstod mellan Systembolaget och leverantörsbranschen efter avregleringen. När det gäller regel- och policyändringarna från 1998 öppnade man från Systembolagets sida upp för möjligheten att besöka butikerna för att titta på lagerhållning, logistikfrågor och reklamsfrågor. Enligt en av åklagarna var detta en kanal in i organisationen för leverantörerna:

29 Regeringens proposition 1994/95:89: Förslag till ny alkohollag, s. 49.

30 Systembolaget (2005), Pressinformation: "Systembolaget 50 år", september 2005.

[...] Det där missbrukade då de leverantörer, i varje fall de vi har åtalat och fått dömda, genom att de vid de tillåtna besöken då tog upp också säljfrämjande åtgärder.³¹

Att denna regelöppning var betydelsefull för skapandet av kontakter mellan butikerna och leverantörerna betonas av Systembolagets bolagsjurist:

Man får ju säga att de här utredningarna visat, Åkesson, VinTrädgårdh, Philipsson & Söderberg men inte minst V & S, kan man säga, att det funnits en extremt utvecklad kontaktfrekvens från leverantörens sida mot våra butiker som ju vida överstigit logistikfrågan.³²

En oavsiktlig konsekvens av policyförändringen var således att de nya formella relationerna mellan Systembolaget och alkoholleverantörerna efter hand transformerades till informella sociala relationer (jfr Leppänen 2007:1). Denna öppning i regelverket innebar att leverantörerna erbjöds en arena där de kunde bearbeta butikscheferna och där nya nätverk kunde etableras (Hasselberg och Petersson 2006:52). En åklagare berättar:

Det är inte bara ett ganska ordentligt nätverk utan det man kan se är att vinleverantörerna först har byggt upp en kännedom om och en kunskap om nästan varje butikschefs beredskap att ta emot mutor. Sen har man introducerat med rätt små bitar och sen har man ökat och ökat. Sen står de nästan på avlöningslistan.³³

En indikator på förekomsten av informella och interpersonella utbytesrelationer är den förteckning som är upprättad i förundersökningen som visar ett stort antal styrkta tillfällen då butikschefer blivit bjudna på lunch eller middag av en leverantör, exempelvis representanter från Åkesson Vin AB.³⁴

Möjligheterna till kontakter mellan butikschefer och leverantörer ökade också genom att ett flertal leverantörer anställt personer som tidigare arbetat på Systembolaget. På så sätt uppstod ett nätverk där före detta Systembolagsanställda arbetade för en leverantör och som genom sitt gamla kontaktnät kunde förenkla möjligheterna till att skapa sociala relationer mellan leverantör och Systembolag. Detta beskrivs också av en åklagare:

Vissa leverantörer har anställt före detta butikschefer och då tar de kontakt med sina gamla kompisar: 'Tjena, det är Arne, nu jobbar jag för det eller det företaget. Jag tänkte komma ut och hälsa på dig.' Då har de redan där när de kommer ett renommé: Arne som är en sån hygglig prick! Sen säger Arne: du, jag kan ordna ett erbjudande åt dig. Du kan få resa någonstans eller vara med i ett lotteri vi har eller ta lite varuprover här.³⁵

31 IP:BB.

32 IP:PK.

33 IP:BB.

34 Förundersökningsprotokoll avseende mutor i Systembolaget – Åkesson vin AB, del B (BDÅ nr Coo-9-597-03), s. 584ff.

35 IP:BB, se även Länskriminalpolisen Stockholm, utredningsroteln, strategiska sektionen (2003), Förhörprotokoll 0201-K271456-03, s. 30.

Vissa butiker hade många anställda som senare gick över till att arbeta för leverantörsföretag. En butikschef berättar om vikten av de informella kontakterna för leverantörerna:

Ja, här vet vi ju att den här killen är duktig och driftig. Honom skulle vi ha nytta av i vårt företag. Vad jag förstår så kör man då en diskussion och din arbetsuppgift blir att åka runt till dina kollegor, och då känner ju ni varandra! Sen flera år! Istället för att som för andra leverantörer har det tagit flera år att bygga upp en kontakt – här har du den gratis! Du har redan kompisförhållandet, ni har ju umgåtts, ni har varit på massa kurser, ni har varit på BC-träffar, fester, andra agenter...³⁶

Även om det existerade informella relationer mellan butikschefer och agenter redan före avregleringen är det tydligt att den nya marknadssituationen medförde en mycket påtaglig eskalering av de informella relationerna. Avregleringen och de efterföljande policyförändringarna innebar att nya arenor för gränsöverskridande interaktion kunde etableras samtidigt som antalet potentiella personer på leverantörssidan att agera med ökade kraftigt. Förundersökningen visar tydligt att det var i de informella konstellationerna mellan butikschefer och leverantörer som korruptionen utökades och intensifierades. De korrupta transaktionerna existerade således bortom organisationens, det vill säga Systembolagets, kontroll (Johansson 1992:35). En av kriminalinspektörerna som utrett korruptionen framhåller svårigheten att upptäcka mutorna:

Just de här rena mutsituationerna där man smörjer butikschefer med pengar, varor, resor... där har de haft väldigt svårt att kontrollera det fysiskt... det finns inga instrument att göra det med. Sen vad gäller de här "studsarna"³⁷ och försäljningsstatistiken... hur leverantörerna kunnat lura SB: s system vad gäller vilka produkter som skall ingå i vilka moduler och vilka försäljningsvolymerna de haft. Ja, det är klart där kunde de via kontroller ha kommit på det möjligtvis. Men just det här enskilda bearbetandet är jättesvårt att kontrollera. Det syns ju inte. Det sker ju på ett annat ställe än SB och i hemlighet.³⁸

På flera sätt innebar avskaffandet av det statliga distributionsmonopolet att förutsättningarna för interaktion mellan butikscheferna och företrädare för leverantörsföretagen förändrades. Med fler relationer av informell karaktär ökade möjligheterna att agera korrupt – fler butikschefer fick kontakt med fler leverantörer och det skapades samtidigt nya möjligheter där dessa kunde mötas inom vissa godkända ramar. Den rättsliga utredningen visade dock att dessa arenor varit centrala för skapandet av korrupta relationer som varit mycket svåra att övervaka för Systembolaget som organisation.

36 IP:BC.

37 Med studsar avses stödköp av leverantörens egna varor.

38 IP:JL.

ÖKAT UTBUD AV MUTOR – KONKURRENSEN, MODULSYSTEMET OCH DIREKTA MUTOR

Att det funnits en efterfrågan på korrupt verksamhet bland leverantörer är tämligen tydligt i denna studie. Vad som också är påtagligt är att efterfrågan vuxit sig allt starkare över tid. Etableringen av en distributionsmarknad i konkurrens förstärkte snarare än försvagade benägenheten att bearbeta och muta butikscheferna. Konkurrensen mellan aktörerna på marknaden är således en delförklaring till den större efterfrågan på korrupt verksamhet gentemot Systembolaget. Konkurrensens betydelse för ökad efterfrågan skall givetvis förstås i ljuset av att Systembolagets detaljhandelsmonopol kvarstod efter 1995, med få möjligheter att påverka försäljningen för leverantörerna. Alkoholreklam var bland annat förbjuden fram till 2003.³⁹ Som en enskild förklaring är dock den ökade konkurrensen inte tillräcklig för att förklara ett ökat utbud av mutor.

Införandet av den nya sortimentsstyrningsmodellen 1999 hade inte bara konsekvenser för butikschefernas handlingsutrymme. Sortimentsstyrningsmodellen, med dess moduler, innebar att Systembolaget återgick till en mer centralt organiserad sortimentsstyrning. En av orsakerna var att man ville få bättre kontroll över den ökande komplexiteten i organisationen med allt fler butiker och fler produkter i sortimentet. Modulsystemet innebar att sortimentet delades in i fem moduler där den första benämndes basmodul och de övriga fyra tilläggsmoduler.⁴⁰ I basmodulen var antalet artiklar våren 2001 ca 400 och dessa skulle finnas tillgängliga i alla Systembolagets butiker.⁴¹ Grunden till vilka artiklar som skulle finnas inom varje modul skapades genom ranking av artiklarna inom varje segment, vilket baserades på konsumenternas efterfrågan och produktens lönsamhet och effektivitet. De artiklar som rankades högst blev placerade i basmodulen och övriga i efterföljande ordning i de följande fyra tilläggsmodulerna.⁴² Det råder inga tvivel om att ideal om marknadsmekanismernas företräde framför byråkratiska mekanismer hade influerat arkitekterna bakom detta system eftersom konsumenternas efterfrågan i betydligt högre grad än tidigare skulle styra utbudet av varor (jfr Du Gay 2005). Detta överförde mer makt till konsumenterna och butikschefernas kontroll över innehållet i sortimentet minskades (Almqvist 2006:27, jfr Agevall 2005). Den betydelse som här lades vid kundens önskemål hade tidigare aldrig varit viktig inom Systembolaget då snarare kundens efterfrågan skulle dämpas. Samtidigt var en viktig förändring med modulsystemet att ”artiklarna [skulle] konkurrera med varandra inom respektive segment genom erhållna poäng och därpå föl-

39 EU-upplysningen: I alkohollagen existerade förbud mot all alkoholreklam i tidningar och tidskrifter fram till maj 2003. Internet: <http://www.eu-upplysningen.se/Amnesomraden/Konsumentfragori-EU/Reklam/Alkoholreklam/>, senast besökt 2009-08-29.

40 Systembolaget: "Systembolagets sortiment", s. 4.

41 Systembolagets årsredovisning (2001), s. 6.

42 Systembolaget: "Systembolagets sortiment", s. 4.

jande rankning”.⁴³ Dessutom var systemet transparent och överskådligt eftersom varje produkts försäljning och plats i systemet kunde följas relativt väl.

Leverantörerna blev, när de fick kunskap om att Systembolaget planerade att införa det nya sortimentsstyrningssystemet, mer intresserade av kontakter med butikscheferna för att kunna få in sina produkter i de kommande modulerna. I förundersökningen finns tydliga uttryck för att modulsystemet oroad leverantörerna. En representant för Åkesson Vin AB skriver följande i ett internt dokument: ”Vad gäller den nya sortimentsstyrningen så måste vi finna nya vägar för att nå resultat.”⁴⁴ Ett liknande resonemang finns i ett e-mail från 2002: ”Jag skulle sätta värde på om ni kunde ta fram ett förslag efter de principer som användes förr, där vi försöker hjälpa försäljningen på traven på lämpligt sätt.”⁴⁵

I *Dagens Nyheter* publicerades 2005 en intervju med en av de åtalade butikscheferna som angav införandet av den nya sortimentsstyrningen som en startpunkt för då leverantörerna började bearbeta butikscheferna hårdare.⁴⁶ Även de intervjuade butikscheferna hävdar att leverantörerna började erbjuda kontanter och checkar när modulsystemet infördes eller var på väg att införas.

Men det var inga kontanter med i spelet förrän modulsystemet. Då blev det mer intressant och då plockade en del av leverantörerna fram lite pengar.⁴⁷

Det här med pengar... [...]. Det kom i samband med modulsystemet, [...] för då var det massor av varor som skulle bort i vissa butiker. De som bara skulle ha grundsortimentet, där skulle det försvinna jättemycket varor. Då kanske en leverantör skulle mista sin vara i 100 butiker. [...] Sen i förlängningen också, i de butiker man är kvar i inte håller den försäljningsvolymen som huvudkontoret har bestämt. Att man ska sälja si eller så mycket om man ska ligga kvar. Gör du inte det åker du ner ett snäpp. Det var väl då jag förstår att det började handla om lite pengar.⁴⁸

En annan före detta butikschef anger tiden efter 1995 och senare införandet av modulsystemet som viktiga händelser när det gäller korruptionens eskalerande:

Det blev fler, det blev mer utbrett. I början kan man säga att det var ett fåtal i Stockholm, de här BC som varit väldigt länge och uti landet, det fanns BC-klubbar... [...] De hade varit med länge och kände lite leverantörer. Men på slutet vill jag påstå att kring 2000-2001 var nästan alla med. Det spårade ur. Det gick för fort till slut. Det var mest en tidsfråga innan det skulle spricka.⁴⁹

43 Ibid., min kursivering.

44 Internt protokoll från säljmöte 2001-05-15, utvunnet ur raderade hårddiskar hos Åkesson Vin. Förundersökningsprotokoll avseende mutor i Systembolaget – Åkesson vin AB, del A (BDÅ nr Coo-9-597-03), s. 170.

45 Ibid. s. 198.

46 *Dagens Nyheter* 050212 ”Jag ångrar mig så in i helvete” (min kursivering).

47 IP:BC.

48 Ibid.

49 Ibid.

För en leverantör var basmodulen den bästa modulen att etablera sina produkter i eftersom detta innebar att alla leverantörens produkter då blev tillgängliga i samtliga Systembolagets butiker i landet. Incitamenten att bearbeta butikscheferna är därför uppenbara. Konsekvensen av modulsystemet blev att leverantörerna försökte flytta sina varor till de moduler med störst försäljningspotential, eller försöka rädda kvar dem i en viss modul om försäljningen skulle minska. Vidare fanns det även incitament bland leverantörerna att arbeta för en stark lansering av nya produkter genom att få möjligheten att sälja dem i ett stort antal butiker. En åklagare vid Riksenheten mot korruption förklarar att man i förundersökningen kan se att säljledningar trycker på väldigt hårt. Vissa anställda vid de åtalade leverantörerna klagade till och med på sina chefer i e-mail att de kände sig för hårt pressade och att de upplevde att butikscheferna började bli arga på dem.⁵⁰

Det var under dessa förhållanden som pengar började användas av leverantörerna för att påverka butikscheferna. Mutorna till butikscheferna bestod dels av direkta överföringar av pengar till butikschefernas personliga bankkonton, dels av presentkort på resor som kunde bytas in mot kontanter. Storleken på mutorna baserades ofta på olika typer av bonussystem framtagna av leverantörerna.⁵¹ Det var också fråga om varuprover där butikschefen själv köpte en leverantörs produkter och sedan skickade in kvittona varpå de erhöll en check på motsvarande belopp. Mutorna kunde också, liksom tidigare, bestå av krogbesök eller resor som butikscheferna inbjöds till.⁵²

Även om modulsystemet innebar att efterfrågan på korrupt verksamhet ökade, var en förutsättning för att korruptionen kunde fullbordas att butikscheferna de facto kunde påverka försäljningen. Det tidigare införda självbetjäningssystemet skapade förutsättningar för en utökad exponeringstjänst där butikschefernas handlingsutrymme medgav större möjligheter att styra försäljningen i och med att de fick kontroll över produkternas placering i butik (jfr Nordfält 2007). Butikscheferna kunde alltså erbjuda betydligt mer sofistikerade motprestationer gentemot leverantörerna, exempelvis manipulation av produkternas exponering i butik, olovligt lagerförande av produkter från beställningssortimentet eller underlätta stödköp⁵³, i jämförelse med före

50 IP:BB.

51 Ett exempel på bonussystem var att butikscheferna belönades med en resa eller resecheckar om de sålde vissa mängder under en viss tid. Förundersökningsprotokoll avseende mutor i Systembolaget – Åkesson vin AB, del A (BDÅ nr Coo-9-597-03), s. 248, även s. 256.

52 Förundersökningsprotokoll avseende mutor i Systembolaget – Allmän del (BDÅ nr Coo-9-597-03).

53 Ett stödköp innebar att en leverantör själv beställde och köpte sina egna produkter i större mängder från en Systembolagsbutik i syfte att höja försäljningsstatistiken och förbättra produkternas ranking i sortimentssystemet. Den reella kostnaden för denna rationella handling var dock anmärkningsvärt låg för en leverantör, bland annat beroende på att en stor del av priset på produkterna utgörs av alkoholskatt och moms som kan dras av (Förundersökningsprotokoll avseende mutor i Systembolaget – Åkesson vin AB, del B (BDÅ nr Coo-9-597-03), s. 290.

självbetjäningsbutikernas införande. Möjligheterna att bestämma över dessa aspekter var inget som begränsades av det nya sortimentssystemet eftersom det endast var inriktat på att styra sortimentets innehåll. Samtidigt innebar det nya sortimentssystemet att betydelsen av motprestationer som kunde ge snabba och konkreta resultat i försäljningsstatistiken för leverantörerna ökade. En avgörande del i modulsystemet var att det var möjligt att i högre grad än tidigare beräkna värdet av butikschefernas motprestationer, det vill säga beräkna hur mycket de ökade försäljningen, och ersätta dem i pengar baserat på dessa beräkningar. Leverantörerna kunde med andra ord på ett enkelt sätt beräkna effekten av mutorna. En orsak till dessa nya möjligheter var, som nämnts tidigare, att systemet var mycket transparent och överblickbart och med tydlig mätning av försäljningen. Om detta vittnar bland annat de dolda bonussystemen som sattes i system av leverantörerna. En kriminalpolis berättar:

[...] då var det VD på VinTrädgårdh, hans personliga checkkonto som pengarna kom ifrån, [...] han hade satt i system att han ett visst datum gjorde han utbetalningar efter en slags föregående månadsredovisning.⁵⁴

Sammanfattningsvis går det att observera en tydlig relation mellan det nya sortimentsstyrningssystem som infördes successivt i Systembolaget från 1999 och den eskalerande korrruptionen mellan butikschefer och leverantörer. Den ökade betydelsen av marknadsmekanismer (jfr Du Gay 2000:5ff, Almqvist 2006:27, Agevall 2005) som styrmedel för butikernas sortiment och den i sin tur förstärkta konkurrensen tycks således ha genererat en ökad efterfrågan på korrupt verksamhet bland leverantörerna till Systembolaget (Rose-Ackerman 1997:34ff). Isolerat från andra organisationsförändringar var modulsystemet inte en tillräcklig förutsättning för att få korrruptionen att eskalera, till både form och innehåll, men i kombination med det självbetjäningssystem som då var infört i merparten av butikerna skapades de nödvändiga förutsättningarna för att ge leverantörerna utdelning för mutorna. Anledningen var givetvis att butikcheferna genom självbetjäningsreformen fick större möjligheter att styra över försäljningen i butikerna. Detta förhållande belyser vikten av timing mellan efterfrågan på korrupt verksamhet och reella möjligheter att utföra motprestationer, det vill säga möjligheter att erbjuda korrupta tjänster.

Slutsatser

Forskningen om korrruption handlar ofta om att mäta om korrruptionen ökar eller minskar genom att undersöka uppfattningar hos olika länders befolkningar (ex. Transparency Internationals *Corruption Perception Index 2013*, se även Bauhr och Oscarsson 2011). I dessa typer av mätningar har Sverige länge haft en stabil position i toppen bland de minst korrupta staterna i världen i den

årliga rankning som görs av Transparency International (Ibid.). Detta trots att ett flertal korruptionsskandaler avslöjats i Sverige de senaste åren. Emellertid säger denna forskning lite om den faktiska korruption som existerar eftersom det är attityder till korruption som mäts (Andersson et al. 2010:17, Papakostas 2009). Denna empiriska slagsida innebär att det idag finns mycket liten kunskap om de mekanismer som skapar förutsättningar för korruption i demokratiska och tidigare lågkorrupta industriländer då få studier är baserade på faktiska korruptionsfall (Loxbo 2011, Erlingsson et al. 2008). Ett betydande bidrag till diskussionen om vad som kan förklara förekomsten av korruption pekar emellertid ut de senaste årens marknadsinriktade reformer av den offentliga sektorn som potentiella orsaker till korruptionen (Heywood 1997:430, Loxbo 2011, Erlingsson et al. 2008:605, Jain 2001:78). Ett argument är att marknadsreformer riskerar att skapa gråzoner och sammanblandningar mellan det offentliga och omgivningen, med särskilt påtagliga risker för hybridlösningar och kvasimarknader, något som i sin tur kan främja korrupt verksamhet (Rose-Ackerman 1999:35, Kastberg 2002). Dock är dessa studier, åtminstone i en svensk kontext, främst av teoretisk karaktär. Det huvudsakliga syftet med denna uppsats har därför varit att undersöka huruvida införandet av marknadsreformer i staten kan ha betydelse för förutsättningarna för korruption. I motsats till studier baserade på attityddata har ett fall av faktisk korruption analyserats, korruptionshärvan inom svenska Systembolaget 2003.

Tre centrala reformer av Systembolagets verksamhet har analyserats i denna uppsats. Självbetjäningssystemets införande från 1991, avskaffandet av distributionsmonopolet 1995 och lanseringen av ett nytt sortimentsstyrningssystem 1999 har samtliga haft ett betydande inflytande över såväl möjligheterna att agera korrupt inom organisationen som över utvecklingen av incitamenten att ge mutor. Reformerna delar flera av de element som vanligtvis brukar relateras till New Public Management-paradigmet, innefattande kundanpassning, konkurrensutsättning, decentralisering och efterfrågeorientering.

För det första har uppsatsen visat att reformerna innebar förändringar av butikschefernas handlingsutrymme på flera sätt. Butikscheferna fick större möjligheter att styra över fler aspekter av butiksförsäljningen än tidigare och de fick ökad kapacitet att själva sköta kontakterna med omgivningen. Emellertid innebar lanseringen av sortimentsstyrningssystemet att deras kontroll över sortimentet minskades. I praktiken visade dock studien att det inte innebar några reella inskränkningar i möjligheten att leverera motprestationer till de mutande leverantörerna. För det andra förändrades interaktionen mellan Systembolaget och omgivningen när distributionsmonopolet avskaffades 1995. Monopolsituationen erbjöd få legitima interaktionstillfällen för Systembolagets butikschef utåt sett, men efter 1995 etablerades nya formella relationer till de företag som fick möjligheten att leverera alkoholprodukter då marknaden öppnades. Analysen visar att förändringarna även främjade nätverk och informella

relationer mellan aktörerna, som kom att utgöra en plattform för den dolda korrupta verksamheten. Policyförändringar som accepterade visst samarbete och likaså nya möjligheter till anställningsrörlighet mellan Systembolaget och leverantörerna gynnade också denna utveckling. Slutligen innebar reformerna att efterfrågan på korrupt verksamhet stimulerades, och då särskilt som en konsekvens av det nya sortimentssystemet som i högre grad baserades på konsumenternas efterfrågan. När efterfrågan tydligt styrde sortimentets struktur, vilket i sin tur fastställde bland annat produkternas försäljningsräckvidd bland Systembolagets butiker, uppstod starka incitament bland leverantörerna att försöka påverka försäljningen. Ytterligare en konsekvens av sortimentssystemet var att det ökade möjligheterna att mer exakt bedöma värdet av butikschefernas motprestationer för försäljningen.

Sammantaget vill jag hävda att studiens resultat tydligt visar att införandet av marknadsinspirerade reformer på det alkoholpolitiska området har främjat förutsättningarna för korrupt verksamhet. Emellertid kan jag med denna studie naturligtvis inte säga något om korruptionen ökat eller minskat som en generell tendens i Sverige. Däremot bidrar studien med en ökad förståelse av det komplexa samspel av processer och organisatoriska förhållanden som härrör från marknadsreformer och som kan främja korrupt verksamhet. Då innehållet i de reformer som studerats, och då särskilt hybridlösningar, aktualiserats på en rad andra statliga områden pekar studiens resultat således mot att risken för korruption bör uppmärksammas på en bredare front där marknadsreformer genomförts.

Tesen i tidigare forskning att marknadsreformernas införande skapat oklara regler och gråzoner (Jain 2011, Loxbo 2011:38), och därmed ökade korruptionssrisker, bekräftas inte av studien. Snarare är tendensen att reglerna blivit fler, tydligare och mer detaljerade, särskilt vid tillfället för monopolets avskaffande. Denna observation görs även av Loxbo (2011:55), men en viktig poäng är att korruption kan existera även om reglerna är tydliga. Att observera oegentligheterna i Systembolaget skulle sannolikt ha krävt omfattande direkta kontrollåtgärder och stor kunskap om butikernas sortiment, vilket pekar på att det är de organisatoriska förhållandena som är mer avgörande än bara tydliga regler.

Teoretiskt har studien delvis lutat sig mot den institutionella rationella modellens antaganden kring aktörers möjligheter att agera korrupt, här studerat som inom- och mellanorganisatoriskt handlingsutrymme (Andersson och Erlingsson 2010:198, Erlingsson et al. 2008:600). Men inte bara förändringar av handlingsutrymmet har visat sig ha betydelse för korruptionen inom Systembolaget, studien har även visat att marknadsreformer har genererat en ökad efterfrågan på korrupt verksamhet bland ett flertal aktörer på distributionsmarknaden. Marknadsreformerna innebar med andra ord förhål-

landen som var särskilt mottagliga för korrupt beteende på både utbuds- och efterfrågesidan.

En konsekvens av att uppsatsen utgått från en relationsbaserad definition av korruption är att man tydligt kan se att korruptionen inom Systembolaget inte enbart kan relateras till gynnsamma frestelsestrukturer för de statligt anställda. Det förändrade perspektivet på korruption från frestelsestrukturer inom statliga organisationer till faktorer som inverkar på själva korruptionsrelationen som helhet är därför ett viktigt teoretiskt bidrag med studien. När korruption definieras som ett fenomen som enbart handlar om missbruk av offentligt maktutövande underskattas förändringar som påverkar möjligheterna och incitamenten att överhuvudtaget muta statliga funktionärer. Genom att studera korruption som en social relation vidgas perspektivet, vilket bidrar till en mer sofistikerad förståelse för vilka mekanismer som främjar korrupt verksamhet. Att betrakta korruption som en relation innebär också att timingen mellan olika reformer, som inverkar på möjligheterna att utföra motprestationer respektive incitamenten att muta, blir en viktig analytisk dimension för att förstå under vilka förhållanden korruption riskerar att uppkomma. Det behövs dock fler studier av faktiska korruptionsfall och de organisatoriska konstellationer de existerat inom för att ge oss mer kunskap om dessa förhållanden.

Referenser

- Agevall, Lena, 2005. *Välfärdens organisering och demokratin – en analys av New Public Management*. Växjö: Växjö University Press.
- Ahrne, Göran, 1993. "Delvis människa, delvis organisation", *Sociologisk forskning* 30 (1): 59-78.
- Almqvist, Roland, 2006. *New public management – om konkurrensutsättning, kontrakt och kontroll*. Malmö: Liber.
- Andersson, Staffan & Gissur Ó., 2010. "Förvaltningsreformer och korruptionsrisker", i Andersson, Staffan, Andreas Bergh, Gissur Ó. Erlingsson & Mats Sjölin (red.), *Korruption, maktmissbruk och legitimitet*. Stockholm: Norstedts.
- Andersson, Staffan, 2002. *Corruption in Sweden: Exploring Danger Zones and Change*. Umeå: Department of Political Science, Umeå University.
- Andersson, Staffan, Bergh, Andreas, Erlingsson, Gissur & Sjölin, Maria (red.), 2010. *Korruption maktmissbruk och legitimitet*. Stockholm: Norstedts.
- Bauhr, Monika & Henrik Oscarsson, 2011, "Svenska folkets syn på korruption", i Holmberg, S, L Weibull & H Oscarsson, (red.), *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Berg, Anders, 1999. *Staten som kapitalist. Marknadsanpassningen av de affärsdrivande verken 1976-1994*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Borell, Klas & Johansson, Roine, 1996. *Samhället som nätverk. Om nätverksanalys och samhällsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Brunsson, Nils & Sahlin-Andersson, Kerstin, 2000. "Constructing Organizations: The Example of the Public Sector Reform", *Organization Studies*, 21, 721.
- Castillo, Daniel, 2009. *Statens förändrade gränser: En studie om sponsring, korruption och relationen till marknaden*. Stockholm: Stockholms universitet, Sociologiska institutionen.

- Citron, Britt-Marie, 1999. *Sölve & Co. Korruptionsskandalen i Motala*. Stockholm: Norstedts.
- Dagens Nyheter, *Jag ångrar mig så in i helvete*, publicerad 12 februari, 2005.
- della Porta, Donatella & Vannucci, Alberto, 1999. *Corrupt Exchanges: Actors, resources and Mechanisms of Political Corruption*. New York: Walter de Gruyter.
- Du Gay, Paul, 2000. *In Praise of Bureaucracy*. Weber. *Organization. Ethics*. London: Sage.
- Erlingsson, Gissur O., Bergh, Andreas & Sjölin, Mats, 2008. "Public Corruption in Swedish Municipalities – Trouble Looming in the Horizon?", *Local Government Studies*, vol. 34, no. 5, 595-608.
- EU-upplysningen. Tillgänglig på <http://www.eu-upplysningen.se/>
- Goel, Rajeev K. & Nelson, Michael A., 1998 "Corruption and government size: A disaggregated analysis", *Public Choice*, 97(1-2):107-120.
- Goel, Rajeev K. & Nelson, Michael A., 2010. "Causes of Corruption: History, Geography and Government", *Journal of Policy Modeling*, vol. 32(4), 433-447.
- Graeff, Peter, & Mehlkop, Guido, "The impact of economic freedom on corruption: Different Patterns for Rich and Poor Countries," *European Journal of Political Economy*, 19: 605-20.
- Hasselberg, Ylva & Petersson, Tom, 2006. *Bäste broder! Nätverk, entreprenörskap och innovation i svenskt näringsliv*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Heywood, Paul, 1997. "Political Corruption: Problems and Perspectives", *Political Studies*, 45(3):417-435.
- Hood, Christopher, 1995. "The 'New Public Management' in the 1980s: Variations on a Theme", *Accounting, Organizations and Society*, vol. 20, no. 2/3, pp. 93-109.
- Jain, Arvind K., 2001. "Corruption: A Review", *Journal of Economic Surveys*, 15(1):71-121.
- Johansson, Roine, 1992. *Vid byråkratins gränser. Om handlingsfrihetens organisatoriska begränsningar i klientrelaterat arbete*. Lund: Arkiv.
- Kastberg, Gustaf, 2002. "Offentliga marknader – regler och marknadsskapare", *Kommunal ekonomi och politik*, 6(4):27-44.
- Kawata, Junichi (red.), 2006. *Comparing political corruption and clientelism*. Burlington: Ashgate.
- Konkurrensverket, 1995. *Förhållandet på den svenska marknaden för alkoholdrycker under perioden 1 januari till 30 juni 1995*, rapport till Europeiska kommissionen.
- Konkurrensverket, 2004. *Det svenska detaljhandelsmonopolet för alkoholdrycker*, rapport till Europeiska kommissionen.
- Leppänen, Vesa, 2007. "Det lilla extra – Om formella och informella relationer mellan personal och vårdtagare inom hemtjänsten", *Arbetsliv i omvandling*, 2007:10.
- Lindensjö, Bo, 1991. "Demokrati och politisk styrning", i Olsen, Johan P. (red.), *Svensk demokrati i förändring*. Stockholm: Carlssons.
- Loxbo, Karl, 2011. "Vaksamhet mot corruption och New Public Management", *Scandinavian Journal of Public Administration*, 14(2-4):37-60.
- Länskriminalpolisen Stockholm, utredningsroteln, strategiska sektionen, 2003. Förundersökningsprotokoll avseende mutor i Systembolaget – Allmän del (BDÅ nr C00-9-597-03).
- Åkesson vin AB, del A (BDÅ nr C00-9-597-03).
- Åkesson vin AB, del B (BDÅ nr C00-9-597-03).
- Förhörprotokoll (0201-K271456-03).
- Misztal, Barbara A., 1999. *Informality: Social Theory and Contemporary Practice*. London: Routledge.
- Nas, Tevfik, Price, Albert & Weber, Charles, 1986. "A Policy-Oriented Theory of Corruption", *American Political Science Review* 80 (1): 107-19.
- Nordfält, Jens, 2007. *Marknadsföring i butik: om forskning och branschkunskap i detaljhandeln*. Malmö: Liber.

- Papakostas, Apostolis, 2004. "Civilsamhällets rationaliseringar", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 91:19-45.
- Papakostas, Apostolis, 2009. *Misstro, tillit, korruption – och det offentliga civiliseringen*. Lund: Studentlitteratur.
- Premfors, Rune, Peter Ehn, Eva Haldén & Göran Sundström, 2009. *Demokrati och byråkrati*. Lund: Studentlitteratur.
- Ragnarsson, Lennart, 1994. *Från motbok till snabbköp*. Stockholm: Systembolaget.
- Regeringens proposition 1994/95:89: Förslag till ny alkohollag.
- Rose-Ackerman, Susan, 1997. "The Political Economy of Corruption", i Elliott, Kimberly Ann (red.), *Corruption and the Global Economy*. Washington: Institute for International Economics.
- Rose-Ackerman, Susan, 1999. *Corruption and Government. Causes, Consequences and Reform*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sennett, Richard, 1977. *The Fall of Public Man*. New York: W.W. Norton & Company.
- Shleifer, Andrei, & Vishny, Robert W., 1993. "Corruption", *Quarterly Journal of Economics*, 108, 599-617.
- Shleifer, Andrei & Vishny, Robert W., 1998. *The grabbing hand: Government pathologies and their cures*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Skog, Ole-Jörgen, 2000. "An Experimental Study of a Change from Over-the-Counter to Self-Service Sales of Alcoholic Beverages in Monopoly Outlets", *Journal of studies on alcohol and drugs*, 61(1):95-100.
- Stenlås, Niklas, 1998. *Den inre kretsen*. Lund: Arkiv.
- Sundin, Elisabeth, 2006. "Företagsekonomiska styridéer och offentlig sektor", *Nordiske Organisationsstudier* 8 (1): 57-80.
- Systembolaget AB, 1998. Policy för leverantörskontakter.
- Systembolaget AB, 2001. Systembolagets årsredovisning 2001.
- Systembolaget AB, 2005. Pressinformation: Systembolaget 50 år, september, 2005.
- Systembolaget AB, 2008. Ansvarsredovisning 2008.
- Systembolaget AB. Systembolagets sortiment. Tillgänglig på <http://www.systembolaget.se>
- Transparency International, 2013. Transparency International Corruption Perceptions Index, <http://www.transparency.org/>
- Varese, Federico, 1997. "The Transition to the Market and Corruption in Post-Socialist Russia", *Political Studies* 45(3).

DELTAGANDE OBSERVATION

- 13 februari 2008: Attunda tingsrätt.
- 14 februari 2008: Stockholms tingsrätt.
- 18 februari 2008: Stockholms tingsrätt.

INTERVJUPERSONER

- Lars Korsell, enhetschef ekonomisk/organiserad brottslighet, Brottsförebyggande rådet, 6 november, 2007 (IP:LK).
- Björn Blomqvist, vice överåklagare, Riksenheten mot korruption, 27 november, 2007 (IP:BB).
- Per Nichols, vice chefsåklagare, Riksåklagarens kansli, 6 december, 2007 (IP:PN).
- Ewa Nyhult, vice överåklagare, Riksåklagarens kansli, 10 december, 2007 (IP:EN).
- Peter Källenfors, bolagsjurist, Systembolaget, 17 januari, 2008 (IP:PK).
- Janne Lehtinen, kriminalinspektör, Länskriminalen Stockholm, 29 november, 2007 (IP:JL).

Agneta Westtorp, kriminalinspektör, Länskriminalen Stockholm, 29 november, 2007
(IP:AW).

Anonyma butikschefer i Systembolaget, februari – mars, 2008 (IP:BC).

Jubileumsessä. Fahlbeckska stiftelsen 100 år

Hösten 2018 fyller Fahlbeckska stiftelsen, huvudman för *Statsvetenskaplig tidskrift*, 100 år. Detta vill vi uppmärksamma genom en serie jubileumsessäer, som fritt låter sig inspireras av innehållet i det kärnfulla och bitvis ödesmättade gåvobrev som Pontus Fahlbeck, tidskriftens dåvarande redaktör, utformade i slutet av första världskriget. Förutom de obligatoriska instruktionerna om skötsel, organisation och ekonomi och det angelägna i att slå vakt om tidskriftens politiska oväld och vetenskapliga självständighet, anger Fahlbeck i urkunden en riktning för den framtida publicistiken. Han skriver :

Blott i en punkt skall jag tillåta mig att angiva ett önskemål för det vetenskapliga arbete, som jag hoppas genom denna stiftelse främja, utom och jämte de uppgifter, som ovan angivits. Det gäller det stora ämnet om folks, staters och kulturers förfall och undergång.

Och fortsätter:

Den fruktansvärda kris, som den civiliserade världen genomgår, kan väcka farhågor för, att de folk, som närmas därav hemsökas, stå inför ett sådant öde. Men manspillan och annan ödeläggelse i krig ersätts snart inom ett livskraftigt folk, blott icke inre sjukdom kommer till. Ty mestadels när folk och kulturer gingo under, var orsaken därtill jämte yttre våld inre brister, sjukdomar i känsla och vilja. Sådana ha redan yppat sig i krigets spår ej blott uti de krigförande länderna utan i alla. Rättsbegreppen hålla på att fördunklas, varigenom samhällsordningen hotas i hela Europa, därest kriget skulle länge fortgå. Men värre än dessa kanske övergående sjukdomstecken äro andra, som redan länge vittnat om folklig ohälsa. Sådana hos de flesta kulturfolk framträdande tecken äro en materialistisk livssyn med kapitalism ovan till i samhället och socialism nedan, samt det s.k. tvåbarnssystemet. Härtill märkas för Sverige särskilt den ringa äktenskapligheten och det stora antalet utom äktenskapet födda barn; bristande nationalkänsla med därav följande stor emigration och försvarsolust; vidare statskänslans och statslydnadens undanträngande i det allmänna livet och rättskänslans i

det enskilda av partikänsla och partilydnad. Det är många och svåra sjukdomstecken, som kunna konstateras inom Sveriges folk och hos alla folk i närvarande tid. Statsvetenskaperna kunna ingen högre uppgift ha än att häremot söka bot, om bot står att vinna. Men förutsättningen för det är i första hand att känna det onda, icke blott i det enskilda fallet utan i allmänhet. Att studera denna mäktiga företeelse, staters förfall och undergång genom tiderna, dess förebud och förlopp, från Grekland och Rom och ännu äldre kulturer till våra dagars folk och stater, samt upplysa och varna – det är den uppgift, som jag såsom mitt vetenskapliga testamente lägger denna stiftelse särskilt på hjärtat.

Frågan är om *Statsvetenskaplig tidskrift* har lyckats leva upp till förväntningarna på denna punkt. Mycket talar för att inriktningen på tidskriften under årens lopp varit en annan än den Fahlbeck efterlyste. Oberoende av hur man ser på saken, är det i dessa jubileumstider angeläget att återigen försöka förvalta arvet från gåvobrevet och med förnyad kraft lyfta fram den breda, episka tematiken i citaten ovan. Detta gör vi genom att bjuda in skribenter från vårt eget ämne, men även skribenter från näraliggande ämnen som historia, ekonomisk historia och antikens kultur- och samhällsliv, liksom nationalekonomi, statistik och juridik. Dessa olika discipliner ingår inte bara i Fahlbeckska kollegiet, utan utgör också, tillsammans med statsvetenskapen, kärnan i det som kallas vetenskaperna om staten.

Vi väljer medvetet essäformatet eftersom det lämpar sig väl för breda, principiella syn-teser och analyser. Vi välkomnar inte bara enskilda bidrag utan också kommentarer och kritiska reflektioner med anledning av tidigare publicerade texter.

Först ut i serien är statsvetaren Erik Ringmar med sin uppsats ”Pontus Fahlbeck, tidsandan och folkrörelserna”.

Pontus Fahlbeck, tidsandan och folkrörelserna

Erik Ringmar¹

I ett gåvobrev, daterat Djursholm, 21 september, 1918, donerade den avgående chefredaktören, Pontus Fahlbeck, generöst 250000 kronor till en stiftelse som skulle ansvara för den framtida utgivningen av *Statsvetenskaplig tidskrift*.² Vad det gäller tidskriftens innehåll ville Fahlbeck inte binda kommande redaktörer, sa han, men han underströk att artiklarna ska vara av vetenskaplig och inte av partipolitisk natur. ”Blott i en punkt skall jag tillåta mig att angiva ett önskemål för det vetenskapliga arbete, som jag hoppas genom denna stiftelse främja.” Och det gällde ”det stora ämnet om *folks, staters och kulturers förfall och undergång*.”³

När Fahlbeck skrev sitt gåvobrev höll det första världskriget precis på att avslutas – den tyska, villkorlösa, kapitulationen kom tre, och krigsstillståndet sju, veckor senare. När han beskrev ”den fruktansvärda kris, som den civiliserade världen genomgår”, var det sålunda uppenbart vad Fahlbeck refererade till. Men, sa han, medan manspillan och ödeläggelse kan ”ersättas snart inom ett livskraftigt folk”, beror kulturers undergång och fall inte främst på förluster i krig utan istället på ”inre brister, sjukdomar i känsla och vilja.” Dessa känslö- och vilje-baserade sjukdomar drabbar inte bara de krigförande parterna, och Sverige är sålunda inte undantaget. Tvärt om. Vårt land har ”redan länge vittnat om folklig ohälsa.”⁴ Tiden visade upp en rad sjukdomstecken: en allt mer utbredd materialism – ”med kapitalism ovanpå till i samhället och socialism nedan” – men också svenskarnas ”ringa äktenskaplighet” och det stora antalet utomäktenskapliga barn. Dessutom saknar svenskarna den rätta nationalkänslan, vilket visar sig i en stor emigration och i en ovilja att försvara landet.

1 Denna essä är den första i en serie av jubileumssessäer som publiceras med anledning av att Fahlbeckska stiftelsen fyller 100 år hösten 2018. Författaren är tacksam till Peter Baehr, Magnus Jerneck och till Gustav Lidén och hans kollegor på Mitt-universitetet i Sundsvall för kommentarer på en tidigare version av den här artikeln. Tack också till arkivet för *Statsvetenskaplig tidskrift* — <http://journals.lub.lu.se/index.php/st/issue/archive> — där alla tidigare nummer av tidskriften finns tillgängliga.

2 Fahlbeck, ”Strödda meddelanden.” Storleken på donationen är inte en tillfällighet – år 1918 fyllde Lunds universitet 250 år. Fahlbeck hade som ung ekonomiska problem men gifte sig rikt och investerade arvet från sin fru bland annat i Skånes då mycket framgångsrika sockerindustri. Tillsammans med sin fru skänkte Fahlbeck år 1919 en halv miljon finska mark till upprättandet av en professur i statistik vid Åbo akademi. Carlsson, ”Pontus Erland Andersson Fahlbeck.”

3 Fahlbeck, ”Strödda meddelanden”, 235, kursiverat i originaltexten.

4 Ibid.

Erik Ringmar är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
E-post: erik.ringmar@svet.lu.se

I det allmänna livet har "statskänslan" och "statslydnaden" undanträngts av privata intressen, och i det privata livet har "partikänslan" och "partilydnaden" ersatt rättskänslan. Det var analysen av detta sjukdomssyndrom som Fahlbeck hoppades att *Statsvetenskaplig tidskrift* skulle ta sig an. "Statsvetenskaperna kunna ingen högre uppgift ha", sammanfattade han, "än att häremot söka bot, om bot står att vinna."

Att studera denna mäktiga företeelse, staters förfall och undergång, genom tiderna, dess förebud och dess förlopp, från Grekland och Rom och ännu äldre kulturer till våra dagars folk och stater, samt upplysa och varna – det är den uppgift, som jag såsom mitt vetenskapliga testamente lägger denna stiftelse särskilt om hjärtat.⁵

Fahlbecks uppmaningar har fallit på döva öron. Medan statsvetare glatt tagit emot stipendier från Fahlbeckska Stiftelsen, har de helt ignorerat donatorns intentioner. Inga svenska statsvetare har sysslat med frågor om staters uppgång och fall. I den mån det ursprungliga gåvobrevet alls har lästs, har dess språkbruk setts som pinsamt. De problem Fahlbeck ställer upp – hans tal om "sjukdomar i känsla och vilja" – avslöjar honom som en produkt av sin tid. Tidsandan har förändrats sedan 1918 och det har givit oss rätten att syssla med helt andra frågor.

Den här artikeln ska handla om tidsandan, eller stämningen, kring tiden runt första världskriget, med Pontus Fahlbeck som utgångspunkt. Det var många som samtidigt med Fahlbeck oroade sig på det här sättet.⁶ Före kriget beskrev sociologer som Max Weber och Georg Simmel hur det moderna samhället berövat individer dess handlingskraft, och politiker som Theodore Roosevelt byggde ett helt politiskt program kring metaforer om sjukdom, livskraft och nationell styrka. Efter kriget blev kulturpessimismen akut, framför allt hos konservativa och tysklandsvänner. Efter Tysklands sammanbrott blev Fahlbeck nedslagen och bitter och hans gåvobrev skrevs bara månader efter publikationen av den första volymen av Oswald Spenglers *Untergang des Abendlandes*, en bok som redan flitigt diskuterades bland europeiska intellektuella.⁷ Samtidigt, som vi ska se, var Fahlbecks analys helt annorlunda. Hans slutsatser var lika pessimistiska som Webers, Simmels och Spenglers, och lika konservativa som Roosevelts, men han identifierade andra problem och föreslog andra lösningar. Sveriges problem var inte omvärldens, och den tidsanda som givit senare generationer av svenska statsvetare en förevändning att ignorera Fahlbecks uppmaningar, var specifikt svensk.

5 Ibid., 235–236.

6 Om svenska reaktioner, se Sturfelt, "Utanför krigskartan", 143–167; och Johansson, "Nationens manliga dådkraft", 111–142.

7 Om Fahlbecks reaktioner på resultatet av kriget, se Carlsson, "Pontus Erland Andersson Fahlbeck." Även om Fahlbeck kan ha varit påverkad av Spenglers *Kulturpessimismus*, så var han inte märkbart påverkad av hans metahistoriska teorier. De kommer därför inte att vidare diskuteras.

Men vår uppgift är samtidigt inte beskrivande så mycket som teoretiserande. Vi är intresserade av Fahlbeck men framför allt av vad en "tidsanda" eller en "stämning" kan tänkas vara, hur tidsandor och stämningar uppstår och hur de kan användas i en förklarande analys. Hänvisningar till tidsandor och stämningar är mycket vanliga bland lekmän och journalister, och förekommer bland historiker, men ingen samhällsvetare, varken i Sverige eller utomlands, har på allvar tagit sig an begreppen.⁸ Kanske tidsandor är för efemära och stämningar för svåra att greppa. Å andra sida finns det en ganska betydande diskussion bland filosofer och psykologer om vad *moods*, *humeurs* och *Stimmungen* är och hur dessa begrepp kan användas analytiskt.⁹ Det borde gå att applicera dessa lärdomar på vårt historiska material och på Fahlbeck och hans samtid. Det är åtminstone det vi ska försöka göra här. Mer än någonting annat, kommer vi att hävda, rör tidsandor och stämningar våra kroppar – hur våra kroppar befinner sig i rummet och hur de rör, och kan röra sig, i tiden. Tidsandor och stämningar är en fråga både om folkets rörelser och om folkrörelser. Och intressant nog, om vi läser Fahlbeck från det perspektivet kommer vi snabbt att märka att "rörelse" – hos individer, men framför allt hos det svenska folket som helhet – var en metafor som strukturerade mycket av hans författarskap. Det går nog inte att besvara Fahlbecks uppfordran att förklara orsakerna bakom "staters förfall och undergång", men kanske kan vi utveckla begrepp som gör det möjligt att bättre förstå vad han menade med ett samhälles "sjukdomar i känsla och vilja."

Pontus Fahlbeck

Pontus Fahlbeck var en värmäländsk bondpojke, född 1850, som tjugo år gammal började studera vid Lunds universitet.¹⁰ Fem år senare avlade han kandidatexamen och tio år senare doktorsexamen. Han fortsattes som docent i historia, men intresserade sig också för statistik och nationalekonomi. Det var hans argument för en protektionistisk ekonomisk politik, framlagda under den stora tullstriden 1887, som först gjorde honom känd bland en större allmänhet.¹¹ Under de följande åren var Fahlbeck en flitig deltagare i den offentliga debatten där han fortsatte att försvara konservativa ståndpunkter. År 1889 blev han professor i historia och statskunskap, en titel som 1902 förvandlades till en professur i statskunskap och statistik. År 1890 gifte han sig med Anna Alice von

8 Historiker som använt begreppen inkluderar Salomon, *Rebeller i takt med tiden*, se framför allt ss. 64–92. Dallek, "National Mood and American Foreign Policy", 339–361.

9 En klassisk text om *Langeweile*, "tråkighet", som stämning är Heidegger, *The Fundamental Concepts of Metaphysics*. Jmf. Carroll, "Art and Mood", 521–555.

10 Wallengren, "Pontus Fahlbeck", 210–228; "Fahlbeck, Pontus Erland", 1968; "Fahlbeck, Pontus Erland", 1907; Vallinder, "Pontus Fahlbeck", 51–70.

11 Vallinder, "Pontus Fahlbeck", 55.

Willebrand, dottern till en finlandssvensk friherre.¹² Han valdes till riksdagsledamot för Högerpartiet år 1903, pensionerades från universitetet 1915, och dog åtta år senare. Han är begravd på Norra kyrkogården i Lund.¹³

Men det var *Statsvetenskaplig tidskrift* som var hans speciella skötebarn. Han grundade tidskriften redan 1897 – *American Political Science Review* grundades först 1906 – och lyckades snart engagera en mycket prominent skara artikelförfattare: statsvetare som Rudolf Kjellén och Axel Brusewitz, ekonomhistorikern Eli Heckscher och statistikern Gustav Sundbärg, bland andra. Men den ojämförligt flitigaste skribenten var Fahlbeck själv. Under hans redaktörskap, 1897–1918, publicerades 355 artiklar, inte mindre än 68 av dem skrivna av Fahlbeck, motsvarande en femtedel av materialet. "[D]å ej främmande bidrag, större eller mindre, bättre eller sämre, räckte till", urskuldande han sig när han 1918 såg tillbaka på sin gärning, "måste redaktören själv gripa till pennen för att fylla de utlovade fem häftena om tillsammans minst tjugo ark."¹⁴ Trots uppmaningarna till sina efterföljande redaktörer om att undvika partipolitiska ståndpunkter så var Fahlbecks egna artiklar ofta inlägg snarare än vetenskap, och han försvarade nästan alltid Högerpartiets ståndpunkter.¹⁵ Han skrev om Sveriges grundlag och om valsystemet, om arbetarklassens framväxt och om faran av socialism; han diskuterade Sveriges ekonomi och demografiska tendenser; och krävde mer, och mer exakt, svensk statistik. Han skrev också om försvarsfrågan och innan världskriget var han en prominent förespråkare för ett svenskt deltagande på Tysklands sida.¹⁶ När Fahlbeck pensionerades innehöll hans bibliografi 149 titlar. Kanske skrev han lite för fort och lite för mycket, men "genom tankens djärvhet och uppslagens rikedom", som Fahlbecks efterträdare, Sigfrid Wallengren, påpekade i dödsrunan i *Statsvetenskaplig tidskrift*, "har han på sina skilda arbetsområden verkat som en eggande och förnyande kraft."¹⁷

Fahlbecks dystra varningar angående kulturell nedgång och nationellt förfall var intellektuellt allmångods under 1900-talets första årtionden, framför allt bland konservativa. En fråga som oroade dem var den framväxande

12 Fahlbeck var en av undertecknarna av "Pro Finlandia", 1899, ett upprop bland europeiska intellektuella mot russifieringen av Finland. Carlsson, "Pontus Erland Andersson Fahlbeck." Se vidare Fahlbeck, "Ett försummat tillfälle", 147–159.

13 Han fick två festskrifter tillägnade sig. Fahlbeck, *Festskrift till Pontus Fahlbeck* Den andra var ett nummer av *Statsvetenskaplig tidskrift*, 23:4, 1920, dedicerat till honom.

14 Fahlbeck, "Avskedsord", 260.

15 "Knappast någon svensk vetenskapsman", som Carlsson diplomatiskt uttrycker det, "har i så hög grad som F. betonat sambandet mellan samhällsvetenskaplig forskning och aktiv politisk verksamhet." Carlsson, "Pontus Erland Andersson Fahlbeck." Jmf. Vallinder, "Pontus Fahlbeck", 53.

16 Fahlbecks entusiasm för Tysklands sak, och en artikel i *Statsvetenskaplig tidskrift* hösten 1914 som raljerade mot England, kritiserades till och med av Karl Staaf och utrikesminister K.A. Wallenberg i riksdagen. Vallinder, "Pontus Fahlbeck", 53–54. Se Fahlbeck, "Världskriget Och vi", 209–214.

17 Wallengren, "Pontus Fahlbeck", 226. Fahlbecks bibliografi finns återgiven i Fahlbeck, *Festskrift till Pontus Fahlbeck*, 367–377.

arbetarklassen, dess uppenbara misär och allt mer högljudda krav. Fahlbeck tog sig an problemet i boken *Stånd och klasser*, 1892, och i en serie artiklar i *Statsvetenskaplig tidskrift* år 1905. Här kritiserade han socialdemokratiska lösningar men erkände samtidigt att någonting måste göras för att förbättra arbetarnas situation. Roten till det onda, som Fahlbeck såg det, var bristen på fasta anställningsförhållanden. Det var ”det fria eller lösa arbetsavtalet” som mer än någonting annat proletariserade arbetaren. Hans förslag till lösning var en kombination av statligt stöd – i form av socialförsäkring och skyddslagstiftning – och moralisk upprustning – i form av nykterhet och folkbildning. Men framför allt förespråkade han fasta anställningar som kunde ge ”arbetaren en livsvarig anställning och tjänstemans karaktär.”¹⁸ Som Wallengren påpekade, är detta ”en anordning, vars förenlighet i sin generella form med det ekonomiska livets förutsättningar synes rätt så tvivelaktig.”¹⁹

Fahlbeck var, som han själv uttryckte det, ”radikal i sociala ting, konservativ i politiska.” Det vill säga, han ”var med utvecklingen i arbetarefrågor och till och med lång före den, men mot densamma på författningens område.”²⁰ Ett exempel på det senare är rösträtten. Även om han i princip inte var emot en utvidgad rösträtt, var han rädd för partipolitik och pöbelvälde. Den svenska frihetstidens kaos och korrupcion var ett skräckexempel till vilket han ofta återkom.²¹ För att förhindra att historien upprepade sig insisterade han på att maktodelningsprincipen i 1809 års grundlag skulle upprätthållas och att kungamakten inte skulle abdikera inför demokratin.²² Titeln på en av hans artiklar i *Statsvetenskaplig tidskrift* – ”Personligt rådsvalde eller folkligt kungadöme” – sammanfattar alternativen.²³ Medan det personliga rådsvaldet gynnade egoistiska särintressen, var det folkliga kungadömet ett styre i hela landets intresse.

Men ingenting oroade Fahlbeck mer än den ”folkliga ohälsa” och de ”inre brister, sjukdomar i känsla och vilja” på vilka han såg så många tecken. Det är dessa sjukdomar som leder till staters, rasers och folks förfall, och det är dessa sjukdomar som han ville att statskunskapen skulle bekämpa. I gåvobrevet från 1918 sa han inte mycket om sin egen analys av problemet men han hade diskuterat det tidigare, inte minst i ett tal till Tyska RASHYGIENISKA SÄLLSKAPETS möte i Dresden, 1911, återgett i *Statsvetenskaplig tidskrift*.²⁴ Men det var inte individens fysiska eller moraliska defekter som oroade Fahlbeck. Så länge samhället

18 Fahlbeck, ”Ett politiskt program”, 216–218.

19 Wallengren, ”Pontus Fahlbeck”, 215.

20 Fahlbeck, ”Avskedsord”, 260, kursiverat i originaltexten. Vallinder kallar Fahlbeck ”katedersocialist”, men det ideologiska arvet är klart konservativt. Vallinder, ”Pontus Fahlbeck”, 61.

21 Fahlbeck, ”Personligt rådsvalde eller folkligt konungadöme”, 95; Fahlbeck, ”Ett politiskt program”, 208–209; Fahlbeck, ”Ett försummat tillfälle”, 154; Vallinder, ”Pontus Fahlbeck”, 62–68.

22 Wallengren, ”Pontus Fahlbeck”, 222.

23 Fahlbeck, ”Personligt rådsvalde eller folkligt konungadöme.”

24 Fahlbeck, ”Nymalthusianismen från rasbiologisk och rashygienisk synpunkt”, 314–334.

är tillräckligt meritokratiskt och har hög social rörlighet, förklarade han, kommer alltid de mest dugliga att kunna ta sig fram och ta ansvar för statens skötsel.²⁵ Degenereringen gällde istället den "andliga arfsmassan" – folks inställningar, samhällets seder, och det politiska livets värderingar och attityder. Vi är på väg att begå kollektivt självmord, slog Fahlbeck fast, och det mest uppenbara tecknet var det sjunkande barnafödandet – ett ämne som, såsom Wallengren påpekade, "i högsta grad kom hans sociala sinne att vibrera."²⁶

Fahlbeck identifierade tre orsaker till den sjunkande nativiteten: det ökande välståndet, förändringen av relationerna mellan könen, och den nya rationalistiska världsåskådningen.²⁷ Med ökat välstånd utvecklar män och kvinnor nya behov, och när båda parter kan leva bekvämt utan barn och familj blir "familjelif och konsumgäns" mindre viktiga. Självständiga, emanciperade, kvinnor är dessutom mer obenägna att "underkasta sig moderskapets börda."²⁸ Detta gäller framför allt kvinnor "inom de högre klasserna", och deras män, som allt mer kommit att lyssna till dem.²⁹ Samtidigt gjorde den tilltagande rationalismen samhället allt mer individualistiskt.

Härunder minskas värden för forna seder och bestående inrättningar. Familj och släkt och stat, som tidigare omgäfvits med religiös helgd, betraktas som inrättningar, hvilka ha sitt värde, endast i den mån de skänka individen nytta. Människan, d.v.s. den enskilde och hans fördel blir alltings mått.³⁰

Moderna samhällen är långt mer civiliserade än tidigare samhällen men civilisationen håller samtidigt på att undergräva sig själv. Moderna människor är förfinade och vekliga, de har förlorat sin samhörighetskänsla, blivit världsmedborgare och förfallit till upprivande inre strider.³¹ Materialistiska och självupptagna människor är emottagliga för argument från "nymalthusianer" som förespråkar mindre familjer – det så kallade "tvåbarnssystemet." Enligt Sveriges ledande nymalthusian, Lundaekonomen Knut Wiksell, gör mindre familjer att det finns det färre munnar att mätta, och därmed också färre arbetslösa och fattiga för staten att ta hand om. Men Fahlbeck varnade skarpt för alla sådana slutsatser. Färre invånare gör en stat svagare, inte starkare. Det är till exempel den "vita rasens" snabbt växande antal – och dess behovet av existentiellt "armbågsrum" – som förklarar varför européerna expanderade så snabbt över

25 Ibid., 321. Jmf. Fahlbecks analys av Sveriges beslut att inte ingripa i finska inbördeskriget våren 1918: "om fysisk degeneration kan icke vara tal. Svenskarna äro nog lika kraftfulla och lika tappra som förr ... Det är varken fysisk kraft eller mod som fattas. Det var viljan allenast, som svek." Fahlbeck, "Ett försummat tillfälle", 151.

26 Wallengren, "Pontus Fahlbeck", 217.

27 Fahlbeck, "Nymalthusianismen från rasbiologisk och rashygienisk synpunkt", 323.

28 Ibid.

29 Fahlbeck, "Nymalthusianism", 287.

30 Fahlbeck, "Nymalthusianismen från rasbiologisk och rashygienisk synpunkt", 324.

31 Ibid.

världen under 1800-talet. Om vi européer nu minskar i antal kommer andra, mer livskraftiga men kulturellt underlägsna, folk snart att ta över. Först kommer de gula raserna, varnade Fahlbeck, och sedan de svarta; först som tjänare och sedan som herrar.³²

Här liksom i många andra stycken är Fahlbecks retorik både förlegad och pinsam.³³ Han stod på fel sida när världshistorien rörde på sig och till slut blev han överkörd. Vad han önskade sig var ett enklare och mer välordnat samhälle, en nationell gemenskap där människor brydde sig om varandra och alla hade sin givna plats i en hierarkisk struktur. Men den sortens konservativa ideal tillhörde en förgången tid. Av senare generationers svenskar sågs hans konservatism som reaktionär, hans nationalism som krigshetsande, och hans varningar angående ”rashygien” som ett sätt att röja väg för Hitler.

Tidsandan

Det har nu snart gått hundra år sedan Pontus Fahlbeck skrev sitt gåvobrev och man kan undra i vilken mån svenska statsvetare brytt sig om hans uppfordringar. Svaret är nästan inte alls.³⁴ Svenska statsvetare har inte sysslat med den typ av historisk makrosociologi som Fahlbecks ville uppmuntra. Det finns nästan ingenting i svenska statsvetares sammantagna författarskap om staters uppgång och fall – ingenting som liknar Gibbons, Spenglers eller Toynbees spekulationer – och de har inte brytt sig mycket om tillståndet hos ”den andliga arfsmassan.” Svenska statsvetare har befunnit sig mycket närmare marken, mycket närmare den politiska makten, och de har studerat det politiska systemet utan den krismedvetenhet som fick Fahlbecks sociala sinne att vibrera.³⁵

Mycket hänger naturligtvis på hur vi definierar ”den andliga arfsmassan.” Wallengren – som redan han verkar lätt generad över begreppet – översätter det som en fråga om ett samhälles ”inställningar, seder, och det politiska livets värderingar och attityder.”³⁶ Och om det är en studie av dessa ämnen som uppgiften gäller så har svenska statsvetare naturligtvis inte skött sig så illa. Det finns en lång rad studier av väljarbeteenden där svenskarnas inställningar har undersökts; det finns också många undersökningar, inte minst den Tingstenska

32 Ibid., 331.

33 Vallinder, ”Pontus Fahlbeck”, 52.

34 För en övergripande disciplinhistoria se bidragen till Jerneck och Badersten, *Kontraster och nyanser*. Kortare genomgångar är Ruin, ”Political Science Research in Sweden 1960–1975”, 157–184; Ruin, ”Political Science on the Periphery”, 41–54. Om studiet av internationell politik i Sverige se Jönsson, ”International Politics”, 149–165.

35 Något som Fahlbeck var medveten om. ”Den politiska vetenskapen”, påpekade han, ”har hos oss icke vunnit en utveckling, svarande mot de rika politiska erfarenheter, som här samlats under århundraden.” Sverige har ingen motsvarighet till Aristoteles, Bodin, Grotius, Locke eller Montesquieu. Fahlbeck, ”Statsvetenskaperna vid universiteten”, 279.

36 Wallengren, ”Pontus Fahlbeck”, 227.

argumentanalysen, där politiska värderingar nagelfarits med stor skärpa. Och "samhällets seder" är ett ämne som både gamla idéhistoriker och postmoderna teoretiker tagit sig an. Men samtidigt missar studier som dessa hela vitsen med Fahlbecks uppdrag. Det var inte analys utan sjukdomsdiagnostik han ville att statsvetare skulle ägna sig åt. Uppgiften var inte bara att beskriva folksjälens utan att bota den. Svenska statsvetare har inte – i alla fall inte sedan 1945 – delat den diagnosen, och därför har de inte kunnat motsvara Fahlbecks förväntningar. Tidsandan har förändrats sedan 1918 och det har givit dem rätten att syssla med helt andra frågor. Svenska statsvetare har varit ointresserade av etiologi eftersom de helt saknat sjukdomsinsikt.

Pontus Fahlbeck, kan vi konstatera, var alldeles för mycket ett barn av sin tid. Hans språkbruk och värderingar var konservativa i en gammaldags konserverande bemärkelse som inte överlevde det andra världskriget. Det var inte världen som höll på att gå under, utan *hans* värld; inte kulturen eller nationen som var i kris, utan *hans* kultur och nation. Fahlbecks artiklar i *Statsvetenskaplig tidskrift* var hans försök att förlika sig med sin samtid, men också att protestera emot och att motarbeta den. Hans *Kulturpessimismus* var en del av tidsandan, men sen förändrades tidsandan och med den statsvetarnas forskningsinriktning. Ingen svensk statsvetare har kunnat ta sig an de uppgifter Fahlbeck använde eftersom vi lever i en annan tid och i en annan tids anda.

Men den slutsatsen tvingar oss förstås att också relativisera senare tiders forskning på exakt samma sätt. Tidsandan präglar oss alla, inte bara Fahlbeck, och även de förment mest objektiva av forskningsresultat kommer på så sätt att höra hemma i en viss tid, med den tidens egen analys av samhällets "sjukdomar i känsla och vilja." Dagens svenska statsvetare har visst sjukdomsinsikt och intresse för etiologi, men våra insikter identifierar andra sjukdomar och andra orsakssamband.³⁷ Men just därför kommer också vår tids forskning en dag att framstå som förlegad och lite lätt löjlig. Den slutsatsen betyder inte att vetenskaplig objektivitet är omöjlig, eller ens att forskningsresultat alltid är beroende av forskarens egna värderingar, men det betyder att all relevant forskning är relevant bara i relation till en viss tids människor och de problem de definierar. På så sätt kommer statsvetenskapen inte bara att handla om objektiva fakta utan också om den betydelse som människor i en viss tid ger till objektiva fakta.

Den här slutsatsen öppnar för ett annat sätt att förstå det uppdrag som Pontus Fahlbecks gav till den svenska statsvetarkåren. Om all samhällsvetenskaplig forskning präglas av en viss tids anda, kan en studie av den samhällsvetenskapliga forskningen inte bara hjälpa oss att bättre förstå samhället utan också den tids anda i vilken varje forskningsresultat presenteras. En sådan studie ligger mycket nära Fahlbecks oro inför "de sjukdomar i känsla och vilja" som han identifierat hos det svenska folket. Att studera tidsandan skulle

37 Se vidare Taylor, "Neutrality in Political Science", 89–90.

sålunda vara ett sätt att faktiskt ta sig an det projekt han anvisade. Problemet är bara att förstå vad en ”tidsanda” kan vara.³⁸

Hänvisningar till tidsandor och nationella stämningar är mycket vanligt förekommande bland lekmän och journalister. Man läser till exempel ofta om hur 1960-talets tidsanda ledde till antikrigsdemonstrationer, drogmissbruk och sexuell promiskuitet, eller nu senast om hur nationella stämningar gjort ryssar allt mer skeptiska gentemot Europa och européer allt mer skeptiska gentemot EU. Men även om enskilda historiker ibland använt sig av den här typen av förklaringar har samhällsvetare varit mer tveksamma.³⁹ Begrepp som ”tidsanda” eller ”stämning” är alltför luddiga och efemära. Och även om stämningarna i fråga kan tillfredsställande definieras, så kan de inte empiriskt beläggas och därmed varken studeras eller användas i en förklarande modell. En studie av tidsandor blir till konst snarare än vetenskap.⁴⁰

Istället har samhällsvetare reducerat andor och stämningar till en fråga om människors attityder.⁴¹ Men en tidsanda och en stämning är inte det samma som en åsikt. Detta beror först och främst på ett aggregationsproblem. Det kan vara en stor skillnad på individers sinnesstämningar och sinnesstämningarna hos samhället som helhet och de senare kan inte alltid reduceras till de förra. Så till exempel skapade 9/11 attackerna i USA en stämning av ångest hos den amerikanska nationen som inte nödvändigtvis motsvarades av en ångest hos enskilda amerikaner. Vi kan vara panikslagna som nationer men ändå fortsätta att leva våra individuella liv ungefär som vanligt. På samma sätt behöver det inte ha varit någonting fel på de svenskar som Fahlbeck diskuterade – de som inte födde barn och som utvandrade till Amerika. Det var inte de som var sjuka, istället var det Sverige som helhet som var sjukt.

Den andra, och mer grundläggande, orsaken är att stämningar inte har något kognitivt innehåll och därför inte kan studeras genom opinionsundersökningar.⁴² Stämningar är inte åsikter, men de är inte heller känslor. Om en leopard hoppar på oss i djungeln blir vi rädda. Rädslan följer mer eller mindre omedelbart så fort leopardens närvaro har registrerats av våra sinnen, och även om rädslan inte kräver en medveten kognitiv bearbetning så har den ändå ett kognitivt innehåll. Vi blir rädda för någonting – för leoparden – och vi springer iväg. Stämningar fungerar inte så. En stämning handlar inte om någonting och

38 Om behovet av en studie av stämningar, se Hofstadter, "Manifest Destiny and the Philippines", 197, 199. Om "moods", se Stanghellini and Rosfort, *Emotions and Personhood*, 155–166; Ryle, *The Concept of Mind*, 93–104; Han-Pile, "Affectivity", 241–248.

39 Salomon exemplifierar men definierar och teoretiserar inte. "En helhetsbild av 1960-talets tidsanda", säger han, är "besvärlig att inringa." Salomon, *Rebeller i takt med tiden*, 66.

40 Jmf. Lundquist, "Statsvetenskap och biologi", 439.

41 Se, t.ex. Rahn, Kroeger & Kite, "A Framework for the Study of Public Mood", 29–58; Sizer, "Towards A Computational Theory of Mood", 743–770; Stimson, "On the Meaning & Measurement of Mood", 23–34.

42 Carroll, "Art and Mood", 525–533.

den ger oss inga instruktioner för hur vi ska bete oss.⁴³ En stämning är inte någonting vi har utan istället ett tillstånd vi befinner oss i; det är en ton eller en nyans som färgar av sig på allt vi förnimmer och som påverkar allt vi tänker och minns.⁴⁴ Därför vet vi ofta inte vilken stämning vi befinner oss i förrän den pekats ut åt oss eller förrän den hunnit förändras. Det är först när min fru reagerar på något korthugget jag säger över frukostbordet som jag förstår att jag är på dåligt humör idag, och det var först när kulturpessimismen under 1920-talet förbytts till hedonistisk dekadens som 1910-talets tidsanda kunde analyseras och förstås.⁴⁵

Själva order ”stämning” kan hjälpa oss en bit på vägen här.⁴⁶ Att stämma ett instrument är att etablera en relation mellan två strängar som bringar dem i harmoni med varandra. På samma sätt kan en person bringas i samklang med den situation hon befinner sig i, eller sinnesstämningen hos två personer kan bringas i samklang med varandra. Att just en musikalisk metafor används här är inte en slump. Musik, precis som stämningar, saknar kognitivt innehåll. Musik handlar inte heller om någonting och ger oss inte heller några instruktioner för hur vi ska handla. Istället består musik av mönster av toner och rytmer som stegrar sig och faller, accentueras och stannar av, ondulerar och pulserar. De mönster som musiken reproducerar beskriver till exempel – och kanske framför allt – de olika sätt på vilka våra kroppar rör, eller skulle kunna röra, sig.⁴⁷ Musik handlar om hur kroppen befinner sig i rummet, och att lyssna på musik är därför mer än någonting annat att undersöka de rörelsescheman som står oss till buds. Det är sålunda inte en tillfällighet att musik ofta används för att beskriva en viss tids anda. Det snabbaste sättet att förstå 60-talets tidsanda är att spela en skiva av Bob Dylan eller The Beatles, och det bästa sättet att förstå Thatchers Storbritannien är att lyssna på punkmusik. Det är i musiken som samhället finner sig självt och det är i musiken mer än någon annan stans som vi finner samhället.

Att vara i en viss stämning handlar sålunda om en viss kroppshållning.⁴⁸ Om vi är uttråkade håller vi kroppen på ett visst sätt; om vi är glada eller optimistiska håller vi den på ett helt annat sätt. Kroppshållningen visar vilken stämning vi befinner oss i; eller snarare, det är i stämningen som våra kroppar uttrycker som vi finner oss själva. En tidsanda, kan vi sålunda sammanfatta, beskrivs bäst i termer av en kroppshållning, kroppens plats i rummet, och genom de rörelsemönster som varje tidsperiod gör möjliga. Det gäller våra

43 Ryle, *The Concept of Mind*, 96–97.

44 Carroll, ”Art and Mood”, 529–531; Dreyfus, *Being-in-the-World*, 173–175.

45 Han-Pile, ”Affectivity”, 245.

46 Om stämningar, *Stimmungen*, i Heideggers filosofi, se Dreyfus, *Being-in-the-World*, 169–175.

47 Langer, *Philosophy in a New Key*, 227–228; Dewey, *Art as Experience*, 179–183.

48 Stanghellini & Rosfort, *Emotions and Personhood*, 155–162. Se vidare Young, ”Throwing Like a Girl”, 137–156. Jmf. Lundquist, ”Statsvetenskap och biologi”, 439–444.

enskilda men också våra kollektiva jag. Så till exempel karaktäriserade försvarsminister Donald Rumsfeld vid ett flertal tillfällen USAs hållning efter 9/11 som "a forward-leaning posture" – "framåtlutad", och kan vi tillägga, "beredd att slå till."⁴⁹ Men den beskrivningen gäller den kollektiva samhällskroppen och det betyder inte att enskilda amerikaner var speciellt framåtlutade. På samma sätt kan Fahlbecks Sverige beskrivas som "sömnigt" eller "stillastående" utan att individuella svenskar, i genomsnitt eller i huvudsak, var varken sömniga eller orörliga. Tvärt om. Sverige som helhet kan ha somnat trots att svenskarna som individer blivit allt mer aktiva.

Tre sätt att röra sig

Vi kan nu återvända till Fahlbecks egen tid och försöka oss på en analys av de "inre brister, sjukdomar i känsla och vilja" som han oroade sig för. Vår uppgift är att studera de samtida studierna av samhället, men inte för dess innehålls skull utan istället för de stämningar de uttrycker. Tiden kring det först världskriget, sa vi, präglades av en utspridd kulturpessimism och tre exponenter för tidsandan var Max Weber, Georg Simmel och Theodore Roosevelt – den sistnämnde naturligtvis president i USA med också, både före och efter tiden i Vita Huset, en flitig författare och debattör. Men innan vi kan sammanfatta deras respektive analyser måste vi rensa bort det kognitiva innehållet i texterna och leta efter musiken. Vi är intresserade av kroppshållningar, av kroppens plats i rummet, och av de rörelsemönster som tiden gjorde möjliga.

Och mycket riktigt ger nästan alla samtida samhällsvetenskapliga studier uttryck för en känsla av missmod och passivitet. Under 1800-talet hade européer flyttat på sig som aldrig tidigare – de hade brutit upp från landet och begett sig till fabriker i de stora nya städerna, eller emigrerat till Nordamerika och Australien. Men när de väl etablerat sig i sina nya miljöer, klagade samhällsvetarna, verkade de ha tappat all sin handlingskraft. Européerna var håglösa, och en känsla av *ennui*, *spleen*, och *Langeweile* spred sig snabbt bland befolkningens breda lager.⁵⁰ Och vi hittar diagnosen också där vi minst av allt skulle vänta oss den – i det framgångsrika och framtidsinriktade USA. Civilisationens framväxt hade inte gjort amerikaner mer självsäkra och optimistiska, utan tvärt om svaga, nervösa och oroliga. Amerikanska läkare gav diagnosen *neurasthenia*, "neurasteni", åt symptomen, ett tillstånd som kunde liknas vid vår egen tids "kroniskt trötthetssyndrom" eller "utbrändhet."⁵¹ Neurasteni består, sa

49 Woodward, *Plan of Attack*, 19; Woodward, *Bush at War*, 20.

50 Jmf. Goodsteins diskussion om "boredom and the modernization of subjectivity", i Goodstein, *Experience Without Qualities*, 101–246.

51 Termen introducerades av George Beard i Beard, *American Nervousness*. Se också Mitchell, *Fat and Blood and How to Make Them*; Mitchell, *Wear and Tear*; Jmf. Schuster, *Neurasthenic Nation*, 36–46; Lutz, *American Nervousness*, 1–37.

filosofer William James, som själv led av sjukdomen, ”av en kronisk känsla av svaghet, slöhet, letargi, utmattning, otillräcklighet, brist på möjligheter, av en överklighetskänsla och viljelöshet.”⁵²

Max Weber var också hela sitt liv plågad av svåra depressioner. Hösten 1897, trettiofem år gammal, blev han allvarligt sjuk för första gången och fick ta en paus i sin akademiska karriär. Utmattad och ångestriden kunde han sitta framför fönstret i timmar och bara titta tomt framför sig.⁵³ Även om han aldrig direkt refererade till sin sjukdom i sitt akademiska arbete är det ändå lätt att se en koppling. I ”Wissenschaft als Beruf”, 1917, beskrev han ett samhälle som blivit allt mer rationalistiskt, teknokratiskt och byråkratiserat och just därför allt mindre meningsfullt.⁵⁴ Vår värld är inte längre besjälad av högre syften, påpekade Weber, utan har reducerats till en samling ”fakta” som objektivt kan observeras, mätas och förklaras. Människan är idag bara ett sådant faktum bland andra. När allting måste motiveras i rationella termer lämnar gudarna oss åt vårt öde. Vi jobbar allt hårdare, mer glädjelöst, men livet har tappat sin poäng; allt vi har kvar är vår ekonomiska tillväxt och våra allt djupare depressioner.⁵⁵ Webers klassiska text, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, reviderad upplaga 1920-21, slutar med bilden av ett *stahlhartes Gehäuse* – ett ”skal hårt som stål” – i vilket vi innesluter oss själva.⁵⁶ Människor som innesluter sig själva i stålskal är inte längre fullständiga människor. Deras rörelsemönster är mekaniska; de står stela i sina poser och deras kroppsställningar uttrycker inte deras sinnesstämningar; de kan inte längre använda sina kroppar för att känna sig fram i, och för att förstå, sin omvärld.⁵⁷ Musiken som beskriver dessa rörelsemönster är metallisk, repetitiv och begränsad, kanske som framförd på en av de självspelande pianon som var så populära under tiden kring sekelskiftet.⁵⁸ Först blir man förvånad över att ingen sitter vid tangentbordet, sen blir man imponerad över tekniken, men till sist blir man galen på det mekaniska och känslolösa hamrandet.

Georg Simmels analys liknar Webers, men han fokuserade framför allt på konsekvenserna av livet i den moderna staden.⁵⁹ Moderna städer, sa Simmel, är inrättade efter de principer som styr ekonomiska marknader: på en marknad

52 James, ”The Energies of Men”, 23.

53 Bendix, *Max Weber*, 26. För en mer klinisk beskrivning, se Frommer & Frommer, ”Max Webers *Krankheit*”, 161–171.

54 Weber, ”Science as a Vocation.”

55 Baehr, ”Iron Case and Shell Hard as Steel”, 160.

56 Weber, *Protestant Ethic*, 181. Talcott Parsons översättning av *stahlhartes Gehäuse* som ”iron cage” är, som Baehr påpekar, en felöversättning. Baehr, ”Iron Case and Shell Hard as Steel”, 153–169.

57 Baehr, ”Iron Case and Shell Hard as Steel”, 163–165.

58 Evans, ”Pianola Music”, 761–764.

59 Simmel, ”The Metropolis and Mental Life”, 11–19. Jmf. Goodstein, *Experience Without Qualities*, 249–280.

har allting sitt pris och en vara kan lätt jämföras med alla andra varor. Allting kan därför också lätt ersättas med någonting annat. I den moderna staden blir vi till konsument av livsstilar, åsikter och sexuella partners, men ingenting berör oss eftersom allt är ersättningsbart.⁶⁰ Eftersom marknadsrelationer är opersonliga kan transaktionerna utföras i allt snabbare takt, och i allt vidare, och till slut världsomspännande, nätverk. Enskilda människor blir snart överstimulerade av alla dessa disparata intryck och till slut kan vi inte längre ta emot och behandla all information som kastas emot oss. För att klara oss rationaliserar vi våra erfarenheter – vi tänker för mycket och känner för lite – och på så sätt förlorar vi den direkta, förkroppsligade, kontakten med omvärlden. Det slutliga resultatet är moderna människor som är *blasé* – fullkomligt ointresserade av den värld de lever i.⁶¹

Men Simmel hittar ett annat rörelsemönster än Weber, åtminstone hos de mest sofistikerade människorna i de stora städerna. Denna blaserade överklass är ständigt på jakt efter nya intryck, nya stimulanser, nya droger, och kan därför aldrig sitta stilla. De flyr från sina vardagliga liv, från sina tråkiga jag, och klättrar i berg, dyker bland korallrev, genomkorsar öknar och djungler – eller beger sig rastlöst från ett sexuellt äventyr till ett annat.⁶² Moderna storstadsbor är intendenten för den tavelutställning som är deras erfarenheter, men en tavelutställning, påpekar Simmel, är inte ett liv, åtminstone inte om vi kräver att ett liv ska organiseras kring ett sammanhållande narrativ. Musiken som ackompanjerar utställningen är också den rastlös, hetsande och sönderbruten – ungefär som Arnold Schönbergs 12-tonns musik som aldrig hittar någon plats att vila, eller som Igor Stravinskijs *Våroffer*, 1913, med sin förment animaliska exotism.⁶³

Många amerikaner, sa vi, delade den här analysen. De led av "neurasteni", en sjukdom som amerikanerna själva identifierade som typiskt amerikansk. Det var i USA trots allt som det moderna livet var som mest hektiskt, där folk arbetade de längsta arbetstiderna och hade de högsta stressnivåerna. Dessutom var trafiken i amerikanska storstäder intensiv, bullret öronbedövande, och blandningen av språk och kulturer både förvirrande och utmattande.⁶⁴ USA var världens mest moderna land, och därmed det mest civiliserade, men samtidigt hade civilisationen gjort amerikanska män omanliga och amerikanska kvinnor okvinnliga. Detta framgick inte minst från deras rörelsemönster.⁶⁵ Moderna

60 Simmel, *The Philosophy of Money*, 347–354.

61 Aho, "Simmel on Acceleration, Boredom, and Extreme Aesthesia", 4.

62 Simmel, "The Alpine Journey", 219–221; Simmel, "The Adventure", 221–232. Jmf. Kierkegaard, "Forførelers Dagbog"

63 Om det första framförandet den 29 maj, 1913, se Eksteins, *Rites of Spring*, 10–54.

64 Aho, "Simmel on Acceleration, Boredom, and Extreme Aesthesia", 451–455.

65 Mauss, "Notion de technique du corps", 365–386. Fast Mauss analys av skillnaderna i amerikanska och franska kvinnors sätt att röra sig resulterade i helt andra slutsatser.

amerikanska män var bräckliga och rörde sig försiktigt och nedhukade; amerikanska kvinnor var endera manhaftigt oregerliga eller så överstimulerade att de ständigt måste ligga till sängs.

Weber gav inte många konkreta råd för hur vi skulle kunna komma ur vårt stålskal. Även om han var pessimistisk, så visste han att det kapitalistiska systemet inte kunde avvisas. Tvärt om. Tyskland måste skynda sig att efterlikna det framgångsrika England.⁶⁶ Simmel gav inte heller han några direkta råd till sina läsare, men i andra delar av hans författarskap betonade han betydelsen av människans sociabilitet.⁶⁷ Vi kan bara utveckla vår personlighet, enligt Simmel, om vi kan hitta skydd från marknadens logik och umgås på ett personligt och intimt sätt med andra människor. Det bästa exemplet är kanske vad som händer när människor konverserar med andra.⁶⁸ På tehus, på pubar och i borgerskapets salonger – och Simmel själv höll i en mycket framgångsrik salong – kan människor träffas och talas vid utan att behöva tänka på vad som är nyttigt och rationellt. Genom att stänga dörren till den hektiska och opersonliga världen utanför kan vi återupprätta våra relationer med andra, konkreta och namngivna, individer, och därmed försvara vår individualitet.⁶⁹ Musiken som ackompanjerar dessa samtal är ett stycke kammarmusik, kanske en av Beethovens sista stråkkvartetter. Kammarmusik är musik för det avskilda rummet, och också den organiserad genom de regler som gäller för intim konversation.⁷⁰

Trots sitt allvarliga sjukdomstillstånd var amerikaner i allmänhet ofta optimistiska vad det gällde möjligheterna till en framgångsrik behandling. Theodore Roosevelt är ett exempel. Som ung hade också han lidit av neurasteni, men han hade botat sig själv genom fysisk träning, resor och ständiga aktiviteter. Ett resmål han ofta återkom till var de klippiga bergen i väster, nyligen erövrade från dess ursprungsbefolkning och nu, genom de nya järnvägarna, lätt tillgängliga för alla amerikaner. Roosevelt reste ofta västerut för att jaga buffel och 1883, samma år som han blev guvernör i New York, köpte han en ranch i Dakota. Den medicin som fungerat för honom själv förespråkade han för USA som helhet. ”Jag vill inte predika läran om den skamliga lättjan”, förklarade han, ”utan läran om det krävande livet, livet av möda och ansträngning, arbete och kamp.”⁷¹

Vi beundrar inte mannen som förespråkar den räddhågade freden. Vi beundrar mannen som förkroppsligar de segrande ansträngningarna; mannen som aldrig gör någonting orätt mot sin granne, som är snabb att hjälpa en vän, men

66 Baehr, "Iron Case and Shell Hard as Steel", 166.

67 Simmel, "The Sociology of Sociability", 120–130.

68 Bistis, "Simmel and Bergson", 397–398. Om konversationens moral i moderna samhällen se Ringmar, *Mechanics of Modernity*, 113–115.

69 Simmel, "The Sociology of Sociability", 122–130. Jmf. Ringmar, *Surviving Capitalism*, 31–42.

70 Schütz, "Making Music Together", 76–97.

71 Roosevelt, "The Strenuous Life", 3.

som har de manliga kvaliteter som behövs för att gå segrande ur det verkliga livets ständiga strider.⁷²

Ekonomiska marknaden kan mycket riktigt begränsa vår handlingskraft, menade Roosevelt, men hans analys var långt mer konkret än Simmels. Problemet är framför allt de stora karteller som skaffar sig monopol på en viss marknad och som gör det omöjligt för vanliga amerikaner att starta egna företag.⁷³ Det finns däremot ingenting avhumaniserande hos kapitalismen som sådan och marknaden kan förbättras genom lagar som förbjuder karteller och monopol. Men framför allt är lösningen att kombinera marknadslogiken med en mer ursprunglig logik som ger stillasittande, överciviliserade och avkönade amerikanska män chansen att återknyta bekantskapen med sina tidigare, mer maskulina, jag.⁷⁴ Kom och besök våra nya nationalparker, uppmanade Roosevelts vän John Muir sina landsmän:

Tusentals trötta, nervskadade, över-civiliserade människor börjar upptäcka att en resa till bergen är en resa hem; att vildhet är en nödvändighet; och att nationalparker och reservat är användbara inte bara som källor till timmer och bevattnande floder, men som källor till livet.⁷⁵

Den lösning Roosevelt själv förespråkade gick ut på nationell expansion. På andra sidan Stilla havet kunde ett nytt gränsland öppnas upp och kriget med Spanien som startade i april 1898 erbjöd en möjlighet.⁷⁶ USA invaderade Filippinerna i februari 1899 och under de kommande tre åren utkämpades ett grymt kolonialkrig. Valet var, sa Roosevelt när han såg tillbaka på invasionen, ”om vi fegt skulle dra oss ur sammandrabbningen, eller om vi skulle gå in i den som det anstår ett modigt och livfullt folk; och om vi, när vi väl var inne i den, skulle kröna våra bannér med misslyckande eller med framgång.”⁷⁷ USA är ett civiliserat samhälle, men får inte förlora kontakten med sitt mer primitiva jag. I sin utrikespolitik måste amerikanerna tala vänligt med andra stater men samtidigt ”bära en stor påk.”⁷⁸ Rytmen som bäst passade ihop med den kroppshållningen var förstås marschmusiken som vann en stor publik i USA under 1880-talet och framåt. Jag tror amerikaner svarar så starkt på marschmusik, skrev John Philip Sousa, genrens okrönte kung, ”eftersom den appellerar till deras kamplust.”

72 Ibid., 4.

73 Hofstadter, *The American Political Tradition*, 291–296.

74 Om kvinnors kurer mot neurasteni, se Lutz, *American Nervousness*, 31–37; Schuster, *Neurasthenic Nation*, 95–112.

75 Muir, ”The Wild Parks and the Forest Preservation of the West”, 1. Se vidare Schuster, *Neurasthenic Nation*, 136–138.

76 Hofstadter, ”Manifest Destiny and the Philippines”, 173–200.

77 Roosevelt, ”The Strenuous Life”, 8.

78 ”Speak softly, but carry a big stick.” Roosevelt använde först frasen i ett brev till Henry W. Sprague den 26 januari, 1900. Se ”American Treasures of the Library of Congress”, <http://www.loc.gov/exhibits/treasures/trm139.html>.

Som rytmen hos en afrikansk stridstrumma talar marschmusiken till en grundläggande rytm i människans konstitution, och den besvaras. En marsch stimulerar varje livgivande centrum, väcker fantasin och sporrar patriotiska impulser som kan ha varit slumrande under årtal.⁷⁹

Också i Europa tågade folk i takt med marschmusiken.⁸⁰ Européer mobiliserades genom olika rörelser tänkta att ge ny energi åt samhällskroppen – arbetarrörelsen, gymnastikrörelsen, nykterhetsrörelsen, scoutrörelsen, *Wandervogeln*, Kooperationen och nudismen. Men till slut var det kriget som löste problemet. Kriget skulle ge européerna handlingskraften tillbaka. ”Efter att ha vuxit upp i en trygg era”, skrev den skotske författaren Compton Mackenzie, ”så längtade vi efter större risker, efter det extraordinära, efter mäktiga och fruktansvärda erfarenheter”; äntligen, skrev den franske författaren Maurice Barrès, kan våra ”grå monotona liv” förlösas av kriget; ”jag vill inte dö för kung och fosterland”, enligt den engelske poeten Herbert Read, ”om jag dör så är det för min själs frälsning.”⁸¹ Med tillförsikt och självförtroende marscherade en generation européer mot förintelsen.

Pontus Fahlbeck och folkrörelserna

Pontus Fahlbeck bekymrade sig hela livet för sin hälsa, och från slutet av 1870-talet diagnostiserade han sig själv som ”neurasteniker.”⁸² Han besvärades av en svår och ständigt återkommande huvudvärk som gjorde honom ”allvarlig och sluten”, han var en ”enstöring”, och grubblade inte bara över statsvetenskapliga problem utan också över existentiella frågor om vadan och varthän.⁸³ Trots de 149 verken i hans bibliografi beskrev han sig själv som en ”arbetets invalid.” Precis som Roosevelt försökte han också att på olika sätt att kurera sig själv och lyckades ”med Guds hjälp” hålla krafterna uppe. Han reste på årlig sommarsemester till sin frus släkt i Finland; studerade det gamla antiken – ett forskningsområde han kallade ”en fridlyst plats”; och efter sekelskiftet höll han sig dessutom aktiv med ekonomiska affärer och satt med i styrelser för företag runt om i Sverige.⁸⁴ I praktiken verkar han dock ha hittat en Simmelsk lösning på sina nervproblem: Fahlbecks hem, både i Lund och senare i Djursholm dit han flyttade 1905, var en salong där tidens intellektuella och kulturpersonligheter

79 Sousa, *Marching along*, 358. Jmf. McNeill, *Keeping Together in Time*, 101–150.

80 Om engelska militärmusikband, se Russell, *Popular Music in England, 1840-1914*, 162–198.

81 Dessa tre citat är från Stromberg, *Redemption by War*, 44–45. Jmf. Ringmar & Kustermans, ”Modernity, Boredom and War”, 1783–1786.

82 Karaktäristiken av Fahlbeck i detta stycke är från Carlsson, ”Pontus Erland Andersson Fahlbeck.”

83 En del av de senare publicerade som Fahlbeck, *Världsåskådning och lifsutsikter*.

84 Carlsson ser donationen som skapade den Fahlbeckska Stiftelsen som ett försök från Fahlbecks sida att kompensera Lunds universitet för att han i stort sett varit tjänstledig från 1901 fram till pensionen 1915. Carlsson, ”Pontus Erland Andersson Fahlbeck.”

samlades. Här kompenserade hans frus sällskapstalanger för de sociala gåvor Fahlbeck saknade. Hon var ”gladlynt och spirituell, gästfri och trofast, konstnärligt och musikaliskt initierad samt djupt intresserad för människor av olika slag och blev därför en strålande, sent glömd värdinna.”⁸⁵

Men Fahlbeck drog aldrig den Rooseveltska slutsatsen att svenskar i allmänhet led av samma problem som han själv. Närhelst han rörde vid frågan om individers ”degeneration” – ett ämne som upptog samtidens rashygienister – insisterade han tvärt om på att alla eventuella fysiska eller psykologiska defekter hos individer var ”småsaker.”⁸⁶ Visserligen innehöll framför allt de lägre klasserna i samhället en ”ingalunda obetydlig stock svagt begåfvade”, men det var en naturens ordning och inte en konsekvens av ”rasens försämring.”⁸⁷ I allmänhet såg Fahlbeck kritiskt på svenskars förmåga. Han kallade sina landsmän ”intellektuellt godtrogna”, bristande i ”självständigt tänkande”, och ”omdömeslösa i allt som icke rör tekniska eller alldagliga ting” – men inget av dessa karaktärsdrag såg han som en konsekvens av det moderna samhället eller av civilisationens framfart.⁸⁸

I själva verket var svenskarnas personlighet en sorts välsignelse eftersom den skyddade dem från neurasteni och andra moderna sjukdomar. Svenskarna var helt enkelt för lantliga och för omoderna. Svenska städer var för små, arbetstakten och stressen för låg, och det fanns inte tillräckligt med etniskt eller kulturell blandning. Svenskarna använde sina kroppar mer än sina nerver och drabbades därför inte av nervös utmattning.⁸⁹ Därför stämmer inte heller Simmels beskrivning av tidsandan in på fallet Sverige. Många svenskar levde fortfarande långt från arbetsmarknaden och nära självhushållet, och marknadens logik var därför inte alls lika omdanande. Dessutom var det aldrig långt till naturen. Det fanns ingen risk att svenska män skulle förlora sin manlighet så länge skogarna var djupa och åkrarna besvärliga att plöja. Sverige hade därför få blaserade individer med behov av extrema nöjen och excentriciteter.⁹⁰ Att Fahlbeck själv drabbats av neurasteni, och att han behövde en Simmelsk kur, var snarare ett tecken på hur mycket mer sofistikerad än andra svenskar han ansåg sig vara.⁹¹

I allmänhet brydde sig inte Fahlbeck mycket över individernas öden i det

85 Ibid.

86 Fahlbeck, ”Det svenska folklynnat”, 284.

87 Fahlbeck, ”Nymalthusianismen från rasbiologisk och rashygienisk synpunkt”, 329.

88 Fahlbeck, ”Ett försummat tillfälle”, 155; Fahlbeck, ”Avskedsord”, 262.

89 På det viset liknade svenskarna andra invandrare som nyligen anlänt till USA. Schuster, *Neurasthenic Nation*, 22.

90 Hjalmar Söderberg, eller åtminstone huvudpersonen i en bok som *Doktor Glas*, skulle kunna utgöra ett undantag. Söderbergs författarskap är dock mycket Stockholms-centrerat. Söderberg, *Doktor Glas*.

91 Eftersom neurasteni ofta drabbade medlemmar av överklassen var diagnosen ofta eftersökt av andra samhällsklasser. Schuster, *Neurasthenic Nation*, 24, 33–34.

moderna samhället. Han varnade sålunda, precis som Weber, för rationalitetens ökande roll, men han identifierade ingen Weberiansk rationaliseringsprocess. Han var inte märkbart orolig för ett förtingligande av mänskliga värden och han hittade inget "stålskal" hos svenskarna. Istället kopplade han rationalismen till en tilltagande misstro mot traditionella auktoriteter. Rationalismen hade givit vanligt folk vad de trodde var goda argument att använda mot Gud och Kungen. Men framför allt betydde rationalismen en ökad individualism, och individualism betydde i sin tur egenintresse. I ett samhälle där rationella lagar styr tänker alla bara på sig själva: män behöver inte längre kvinnor och kvinnor behöver inte män; svenskar emigrerar till USA och vill inte längre göra värnplikt. Men det var framför allt gruppegoismen som oroade Fahlbeck. I ett Sverige där "partikänslan" och "partilydnaden" hade ersatt rättskänslan höll samhället på att falla sönder i stridande partiintressen. Den nya arbetarklassen var det bästa exemplet, men parlamentarismen var också förkastligt eftersom den gjorde statsministern till "partiman" och kungen till en "jäherr" som måste gå med på allt som regeringen bestämde.⁹² Bara en regering som ser till helheten kan styra i hela landets intresse.⁹³

Den tidsanda som Fahlbeck beskrev var således helt annorlunda än den som rådde på kontinenten. Svenskarna var inte passiva och neurasteniska utan tvärt om alldeles för aktiva. När den industriella revolutionen äntligen nådde landet under 1800-talets sista decennier, började svenska folket röra på sig; individer och grupper förflyttade sig på ett allt friare sätt och i en allt snabbare takt. Det främsta exemplet var arbetarklassens framväxt – arbetarklassen var "framryckande" och "framstormande", sa Fahlbeck, och dess "uppstigande" var "den stora tidsrörelsen själv."⁹⁴ Emigrationen till USA var ett annat exempel på en folkrörelse som tagit karaktären av vad Fahlbeck kallade "en flod" och en "verklig folkvandring."⁹⁵ Och kvinnors allt oftare hörda krav på jämställdhet med männen liknade han vid en "pågående självständighetsrörelse."⁹⁶ Problemet var bara att alla dessa rörelserna ofta skedde i diametralt olika riktningar och att de inte längre kunde kontrolleras av varken staten eller kyrkan. Ambitiösa unga män från bondeståndet vill "kunna fullborda den sociala cirkulationen och nå upp till herrskapsklassen", men då blir det "en stor trängsel inom denna klass" som till slut hotar att spränga hela samhällsbygget.⁹⁷ Men

92 Om arbetarrörelsen, se Fahlbeck, "Den svenska arbetarrörelsen på afvägar", 193–210. Om parlamentarismen se Fahlbeck, "Personligt rådsvalde eller folkligt konungadöme", 99.

93 Fahlbeck, "Personligt rådsvalde eller folkligt konungadöme", 102.

94 Fahlbeck, "Ett politiskt program", 204, 213.

95 Fahlbeck, "Emigrationen", 199, 201.

96 Fahlbeck, "Nymalthusianism", 287. "Kraven på kvinnornas politiska och kulturella emancipation", som Carlsson påpekar, "hade i honom en svår vedersakare." Carlsson, "Pontus Erland Andersson Fahlbeck."

97 Fahlbeck, "Nymalthusianism", 254.

åker de å andra sidan till USA, förlorar svenskarna den nationella samhörighetskänsla som utgör ”själva livsvillkoret för dess existens som folk.”⁹⁸

Vad kunde då göras? Fahlbeck hade ingenting alls emot rörlighet – varken fysiskt eller metaforisk – men han ville att folket skulle röra på sig tillsammans, som en kropp och åt samma håll. Han tänkte sig ett samhälle som inneslöt sina medlemmar i en ny gemenskap där social rörlighet kunde kombineras med nationell samling och enighet. Det var därför han ville binda fabriksarbetarna till kontrakt som i praktiken skulle göra tjänstemän av dem och därför kvinnors ”frigörelse” måste ske inom, och inte utom, hemmet. Den musik han hörde i sitt sinne var en psalm som klingade ut från en svensk lantkyrka eller nationalsången som den sjöngs den sjätte november varje år.⁹⁹ Psalmer och nationalsånger sjungs unisont, med en röst; de är enkla i sina melodier och alla kan sjunga med; inga individuella röster hörs och det finns ingen plats för individuella uttryck.¹⁰⁰ Ledaren för den allsvenska kören var självklart kungen, och Fahlbeck återkom ofta till grundlagens ord att ”Konungen äger att allena styra riket.”¹⁰¹ Men yttre fiender och hot kunde också användas för nå enighet.¹⁰² Det var sålunda ett problem att Sverige inte varit i krig sedan 1814 och att landet före 1905 inte ens, på grund av unionen med Norge, haft en egen utrikespolitik. ”[F]rånvaron af en spännande och samlande utrikespolitik, fick den svenska nationalkänslan att fullständigt inslumra.”¹⁰³ För Fahlbeck var det här ett argument för Sveriges deltagande i första kriget och för ett direkt ingripande i inbördeskriget i Finland, men argumentet är inte det samma som det Roosevelt använde vid USAs invasion av Filippinerna. I Sveriges fall fanns det ingen koppling mellan individuell håglöshet och en håglös stat; det var tvärt om den överdrivna rörligheten hos grupper och individer som utrikespolitiken skulle användas för att ”stäfja.” Vad som behövde väckas var det kollektiva jaget.¹⁰⁴

Men den kraft som mer än någon annan satte folket i rörelse var barnafödandet och det var barnafödandet som bättre än någonting annat gav svar på frågan om nationers nedgång och fall. I gåvobrevet från 1918 lämnade Fahlbeck orsaksambanden öppna och hoppades att de bättre skulle undersökas av kommande generationer av statsvetare. Men i sina egna artiklar är det inget tvivel om hur det hela hänger ihop: nativiteten är nationens motor; det är barnafö-

98 Fahlbeck, ”Det svenska folklynnnet”, 284.

99 Om användandet av musikaliska metaforer i politisk retorik, se Ringmar, ”Metaphors of Social Order”, 61–63.

100 Se till exempel Cerulo, ”Sociopolitical Control and the Structure of National Symbols”, 76–98.

101 ”För svenskarna med deras tröga sinnelag och osjälvständiga tänkande passar bäst en styrelse med en kraftfull konung i spetsen.” Fahlbeck, ”Ett försummat tillfälle”, 154.

102 Fahlbeck, Svensk och nordisk utrikespolitik.

103 Fahlbeck, ”Det svenska folklynnnet”, 283; Sturfelt, ”Utanför krigskartan”, 153–156; Johansson, ”Nationens manliga dådkraft”, 111–114, 134–135.

104 Sturfelt, ”Utanför krigskartan”, 143–159.

dandet mer än någonting annat som sätter folket i rörelse. ”Ty folken kämpa om utrymmet och framtiden icke blott med vapen och den ekonomiska konkurrensen utan ytterst genom det antal lif, som årligen sättas i världen.”¹⁰⁵ Det var sålunda den sjunkande mortaliteten i Europa under 1800-talet och den snabbt ökande befolkningen som skapat behov av ”armbågsrum” och gjort det möjligt för européerna att snabbt kolonisera resten av världen. Folkökningen ”föranleder en spänning af alla krafter med därpå följande snabb kulturutveckling samt ökad politisk makt.”¹⁰⁶ Folkminskning å andra sidan får de motsatta effekterna – ett land med sjunkande nativitet har inget behov av att röra på sig och till slut tappar det till och med viljan att försvara sig. Det var precis det som hände i det antika Grekland och Rom. Greker och romare litade på en klassisk version av ”tvåbarnssystemet”, och som ett resultat föddes det alldeles för få barn. I det demografiska vakuum som skapades sögs utomstående folkslag in, och den antika kulturen togs till slut över av barbarer.¹⁰⁷ Idag, menade Fahlbeck, står Sverige inför exakt samma situation. Även om det inte är oss svenskar förunnat att ”vara med om jordklotets slutliga delning”, måste vi åtminstone se till att ”bevara vår självständighet på det stycke land, som vi inneha.”¹⁰⁸

I Sverige var det Socialdemokraterna som till slut hittade lösningarna på de problem Fahlbeck identifierade. Folkets rörelser blev till ”folkrörelser” som organiserades och kontrollerades, inte av kungen eller kyrkan utan av en socialdemokratisk välfärdsstat. Men kontinuiteten mellan 1918 års konservativa kulturpessimism och 1930-talets progressiva reformister är ändå långt större än vad de senare har velat erkänna. Socialdemokraterna vann den ideologiska striden framför allt genom att anpassa det konservativa tankegodset efter tidens krav. Den nationella gemenskapen blev ett ”folkhem”, marknadens nedbrytande krafter stoppades av välfärdsstaten, och folkstammens förvekligande blev till en ”kris i befolkningsfrågan” som motarbetades av socialpolitik och tvångssteriliseringar.¹⁰⁹ Nativiteten uppmuntrades aktivt av en stat som än i dag ser barnafödandet som svenskarnas viktigaste uppgift. Vad det gäller kroppshållningar och rörelsemönster så mobiliserades arbetarklassen, men samtidigt hölls den tillbaka. Under Socialdemokratins ledning blev folket allt mer rörligt, men det var, precis som Fahlbeck önskat, en fråga om en kontrollerad rörlighet under ansvar. Arbetarklassen sjöng ”Internationalen” och sen sjöng de nationalsången, men det viktiga var inte vad de sjöng utan att de sjöng tillsammans, unisont, medan de marscherade fram. Det är naturligtvis stora skillnader mel-

105 Fahlbeck, ”Det svenska folklynnnet”, 286.

106 Fahlbeck, ”Nymalthusianism”, 256–257.

107 *Ibid.*, 282.

108 *Ibid.*, 286.

109 Om användandet av familjemetaphorer i politisk retorik, se Ringmar, ”Metaphors of Social Order”, 60–61.

lan nationalsocialismen och socialnationalismen, men långt större likheter mellan Pontus Fahlbeck och Per Albin Hansson.

Bibliografi

- Aho, Kevin, 2007. "Simmel on Acceleration, Boredom, and Extreme Aesthesia." *Journal for the Theory of Social Behaviour* 37, no. 4 (December 1): 447–62.
- Baehr, Peter, 2001. "The 'Iron Cage' and the 'Shell as Hard as Steel': Parsons, Weber, and the Stahlhartes Gehäuse Metaphor in the Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism." *History and Theory* 40, no. 2 (May): 153–69.
- Beard, George Miller, 1881. *American Nervousness: Its Causes and Consequences, a Supplement to Nervous Exhaustion (Neurasthenia)*. New York: Putnam.
- Bendix, Reinhard, 1962. *Max Weber: An Intellectual Portrait*. New York: Doubleday.
- Bistis, Margo, 2005. "Simmel and Bergson: The Theorist and the Exemplar of the 'Blasé Person.'" *Journal of European Studies* 35, no. 4: 395–418.
- Carlsson, Sten, 1953. "Pontus Erland Andersson Fahlbeck." *Svenskt Biografiskt Lexikon*. <http://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=15618>.
- Carroll, Noël, 2003. "Art and Mood: Preliminary Notes and Conjectures." *The Monist* 86, no. 4: 521–55.
- Cerulo, Karen A., 1989. "Sociopolitical Control and the Structure of National Symbols: An Empirical Analysis of National Anthems." *Social Forces* 68, no. 1
- Dewey, John, 1987. *Art as Experience*. Edited by Jo Ann Boydston. Originally published in 1934. The Later Works, 1925–1953 10. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Dreyfus, Hubert L., 1990. *Being-in-the-World: A Commentary on Heidegger's Being and Time, Division I*. Cambridge: MIT Press.
- Eksteins, Modris, 1989. *Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age*. New York: Mariner Books.
- Evans, Edwin, 1921. "Pianola Music." *The Musical Times* 62, no. 945 (November 1): 761–64. doi:10.2307/908952.
- Fahlbeck, Pontus, 1884. *Den s.k. striden mellan Svear och Götar, dess verkliga karaktär och orsaker*. Stockholm.
- Fahlbeck, Pontus, 1899. "Statsvetenskaperna vid universiteten." *Statsvetenskaplig tidskrift* 2, no. 1: 277–80.
- Fahlbeck, Pontus, 1902. "Nymalthusianism." *Statsvetenskaplig tidskrift* 5, no. 4.
- Fahlbeck, Pontus, 1903. "Emigrationen." *Statsvetenskaplig tidskrift* 6, no. 4.
- Fahlbeck, Pontus, 1905. "Ett politiskt program." *Statsvetenskaplig tidskrift* 8, no. 4.
- Fahlbeck, Pontus, 1908. "Den svenska arbetarörelsen på afvägar." *Statsvetenskaplig tidskrift* 11, no. 4: 193–210.
- Fahlbeck, Pontus, 1910. *Världsåskådning och lifsutsikter: föredrag*. Lund: Gleerup.
- Fahlbeck, Pontus, 1911. "Det svenska folklynnnet." *Statsvetenskaplig tidskrift* 14, no. 4: 279–88.
- Fahlbeck, Pontus, 1911. "Nymalthusianismen från rasbiologisk och rashygienisk synpunkt." *Statsvetenskaplig tidskrift* 14, no. 5: 314–34.
- Fahlbeck, Pontus, 1912. *Svensk och nordisk utrikespolitik*. Stockholm: A. Bonnier.
- Fahlbeck, Pontus, 1914. "Personligt rådsvalde eller folkligt konungadöme." *Statsvetenskaplig tidskrift* 17, no. 2.
- Fahlbeck, Pontus, 1914. "Världskriget Och vi." *Statsvetenskaplig tidskrift* 17, no. 4: 209–14.
- Fahlbeck, Pontus, 1915. *Festskrift till Pontus Fahlbeck: Den 15 Oktober 1915*. Lund.

- Fahlbeck, Pontus, 1918. "Ett försummat tillfälle: Ett ord för dagen tillika en folkpsykologisk studie." *Statsvetenskaplig tidskrift* 21, no. 3: 147–59.
- Fahlbeck, Pontus, n.d. "Strödda meddelanden." *Statsvetenskaplig tidskrift*, 233–40.
- Fahlbeck, Pontus, 1918. "Till Statsvetenskaplig Tidskrifts läsare: Ett avskedsord." *Statsvetenskaplig tidskrift* 21, no. 5: 257–62.
- "Fahlbeck, Pontus Erland." *Nordisk familjebok*, 1907. <http://runeberg.org/nfbg/0679.html>.
- "Fahlbeck, Pontus Erland." *Encyclopedia of the Social Sciences*. Gale, 1968.
- Frommer, Jörg & Sabine Frommer, 1993. "Max Webers Krankheit soziologische Aspekte der depressiven Struktur." *Fortschritte der Neurologie, Psychiatrie* 61, no. 5: 161–71.
- Goodstein, Elizabeth, 2005. *Experience Without Qualities: Boredom and Modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Han-Pile, Béatrice, 2009. "Affectivity." In *A Companion to Phenomenology and Existentialism*, edited by Hubert L. Dreyfus and Mark A. Wrathall, 240–52. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Heidegger, Martin, 2001. *The Fundamental Concepts of Metaphysics: World, Finitude, Solitude*. Originally published in 1929. Bloomington: Indiana University Press.
- Hofstadter, Richard, 1952. "Manifest Destiny and the Philippines." In *America in Crisis, Fourteen Crucial Episodes in American History*, edited by Daniel Aaron, 173–200. New York: Alfred A. Knopf.
- Hofstadter, Richard, 1989. *The American Political Tradition: And the Men Who Made It*. Reissue edition. New York: Vintage.
- James, William, 1911. "The Energies of Men." In *On Vital Reserves*, 3–39. New York: Henry Holt & Co.
- Jerneck, Magnus & Björn Badersten (red.), 2010. *Kontraster och nyanser: svensk statsvetenskap i brytningstid*. Lund: Statsvetenskaplig tidskrift.
- Johansson, Rune, 2009. "'Nationens manliga dådkraft': krig och fred i nationella föreställningar, 1815–1945." In *Fred i realpolitikens skugga*, edited by Magnus Jerneck, 111–42. Lund: Studentlitteratur.
- Jönsson, Christer, 1993. "International Politics: Scandinavian Identity Amidst American Hegemony?" *Scandinavian Political Studies* 16, no. 2: 149–65.
- Kierkegaard, Søren, 1878. "Forførerens Dagbog." In *Enten-Eller: Et Livs-Fragment*. Copenhagen: C. A. Reitzel.
- Langer, Susanne K., 1957. *Philosophy in a New Key: A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lundquist, Lennart, 2010. "Statsvetenskap och biologi." In *Kontraster och nyanser: svensk statsvetenskap i brytningstid*, edited by Magnus Jerneck and Björn Badersten, 437–52. Lund: Statsvetenskaplig tidskrift.
- Lutz, Tom, 1991. *American Nervousness, 1903: An Anecdotal History*. Ithaca: Cornell University Press.
- Mauss, Marcel, 1950. "Notion de technique du corps." *Anthropologie et Sociologie*, 365–86.
- McNeill, William H., 2008. *Keeping Together in Time: Dance and Drill in Human History*. New York, USA: ACLS Humanities E-Book.
- Mitchell, S. Weir, 1878. *Fat and Blood and How to Make Them*. 2d ed., rev. Philadelphia: J.B. Lippincott & co.
- Mitchell, S. Weir, 1897. *Wear and Tear Or, Hints for the Overworked*. Ed. 8, rev. Philadelphia: Lippincott.
- Muir, John, 1903. "The Wild Parks and the Forest Preservation of the West." In *Our National Parks*. Boston: Houghton Mifflin.
- Rahn, Wendy M., Brian Kroeger & Cynthia M. Kite, 1996. "A Framework for the Study of Public Mood." *Political Psychology* 17, no. 1 (March): 29–58.

- Ringmar, Erik, 2005. *Surviving Capitalism: How We Learned to Live with the Market and Remained Almost Human*. London: Anthem Press.
- Ringmar, Erik, 2008. "Metaphors of Social Order." In *Politics, Language and Metaphor*, edited by Terrell Carver and Jernej Pikalo, 304. London: Routledge.
- Ringmar, Erik, 2009. *The Mechanics of Modernity in Europe and East Asia: The Institutional Origins of Social Change and Stagnation*. London: Routledge.
- Ringmar, Erik & Jorg Kustermans, 2011. "Modernity, Boredom and War: A Suggestive Essay." *Review of International Studies* 34, no. 3 (October): 1775–92.
- Roosevelt, Theodore, 1903. "The Strenuous Life." In *The Strenuous Life: Essays and Addresses*, 3–22. Philadelphia: Gebbie & Co.
- Ruin, Olof, 1977. "Political Science Research in Sweden 1960–1975: An Overview." *Scandinavian Political Studies* 12, no. A12: 157–84.
- Ruin, Olof, 2003. "Political Science on the Periphery: Sweden." *Annual Review of Political Science* 6, no. 1: 41–54.
- Russell, Dave, 1987. *Popular Music in England, 1840–1914: A Social History*. Montreal: Carleton University Press.
- Ryle, Gilbert, 1949. *The Concept of Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Salomon, Kim, 1996. *Rebeller i takt med tiden: FNL-rörelsen och 60-talets politiska ritualer*. Stockholm: Raben Prisma.
- Schuster, David G., 2011. *Neurasthenic Nation: America's Search for Health, Happiness, and Comfort, 1869–1920*. Critical Issues in Health and Medicine. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Schütz, Alfred, 1951. "Making Music Together: A Study in Social Relationship." *Social Research* 18, no. 1 (March): 76–97.
- Simmel, Georg, 1949. "The Sociology of Sociability." *American Journal of Sociology* 55, no. 3 (November): 254–61.
- Simmel, Georg, 1972. "The Metropolis and Mental Life." In *Georg Simmel on Individuality and Social Forms*, 11–19. Chicago: University of Chicago Press.
- Simmel, Georg, 1998. "The Adventure." In *Simmel on Culture: Selected Writings*, 221–32. Originally Published in 1911. London: Sage.
- Simmel, Georg, 1998. "The Alpine Journey." In *Simmel on Culture: Selected Writings*, 219–20. London: Sage.
- Simmel, Georg, 2011. *The Philosophy of Money*. Edited by David Frisby and Charles Lemert. Abingdon: Routledge.
- Sizer, Laura, 2000. "Towards A Computational Theory of Mood." *The British Journal for the Philosophy of Science* 51, no. 4 (December 1): 743–770.
- Söderberg, Hjalmar, 1905. *Doktor Glas*. Stockholm: Albert Bonniers förlag. <http://runeberg.org/drglas/>.
- Sousa, John Philip, 1994. *Marching Along: Recollections of Men, Women, and Music*. Edited by Paul E Bierley. Westerville: Integrity Press.
- Stanghellini, Giovanni & René Rosfort, 2013. *Emotions and Personhood: Exploring Fragility, Making Sense of Vulnerability*. Oxford: Oxford University Press.
- Stimson, James A.1., 2012. "On the Meaning & Measurement of Mood." *Daedalus* 141, no. 4 (Fall): 23–34.
- Stromberg, Roland N., 1982. *Redemption by War: The Intellectuals and 1914*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Sturfelt, Lina, 2009. "Utanför krigskartan: första världskrigets svenska berättelser om neutralitet och modernitet." In *Fred i realpolitikens skugga*, edited by Magnus Jerneck, 143–67. Lund: Studentlitteratur.
- Taylor, Charles, 1985. "Neutrality in Political Science." In *Philosophical Papers: Philosophy and the Human Sciences*, 2:58–90. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vallinder, Torbjörn, 1992. "Pontus Fahlbeck: en statsvetenskaplig klassiker?" In

- Statsvetarporträtt: svenska statsvetare under 350 år*, edited by Gunnar Falkemark, 51–70. Stockholm: SNS Förlag.
- Wallengren, Sigfrid, 1923. "Pontus Fahlbeck." *Statsvetenskaplig tidskrift* 26, no. 3: 210–28.
- Weber, Max, 1930. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Translated by Talcott Parsons. New York: Charles Scribner's Sons.
- Weber, Max, 1958. "Science as a Vocation." *Daedalus* 87, no. 1 (January 1): 111–34.
- Woodward, Bob, 2002. *Bush at War*. New York: Simon & Schuster.
- Woodward, Bob, 2004. *Plan of Attack*. New York: Simon & Schuster.
- Young, Iris Marion, 1980. "Throwing Like a Girl: A Phenomenology of Feminine Body Comportment, Motility and Spatiality." *Human Studies* 3: 137–56.

Statsvetenskapliga förbundet

Förbundsredaktör: Magnus Erlandsson

Om värdenneutral statsvetenskap

av Magnus Erlandsson

Det händer inte så ofta, men ibland räcker en student upp handen och säger ”det du sa nu kan ju tolkas som kritik mot ett visst partis politik – men du som lärare ska väl inte värdera eller ha synpunkter på politiken?”. Sist hade jag i en föreläsning om det framväxande granskningssamhället citerat dåvarande socialminister Göran Haggglund, som på Äldreriksdagen i mars 2014 sa att ”Det som inte mäts, görs inte”, och bett studenterna reflektera kring vad ett sådant uttalande egentligen säger om tilliten till personal och professioner i äldreomsorgen.

Även i föreläsningar där jag varit ”för kritisk” mot New Public Management, eller där jag ”för okritiskt” presenterat feministisk teori, eller ”för inlevelsefullt” framhållit förtjänsterna med Thomas Pogges idéer om global rättvisa, har jag ibland väckt någon students politiskt färgade invändningar. Det händer, om än mer sällan, att de kommer fram efter lektionen och säger att de, ”typ, har en känsla av att utbildningen färgas av lärarnas egna politiska övertygelser – är ni alla till vänster, eller?”

Ja, vad svarar man? Att många på andra sidan blockgränsen också sjunger granskningens lov, att oönskade bieffekter av NPM-reformer är lika mycket vänster- som högerpolitikens ansvar, att feminismkritik ju fyller så många andra arenor, och att världen inte är rättvis?

NÄR STATSIVETARE RÖSTAR

Den här frågan ställdes för några år sedan till landets då samtliga statsvetare, 497 stycken, 204 svarade:

Även om man inte håller med ett parti i alla frågor kanske man känner sympati för ett visst parti än för andra. Vilket parti sympatiserar du mest med?

I denna sympatiundersökning och bland de 204 tillfrågade fanns 1 kristdemokrat, 1 ”juni-lista”, 5 centerpartister, 9 FI:are, 15 moderater, 15 vänsterpartister, 25 miljöpartister, 38 FP:are – och hela 51 socialdemokrater. (Bland genusvetare hade enligt samma undersökning en tredjedel angett Feministiskt initiativ som det parti man sympatiserar mest med, och bland företagsekonomerna kunde 60 procent av respondenterna räknas in i det borgerliga blocket.)

Vi vet ju inte hur de statsvetare som inte svarade hade fördelat sig mellan partierna. Kanske hade ytterligare någon kristdemokrat anmält sig. Och vi vet inte heller vad vi sett om vi kunnat bryta ned dessa siffror inom subdisciplinerna: vilka partier får våra politiska teoretikers röst; hur många valforskare röstar grönt?

Men när studenten säger ”är ni alla till vänster, eller?” kan vi flagga med denna undersökning och säga ”inte alla, men kanske flera av dem som du mött just på den här utbildningen – även om de flesta nog skulle värja sig emot förebräelsen att deras politiska färg syns i forskning och undervisning”.

Och någon kommer kanske då ändå få sin konspiratoriska bild bekräftad av att statsvetenskapliga institutioner präglas av vänsterinriktat grupptänkande där studenter påverkas ensidigt och där de konservativa rösterna är få. (Varpå repliken kanske kan bli att ”det måste få finnas några från marknaden skyddade enklaver med möjlighet att fostra fritänkande och progressiva intellektuella”. Eller något annat högstämt.)

FLER TILL VÄNSTER ÄN TILL HÖGER

Men visst, andelen uttalat konservativa tycks vara få på våra lärosäten. Och Sverige är inte ensamt om det. Förra året väckte Neil Gross, professor i sociologi på University of British

Columbia, uppmärksamhet med sin bok *Why Are Professors Liberal and Why Do Conservatives Care?*. Gross, som skriver i en amerikansk kontext, förklarar den klara övervikten av liberaler inom akademien med att universitetet redan från första halvan av 1900-talet fylldes av liberalt färgade intellektuella, och bilden av universitetet som liberala bastioner blev en magnet för "bright, young liberals, while deterring equally promising conservatives".

HÅLLER SIN POLITIK FÖR SIG SJÄLV

Medan enstaka svenska studenter reagerar på det vänsterinfluerade tankegodset som ibland möter dem på föreläsningar i statsvetenskap, är diskussionen betydligt mer infekterad i USA. Där heter det att det finns en stor fara för amerikansk högre utbildning om den konservativa idén sätter sig: den om att universitetet inte bara är fulla av liberaler (demokrater) utan att all utbildning som ges främjar en liberal (demokratisk) agenda.

Gross försöker lugna de konservativa läsarna. På universitetet finns få "radikala" och med stöd i en mängd enkäter och intervjuer med lärare och studenter landar han i följande slutsats:

Although the majority of academics are on the Left, most are also professionals and don't try to browbeat their students with their politics, aiming simply to do good research and teach their field.

Men det ser ut att ändå råda någon slags ideologisk diskriminering på amerikanska universitet, andelen konservativa i det amerikanska samhället är ju nästan lika många som de liberala, men på universitetet tillhör de en snabbt krympande skara.

De liberalt färgade rekryterarna på universitetet slår ifrån sig anklagelser om särbehandling – när vi annonserar efter er konservativa dyker ni ju ändå inte upp! De konservativa ger då liberalerna en del av skulden till att human- och socialvetenskaperna nedmonterats (i USA har dessa halverats på ett par decennier), och nedgraderats i status

och villkor på ett sätt som gör att konservativa intellektuella inte känner sig lockade.

VARDAGLIGA TING AVGÖR

Men Gross visar också att det inte handlar om ideologiska spärrar när man väljer eller inte väljer att söka sig till en inom-akademisk karriär. De viktigaste faktorerna för om studenter söker sig till forskarutbildning (och sen i sin tur hamnar framför nya studenter och försöker övertyga dem om Pogges lösning på globala orättvisor), handlar mer om vardagliga saker: om eleverna har goda relationer med professorer eller andra akademiska mentorer som uppmuntrar dem. Och det gäller kanske också här, i Sverige, och för svensk statsvetenskap. De konservativt lagda studenterna möter färre själsfränder, vilket kanske gör att ett slags vänsterdominans i forskarutbildningen fortlever, och därmed skulle också rekryteringen av något mer vänsterinriktade lektorer, docenter och professorer vara självförstärkande.

SPELAR DET NÅGON ROLL?

Är det så mycket att yvas över om de konservativa är sällsynta på våra statsvetenskapliga institutioner (med bara en enda kristdemokrat, som kanske inte ens skulle kalla sig konservativ)? Ja, om analogin tillåts: vi gillar inte monopol på marknader, men tycks kunna leva med en del monopol inom akademien – som ju kanske borde vara en marknadsplats för idéer.

Att vi inte ser så många Marx, Foucault, eller Rawls omkring oss idag, beror det kanske på ett slags stagnation, förklarad av det finns för få konservativa giganter att stängas emot? Om så, finns det kanske skäl att uppmuntra begåvningen, även om den ibland uttrycks i politiskt färgade invändningar mot det du sagt.

Magnus Erlandsson är lektor i statsvetenskap och ledarskap och verksam vid Institutionen för skolutveckling och ledarskap, Malmö högskola, samt vid Förvaltningsakademien, Södertörns högskola. E-post: magnus.erlandsson@mah.se

Litteraturgranskningar

Litteraturredaktör: Björn Östbring

Auyero, Javier, 2012. *Patients of the State: The Politics of Waiting in Argentina*. Durham & London: Duke University Press.

Anmälan av Karin Skill

Javier Auyero behandlar ett tema som kan framstå som banalt – fattiga argentinska invånarens väntan. Via sin etnografiska studie beskrivs hur köerna till id-handlingsbyrån i Buenos Aires börjar formas tidigt på morgonen långt innan dörrarna förväntas slå upp. När de köande väl kommer fram flera timmar senare meddelas de inte sällan av tjänstemännen att det saknas något papper, en kopia av något dokument, eller någon stämpel på dokumenten för att deras ärende ska kunna handläggas. Personerna uppmanas att komma tillbaka för att köa igen när de har det som saknas. I andra fall behövs inte stämpelarna, kopiorna eller dokumenten. En förekommande ”händelse” i det som framstår som händelselöst, är att de väntande får en tid på en helgdag när kontoret är stängt, att kontorstiderna ändras, att det inte öppnar alls, eller att det plötsligt öppnar flera timmar tidigare än vanligt. Tekniska problem med datorer, eller mismatch mellan kölappar med tre siffror och en nummertavla med två, händer också. På så vis är id-handlingsbyrån alltid motsägelsefullt ”normalt exceptionell”, och de som väntar vet aldrig hur länge de måste vänta (s. 80). De slussas runt i ett system som de inte förstår och än mindre känner att de har kontroll över eftersom det karaktäriseras av godtycke och slumpmässighet.

Identitetshandlingen behövs för så gott som var officiell som inofficiell procedur i Argentina, inklusive tillgång till bidrag som ges via Socialbyrån. Genom att låta människor vänta så underordnas och inordnas de i

en statlig kontroll som snarare än att skapa medborgare, skapar patienter. Detta studieobjekt kallar Auyero dominerandets tempo-grafi, ett begrepp som han lånar från Eviatar Zerubavel. “(T)he everyday manufacturing of subjects who know, and act accordingly, that when dealing with state bureaucracies they have to *patiently comply with the seemingly arbitrary, ambiguous, and always changing state requirements.*” (s. 9 kursivt i original) Med ursprung i latin betyder patient att ”ha tålmod i lidandet”. Auyero beskriver hur personerna som intervjuas ofta gör en liknelse vid väntan på sjukhus, men det är andra praktiker som berörs i fältarbetet som boken bygger på. Det handlar om kontoret för identitetshandlingar RENAPER, Buenos Aires socialbyrås väntrum, samt ett fattigt och marginaliserat område i Buenos Aires utkant med svåra miljöföreningar där invånarna väntar på att bli flyttade till en mindre hälsofarlig plats.

De väntande lär sig att det inte finns någon mening med att protestera offentligt, eller inför tjänstemän. Under det årslånga fältarbetet hördes bara tre offentliga protester bland de hundratals personer som köade, väntade och genomförde ärenden. Detta är en aspekt som ges allt för lite uppmärksamhet. En tydligare studie och analys av dessa tre fall hade kunnat ge mer perspektiv på väntandet. Maktdimensionen och manipulerandet av de marginaliserades tid är en aspekt av det politiska styret och kontrollen i Argentina, där väntandet är något som de marginaliserade upplever att de måste genomgå för att få tillgång till det som är rättmätigt deras (s. 2). De väntande får utbildning i politisk underordning, och genom att vänta ordnat, upprätthåller de den etablerade politiska ordningen. Eller som Auyero kallar det ironiskt,

de får "daily crash courses on the workings of power" (s. 7; se även s. 156)

Utöver etnografiskt fältarbete på de strategiska forskningsplatserna som nämns ovan, baseras boken på material från rättsfall som beskriver politiska manövrar inför val, undersökande journalisters beskrivningar av våldsamma vräkningar i den argentinska huvudstaden, tidningsnotiser, statistik om fattighedsnivåer och social ojämlikhet, samt rapporter om brott mot mänskliga rättigheter i samband med politiskt våld. Boken avslutas med ett metodologiskt appendix där Auyero beskriver de olika byråkratiska sammanhang där han och ett antal forskningsassistenter bedrivit etnografiskt fältarbete. Han hänvisar också till olika utmaningar och risker som finns med att göra politisk etnografi i termer av att ses som lättlurad av dem som deltar i studien, eller att bli sedd som dess representant, hantlangare eller medbrottsling (s. 11). För att hantera dessa utmaningar är det viktigt att växla mellan att vara involverad och opartisk.

Auyero skaffar inspiration från skönlitteratur som erbjuder "sensitizing viewpoints" (s. 31). Detta motiverar han med att det saknas referenser till vad väntandet betyder bland sociopolitiska beskrivningar och analyser. Generellt vill han ge ett bidrag till den ofta sparsamt empiriskt underbyggda sociologiska teoribyggandet. Han påpekar samtidigt att hans mikrosociologiska studie riskerar att hanteras som en banal och anekdotartad beskrivning av en dåligt fungerande byråkrati i den globala ordningens utkant (s. 13). Inte sällan möttes hans beskrivning av studien med en förbryllad min, har inte fattiga alltid fått vänta? Det tolkar han som en uppenbar och "perenn" syn på fattigas väntan - det har alltid varit och kommer alltid att vara så. Syftet blev därmed att studera och förklara hur fattigas väntan framställs som evinnerlig, och att rekonstruera det vardagliga arbetet att normalisera det (s. 19). Han säger i sammanhanget att såväl de som väntar, som de som

ser till att de väntar (tjänstemännen) är intressanta.

Auyero använder Michael Lipsky's nu klassiska begrepp *street-level bureaucrats* (1980) som refererar till de tjänstemän som möter medborgare via sitt dagliga arbet. Intervjuerna med de statliga tjänstemännen visar att till skillnad från exempelvis amerikansk socialbidragsbyråkrati, så kan inte distributionen av bidrag härledas till beslut bland *street-level bureaucrats*, utan snarare från "ovan", från politikens värld och dess budgetbeslut. *Street-level bureaucrats* uppfattar att politikens värld ligger bortom deras kontroll. "Suddenly there is money for a program, suddenly there isn't. If there is a massive eviction that was decided for political reasons, money appears" säger en tjänsteman under en intervju (s. 104). Här kan man som läsare inte undgå att undra över vilket tjänstemännens uppdrag är, eller upplevs vara?

Det politiska vardagslivet som Auyero beskriver och analyserar, är långt ifrån de blossande konflikter och medborgarförsamlingar som lockat många samhällsvetare till Argentina, särskilt i samband med den omfattande socioekonomiska krisen som bröt ut 2001. Det är också en av motiveringarna till studien - för att förstå hur medborgarskap utövas är det viktigt att undersöka vad som händer mellan emblematiska händelser som upplopp, val eller krig. Väntandet är en konkret om än osynliggjord statlig maktutövning, säger han. I politikens vardag upplever inte de väntande globalisering eller neoliberalism i abstrakt mening, utan ändlösa förseningar, sjaskiga väntrum där barnen får krypa omkring bland skräp, och magra socialbidrag. (s. 11). För att kontextualisera sin studie hänvisar han till de konsekvenser som den neoliberala politiken, privatiseringar och avindustrialiseringen haft för landet. Trots att staten är nedmonterad och decentraliserad, så är den ändå en viktig aktör i de utblottades liv. Inkomstnivån bland låg- och medelinkomsttagare sänktes under 1990 till tidigt 2000-tal till följd av att formella arbetstillfällen för-

svann, och det var också en tid då man kunde notera en explosiv ökning av informella bostätningar i storstäderna. Den argentinska staten har sedan slagit ner organiserade protester mot arbetslöshet och kriminaliserat omtvistade kollektiva ageranden (s. 44). De kollektiva protesterna samexisterar dock med den väntans politik som Auyero beskriver.

Studien har sitt ursprung i Auyeros tidigare arbeten om argentinsk politik karaktäriserat av partipolitiskt mäklarskap, klientelism, och korrupktion (2007). Med dessa fenomen i fokus framställs ofta argentinsk politik och byråkrati som specifik och komplex (Ullberg 2013). För att reflektera över vad Auyeros studie är representativ för kan man ifrågasätta om det är relevant att skifta mellan Argentina och Latinamerika, som han gör på flera ställen. Att den är representativ för argentinsk byråkrati råder det ingen tvekan om, men frågan är om den kan ses ha belägg för hur "väntandet" ser ut, upplevs och fungerar i andra latinamerikanska länder. I sammanhanget kan man också uppmärksamma en aspekt som han hanterar sparsamt, nämligen den nationella tillhörigheten bland dem som väntar. Även om Auyero påpekar att väntandet är socialt skittat (s. 27) och att de som är i fokus för hans studie är "dispossessed denizens" (naturaliserad medborgare, invånare) som söker en lösning hos statliga myndigheter för sina "pressing problem of housing, food, and environmental hazard" så resonerar han inte alls om faktumet att Argentina tar emot bolivianska, paraguayanska och peruanska invandrare, och att det finns en stark rasism mot just dessa nationella grupper. Här tycks det dessutom som om han undviker en diskussion om medborgarskapsbegreppet. Precis som för den offentliga hälsovården finns det inte någon nationell begränsning av att ta emot socialbidrag och bostadsbidrag i Argentina. Majoriteten av dem som söker socialbidrag är dessutom kvinnor med barn. Studien visar till exempel att det är vanligt att ha barnen med sig under köandet och i Socialbyråns väntrum (s. 92).

Den urbana segregeringen har ökat i samband med ökat tryck på mark och bostadsmarknad, och stigande priser på bostadsmarknaden sedan 2001 har lett till en ökning av vräkningar. När nuvarande borgmästaren för Buenos Aires trädde till makten 2007 genomfördes en "upprensning" av offentliga platser och 100 av 160 kända squatters vräktes inom loppet av ett år (s. 54). I samband med vräkningarna deltog ofta Socialbyråns tjänstemän (som är mindre "synliga" än repressiva krafter) för att upplysa om de bidrag som de nu hemlösa kunde söka från Socialbyrån. Inte sällan delades ett akut bidrag ut, som de vräkta senare insåg att de inte kvalificerade formellt för. Vräkningar utförs på uppdrag av staten och genonförs ofta med polisens hjälp. Mot dem som vågar göra uppror mot undermålig levnadsstandard slår staten tillbaka med *clandestine kicks*, det han i tidigare studier kallat statsmaktens gråzon (s. 58). En viktig poäng som Auyero gör i sammanhanget är att "(c)hronic social problems such as homelessness, precarious housing, and hunger are routinely treated as both social and political emergencies." (s. 105)

För att organisera materialet om hur tjänstemännen i statens tjänst låter människor vänta, delas proceduren in i "veiling", "confusing", samt "delaying or rushing" (s. 73-74) "State officials delay and defer, but also rush – and take powerless state patients by surprise. In other words, they exercise their power." (s. 90) Även om han och hans forskningsassistenter har genomfört ett antal intervjuer med tjänstemän, behandlas deras perspektiv något styvmoderligt i boken. Som läsare undrar man över tjänstemännens roll, över hur tillsättningen går till, och vad som gör att de utsätter de fattiga för ändlöst väntande.

Styrandet och kontrollen av de fattiga sker genom såväl statens "sociala" som "straffande" arm (s. 17). Några begrepp som han dels använder och dels utvecklar är "visible fists" (repression, imprisonment, territorial sieges), "clandestine fists" (illegal exercises of violence carried out by actors connected with

established powerholders), och "invisible tentacles" (less obvious or violent forms of power that achieve the subordination of poor people by making them 'sit and wait'). (s. 15). Statens osynliga tentakler är de byråkrater som utövar makt via sina poster på ofta undermåligt finansierade socialbyråer (s. 45). Precis som tidigare studier av socialbidragsgivande ser Auyero att det är knutet till sociala oroligheter, där socialbidrag används av staten för att styra fattiga och arbetslösa människor, och för att häva potentiella uppror. Han fokuserar på den juridiska kriminaliseringen av sociala protester. Angående "the visual fists" skriver han att "the image of a fist can be misleading. There is neither a deliberate plan nor a single, monolithic agent driving the fist against the poor" (s. 48).

Statens underordning av fattiga förstärker den osäkerhet och godtycklighet som redan påverkar deras liv (s. 20). Medan den argentiniska staten framställer sig som "nationell och populär", och att den arbetar för att lösa orättvisor och brott mot mänskliga rättigheter, kan "väntandets politik" ses som motsatsen till den diskursen (s. 20). Genom att underordnas att vänta, förnekas de som väntar dessutom möjligheten till interaktivt medborgarskap. Deras tid och värde nedvärderas och de behandlas inte som medborgare utan som "statens patienter" i ett lågintensivt medborgarskap. Om staten verkligen vill inkludera socialbidragsmottagare så verkar det inte rimligt att utsätta dem för ständig väntan och godtyckligt bemötande.

För att ge en sammanfattande utvärdering av boken så ger den ett intressant bidrag till förståelsen av politisk kultur och vardagligt utövande av statlig makt, med betoning på upplevelsen av den samma. Auyero lämnar dock inte särskilt mycket information om gatunivåbyråkraterna som han säger sig vara intresserad av. En eventuell förklaring kan vara att de väntande är mer tillgängliga just för att de har en underordnad maktposition i förhållande till den som studerar. På så sätt kan Auyeros bok fungera i statsvetenskaplig

undervisning för att diskutera den etnografiska metoden, något som kommit att uppmärksammas i verk av Wedeen (2010) och Schatz (2009) till exempel. Som nämnts hade ett större fokus på de som vet hur man skyn-dar på processen varit på sin plats.

Referenser

- Auyero, Javier, 2007. *Routine Politics and Collective Violence in Argentina: The Gray Zone of State Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schatz, Edward, 2009. *Political Ethnography: What immersion contributes to the study of power*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Ullberg, Susann, 2013. *Watermarks: Urban Flooding and Memoryscape in Argentina*. Sweden, Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Wedeen, Lisa, 2010. "Reflections on Ethnographic Work in Political Science" *Annual Review of Political Science* Vol. 13. s. 255-272.

Fil. dr Karin Skill är verksam vid Tema Miljöförändring, Linköpings universitet.
E-post: karin.skill@liu.se

Sabl, Andrew, 2012. *Hume's Politics: Coordination and Crisis in the 'History of England'*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.

Anmälan av Björn Östbring

Bertrand Russell skrev i sin *A History of Western Philosophy* att "Rousseau was mad but influential, Hume was sane but had no followers" (2004: 611). Detta är naturligtvis inte längre korrekt inom filosofin i stort. Men det gäller däremot inom statsvetenskap och politisk teori, där Hume knappast har någon given plats. Med boken *Hume's Politics* gör dock statsvetaren Andrew Sabl (Yale och UCLA) ett försök att ändra på detta faktum och tydliggöra värdet av Humes tänkande för samtida samhällsvetenskap.

Det är naturligtvis lätt att säga att en

given tänkare är undanskymd eller inte får tillräcklig uppmärksamhet. Men ibland går det att peka på påtagliga konsekvenser. I fallet Hume utgör Francis Fukuyamas övergripande och syntetiserande verk *The Origins of Political Order* (2011) en slående illustration. Fukuyama kritiserar vad han menar är de tidigmoderna filosofernas misstag och eftermäle: vanan att betrakta individen som för-social varelse som föregår samhällsgemenskapen (2011: 26). Detta "hobbesianska felslut" – begånget av Hobbes, Locke och Rousseau – kontrasterar Fukuyama mot vad vi idag genom antropologer, evolutionsbiologer, historiker och statsvetare känner till om människan och hennes samhällen. Vår nya kunskap, menar Fukuyama, innebär idéhistoriskt att Aristoteles visat sig vara "more correct than these early modern liberal theorists" (2011: 26).

Att på detta sätt ställa Aristoteles sociala människonatur mot de tidigmoderna filosofernas asociala kontraktsteori utgör en idéhistoria som är klippt och beskuren: borta är Hume, Adam Smith och hela den skotska upplysningen. I *Treatise of Human Nature*, och i essäer som "Of the Origin of Government", beskriver Hume människans naturliga socialitet, och hur krig och våld ökar behovet av samarbete inom gruppen, och förklarar samtidigt att det grundläggande problemet att skapa social ordning kommer av att mellanmännsliga interaktioner i större grupper skapar fångarnas dilemma-situationer och free-rider-problematik. Han beskriver kort sagt behovet av, och problemen med att skapa, politiska institutioner. Detta är exakt vad Fukuyamas bok handlar om, och hade Hume varit en del av statsvetenskaplig kanon hade Fukuyamas lägesbeskrivning och svepande omdömen varit otänkbara.

Andrew Sabl, vars bok handlar om Humes stora historiska verk *The History of England* – de 1,3 miljoner ord som publicerades i sex volymer mellan 1754 och 1761 – skulle säkert vilja ge ytterligare en känga och betona hur märkligt detta försummande inom statsve-

tenskapen är. *History of England* gör Hume unik: "Never before and never since has the best philosopher of an era written a book on the varieties of political choice and about the institutions that arise" (Sabl 2012: x). Hume är den enda av de klassiska politiska filosoferna som på allvar ägnade sig åt att empiriskt förstå och förklara framväxten av ett lands faktiska institutioner.

Genom att studera detta verk gör Sabl därmed ett viktigt bidrag. Boken är en gedigen och upplysande genomgång av *History of England* och lyfter fram insikter och intressanta analyser i historieskrivningen. Även om *History of England* naturligtvis är förlagd som historia betraktad, så menar Sabl att Hume "still have much to teach us" på en mer generell nivå: hur aktörer agerar i specifika situationer, hur de navigerar i strukturer och i sin tur förändrar dessa (2012: 16). Han menar helt enkelt att "Hume's insights into these matters are superior to our own in crucial respects" (2012: 17).

Vad är grunden till Humes "superior insights"? Den teoretiska nyckeln i Sabls läsning av *History of England* utgörs av idén att samhällen och dess institutioner existerar genom att människor koordinerar sina handlingar och synsätt. Koordinering handlar om att uppnå de nyttigheter som är beroende av att alla agerar på samma sätt, att alla följer samma regler, normer eller standarder som sina gelikar. Mer specifikt handlar det om fall där det ligger i *allas enskilda intresse att agera likadant som alla andra*. Koordinering kan kontrasteras mot *samarbete*, som i spelteoretisk mening blir relevant i situationer som tvärtom präglas av att de individuella incitamenten leder bort från det kollektivt bästa. Om alla andra betalar skatt har jag mycket att vinna på att undvika att betala ifall jag kan göra det oupptäckt. Detta slags samarbetsproblem, ofta förknippade med Mancur Olsen och andra, har fått stor uppmärksamhet, inte bara i akademiska kretsar. Men vad som utmärker Hume, enligt Sabl, är en insikt om att det kollektiva handlandet i form av

koordinering är långt mer avgörande än vad som normalt antas. Koordineringsproblem och dess lösningar "explains more of politics than first appears", och Sabls själva projekt är att visa att koordineringsperspektivet hos Hume utgör fröet till "a comprehensive account of political change" (2012: 8).

Första steget till detta är att börja betrakta politisk auktoritet och statens makt som i sig former av koordinering. Politisk auktoritet är beroende av att människor betraktar lagar och dekret från en härskare eller ett politiskt organ som värdiga att följa och efterleva. Auktoritet är inget mer än "a shorthand for citizens' propensity to acquiesce in decisions by designated officers" (2012: 7). Politisk ordning bygger således på *konventioner*: på normer och förväntningar om andras beteende, som i sin tur påverkar vårt eget. Detta hjälper oss att inse varför den politiska världen i sig är så instabil och våldsam. Osäkerhet om konventioner eller svårigheter att koordinera i frågor om språk och etikett, trafikbeteende och ekonomiska transaktioner, osv, kan lösas genom att en politisk auktoritet fastslår och övervakar att ett visst beteende får genomslag. Men om makten i sig vilar på inget annat än konventioner, så utgör osäkerhet och oenighet kring *dessa* en mer fundamental och allvarlig konflikt. Auktoritetskonventioner är alltså samtidigt både "crucial" och "unstable" (2012: 7). Så länge de är etablerade så kan frågor på lägre nivå avgöras genom argument och hänvisningar till accepterade politiska konventioner. Men när auktoritetskonventionerna själva är i gungning, eller upplevs motstridiga, så finns det inget bortom dem att hänvisa till: sådana dispyter är därför, med Humes formulering, "less capable of solution from the arguments of lawyers and philosophers, than from the swords of the soldiery" (*Treatise*: 3.2.10.15).

Detta är den mest övergripande implikationen av ett koordineringsperspektiv. Det bör klargöras att denna tolkning av Hume inte är någon nyhet. Hume nämns exempelvis som en föregångare i David Lewis klassi-

ker *Convention* (2002: 3-4), Jon Elster anser att Hume var den förste att formulera fångarnas dilemma (2009: 51), och Russell Hardin betraktar "the pervasiveness and power of coordination" som Humes grundläggande insikt, samt att idén om konventioner bör räknas som en av "the greatest insights of social theory" (2007: 82). Sabl lutar sig alltså på ett etablerat synsätt på Humes samhällsteori. Hans bok erbjuder därmed snarare en tillämpning och fördjupning; en systematisk läsning av *History of England* utifrån dessa insikter, med syfte att visa att de för Hume (och oss) kan användas för att förstå politik och politisk förändring. Kort sagt, han läser *History of England* "as if it were a treatise on this one subject: how conventions of authority arise, change, improve by various measures, and dies" (2012: 7).

För att exemplifiera kan vi titta närmare på det kanske mest centrala kapitlet i boken, "Crown and Charter", som behandlar framväxten av de två kluster av auktoritetskonventioner som präglade Humes England: kungahusets makt å ena sidan, och de friheter och rättigheter som å andra sidan begränsade den.

Vad gäller kungamaktens utveckling kan vi ta avstamp i Locke. Enligt den teori som Locke utvecklade så följde det att absolut monarki "can be no civil government at all" (Locke 2002: 40). I sina essäer kritiserar Hume denna position som så orimlig och ointuitiv – "repugnant to the common sentiments of mankind, and to the practice and opinion of all nations and all ages" – att den bakomliggande kontraktsteorin måste överges (1987: 486-7). I *History of England* kan man se varför. Humes historieskrivning tecknar bilden av århundraden av eviga strider och maktkamper, fula knep och "ärofulla" äventyr, som sammantaget hade ett förfärligt högt pris: de breda folklagrens trygghet till liv och egendom, och möjligheten att utöva det fredliga samarbetets och den ekonomiska verksamhetens stilla dygder.

These disorders would be increased by the exorbitant power of the aristocracy, and would, in their turn, contribute to increase it. Men, not daring to rely on the guardianship of the laws, were obliged to devote themselves to the service of some chieftain, whose orders they followed even to the disturbance of the government or the injury of their fellow-citizens, and who afforded them in return protection from any insult or injustice by strangers (Hume 1983: 166-67).

Etablerad och stabil kungamakt, även absolutistisk, är därför i Humes ögon ett politiskt framsteg. Dess historiska alternativ utgörs inte av individuell frihet och republikanskt styre, utan av individuell underkastelse gentemot sinsemellan krigande stormän. "[A]narchy is the immediate cause of tyranny, if not over the state, at least over many of the individuals" (Hume 1983: 169). Den viktigaste skiljelinjen, menar Hume, går inte mellan absolutism och konstitutionalism, eller mellan monarki och republik, utan mellan de samhällen där auktoritetskonventioner styr snarare än att maktinnehav avgörs av "brute force" och "the swords of the soldiery" (2012: 152-53). När man som läsare insett vidden av de ständiga maktkamperna är man mer benägen att anse att en så simpel sak som en successionsregel, att exempelvis äldstsonen tar över makten vid kungens bortfall, är ett framsteg i fredens tecken. När en sådan konvention fick fäste, dvs den accepterades i vida kretsar och ansågs rätt och riktig, så utgjorde detta "the first victory of authority over power" (2012: 153). John Lockes position innebär däremot, med detta perspektiv, att han med ett a priori-argument suddar ut eller negligerar vad som historiskt sett är en mycket långsam men fundamental process av att politiska konventioner växer sig starkare och mer avgörande än våldsmakt och individuell dådkraft.

Mer allmänt bekant är förmodligen Humes framställning av Magna Charta och den engelska friheten. Idag är det naturligtvis känt att Magna Charta var resultatet av en krass maktkamp mellan adelsmän och kungen, och att den inte innehåller någon idé om en

frihet för gemene man, eller för den delen om parlamentariskt inflytande. Men under Humes tid så var idén om "ancient liberty" en dogm bland Whig-anhängare. Dessa ville göra gällande att den engelska friheten var uråldrig, att den kodifierades i Magna Charta, och att den sedan överträtts och trampats på av sentida kungar. Hume ansåg att detta var nonsens: friheten var ny, inte gammal, och innebörden av Magna Charta hade ursprungligen varit både begränsad och enkel att åsidosätta.

Hur hade då Magna Chartas innebörd och kraft uppkommit? Svaret, i sin mest teoretiska och kortfattade form, har att göra med att en konvention kan få fäste genom en dialektik mellan upprepade överträdelser av den och det motstånd som följer. Eftersom all politik för Hume handlar om "custom" och "opinion", så följer det att en överträdelse måste uppmärksammas och beivras för att en konvention ska överleva, annars blir överträdelserna självt ett prejudikat i framtida situationer, och den ursprungliga konventionen försvagas successivt. "Violations of right" måste uppmärksammas, inte nödvändigtvis med en rimlig förhoppning om att förhindra dem, men för att se till att de fortsätter att uppfattas just så, som "violations". Upprepade gånger gör Hume poängen att det var "more important to keep the Charter salient than to observe its provisions scrupulously" (2012: 144). Med varje hänvisning till en princip så stärks principen, och ju starkare principen är desto viktigare blir det för aktörer att hänvisa till den: det blir då successivt allt viktigare för en aktör att visa att deras agerande är berättigat eller åtminstone förenligt med den.

Dessa två exempel ger förhoppningsvis en idé om bokens karaktär. Andra teman som berörs är bland annat ledarskap och aktörskap under konstitutionella kriser, utvecklingen av parlamentets makt, och om politisk jämlikhet. Sabl visar övertygande hur Hume med hjälp av idéerna om koordinering och konventioner förklarar många paradoxala

utvecklingar och händelser i Englands historia.

Ett karakteristiskt drag i det tänkande som Sabl utvecklar är förhållandet mellan generell teori och det konkreta fallet. Att koordinering och konvention är abstrakta begrepp, och att de anges beskriva fenomen som förekommer och är avgörande i alla samhällen, innebär inte att förklaringarna i sig uttrycker lagbundenheter. Närmast tvärtom: typiskt för koordineringsproblem är att dess lösningar – de konventioner som utvecklas – är starkt kontextbundna och i den meningen ”godtyckliga”. Sabls analytiska och spelteoretiska resonemang involverar inte formaliseringar genom matriser och beslutsträd. Sammantaget är denne recensents uppfattning att Sabl presenterar en tilltalande form av politisk och historisk analys, och att han i det stora hela lyckas underbygga sina påståenden om den stora nyttan och värdet av att studera Humes tänkande.

Likväl finns vissa frågetecken kring Sabls anspråk och utformningen av boken. Hans påstående att Humes idéer om koordinering och konvention är värdefulla men ”not yet fully worked out” (2012: 16) är märkligt, givet att Sabl är kritisk mot formella metoder. Vad menas med ”worked out” om inte i denna formella och generella betydelse? Den huvudsakliga typen av relevans för dessa idéer torde snarast handla om *tillämpning* på andra fall och *omprövning* av etablerade teorier. Och på det planet kan man möjligen kritisera Sabl. Det hade varit önskvärt att på åtminstone ett område – statsbildningsprocesser, demokratiseringsforskning, rättsstatens utveckling, eller dylikt – tydligt diskutera samtida teorier och historieskrivning utifrån det humeanska tänkandet. Att göra detta på alla områden är naturligtvis omöjligt – boken skulle svälla bortom rim och reson – men tveklöst hade bokens påståenden getts ökad tilltro om läsaren fått ta del av mer utvecklade paralleller till samtida samhällsvetenskap.

Boken förtjänar ändå i första hand att prisas. Författaren skriver klart, skarpt och ofta

med humor, och boken präglas varken av en ängslig specialisering eller en strävan att markera tillhörighet till någon speciell akademisk gruppering. En ovanligt läsvärd och stimulerande bok.

Referenser:

- Elster, Jon, 2009. *Alexis De Tocqueville: the First Social Scientist*. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Fukuyama, Francis, 2011. *The Origins of Political Order*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Hardin, Russell, 2007. *David Hume: Moral and Political Theorist*. Oxford: Oxford University Press.
- Hume, David, 1983. *The History of England. Volume I*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Hume, David, 1987. *Essays: Moral, Political, and Literary*. Indianapolis: LibertyClassics.
- Hume, David, 2007. *A Treatise of Human Nature*. The Clarendon Edition. Oxford: Oxford University Press.
- Lewis, David, 2002. *Convention*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Locke, John, 2002. *The Second Treatise of Government: and a Letter Concerning Toleration*. Mineola, NY: Dover Publications.
- Russell, Bertrand, 2004. *A History of Western Philosophy*. London: Routledge.
- Sabl, Andrew, 2012. *Hume's Politics. Coordination and Crisis in the 'History of England'*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.

Björn Östbring är doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.

E-post: bjorn.ostbring@svet.lu.se

Pieter Vanhuysse & Achim Goerres. 2012. *Ageing Populations in Postindustrial Economies: Comparative Studies of Policies and Politics*. London: Routledge.

Anmälan av Johan Bo Davidsson

Generationskonflikter är politik med gamla anor. Under tidigare historiska epoker så tog sig sådan politik framförallt uttryck i kon-

flikter mellan fäder och söner i inflytelserika familjer och kring tronföljder vid hoven. Aristoteles och Platon skriver båda om detta. Med den moderna statens framväxt, och dess representativa demokratiska institutioner, breddades denna typ av konflikter till samhället som helhet och kom att kretsa kring distributionen av resurser mellan generationer. Våldigt lite forskning har dock bedrivits med fokus på politiken kring just generationskonflikter.

I takt med att insikten om en åldrande befolkning blivit mera utbredd, så finns det anledning att tro att denna typ av konflikter blivit skarpare: de äldre blir en större och därmed viktigare väljargrupp samtidigt som deras pensioner och vårdbehov tillsammans utgör en allt större del av de offentliga utgifterna. Sedan tiden för vilken vi har trovärdig jämförbar statistik mellan länder, det vill säga från runt slutet av andra världskriget, så kan vi se en utveckling mot en åldrande befolkning i OECD-länderna. Denna utveckling kan härledas till framförallt två orsaker: en kombination av minskad fertilitet och ökad livslängd. Sedan 1980-talet har denna trend förstärkts och vi kan se en stark ökning av antalet äldre. Beräkningar av framtida ökning visar också på oroväckande siffror. Ett av de bättre sätten att mäta allvaret i utvecklingen är att se på förhållandet mellan den äldre delen av befolkningen (65-) och den övriga delen av befolkningen (16-64). Pieter Vanhuyse och Achim Goerres redovisar i sin bok en förväntad ökning i ett urval av OECD-länderna från ett förhållande år 2005 på 3/10 till ett förhållande år 2040 på 6/10. Med andra ord så försörjde tio av den arbetande befolkningen tre ålderspensionärer år 2005 medan de förväntas försörja sex ålderspensionärer år 2040.

Detta i sig är ingen nyhet, varken inom forskarvärlden eller hos den breda allmänheten. Frågan har varit på tapeten i diverse sammanhang och vi har redan sett politiska resultat i form av förändringar av nationella pensionssystem. Inom välfärdsforskningen så

är också pensionsreformer ett av de mest flitigt behandlade områdena. Bernard Ebbinghaus (2011) har nyligen redigerat en volym om pensionssystemens privatisering som kan sägas ligga i framkant inom detta forskningsområde. Karl Hinrichs och Matteo Jesoula (2012) har med en inflytelserik studie riktat in sig på hur den ökade flexibiliteten på arbetsmarknaden i Europa påverkar framtida pensionärsers inkomster. Framförallt har forskningen i den existerande litteraturen dock satt fokus på att jämföra innehållet i de olika reformer av pensionssystem som vi har sett introduceras under det senaste decenniet och i mindre utsträckning på politiken bakom samma reformer. Det finns förstås intressanta undantag, som t.ex. Silja Häusermanns bok från 2010, och den tidigare litteraturen om 'path dependency,' vilken visade på svårigheterna i att reformera framförallt 'pay-as-you-go' system (Pierson, 1994, 2001). I än mindre grad har den mera allmänna frågan om generationskonflikter, och vilka politiska uttryck de kan ta sig, berörts. Det enda exemplet jag kan dra mig till minnes är en artikel av Karen M. Andersson och Julia Lynch (2007) där ett av de resultat som de presenterar beskriver hur fackföreningar, med i huvudsak pensionärer som medlemmar, kan acceptera nedskärningar om de som redan har gått i pension inte finns bland dem som drabbas.

Pieter Vanhuyse och Achim Goerres vill i sin bok gripa sig an just detta utforskade område. Det är en lovvärd ambition och de lyckas med att skapa intresse hos läsaren för detta nya perspektiv. Samtidigt är det slående att det är just avsaknaden av generationskonflikter som kanske är det tydligaste budskapet man som läsare till sist tar med sig.

Antologin innehåller en mängd spännande forskningsresultat. Många visar dock på ett slags "noll-resultat" där generationskonflikter inte kan ses som en övertygande förklaringsmodell. Stefan Svallfors och Jonas Edlund sammanfattar sitt kapitel om välfärdsattityder med att deras resultat överhuvudtaget inte kan sägas ge stöd till tesen om en väx-

ande generationskonflikt. I Pieter Vanhuyse and Marcus Tepe's kapitel, och i deras tidigare forskning, ser vi att en åldrande befolkning inte har någon påverkan på offentliga utgifter för pensioner, eller på att offentliga utgifter är snedfördelade mot den äldre delen av befolkningen, om man kontrollerar för typ av välfärdsstat (se också, Lynch 2006). Achim Goerres och Marcus Tepe visar i sitt kapitel att stöd för en expansion av offentligt stöd till föräldrar inte är direkt kopplat till ålder (eller generation) utan beror på den familjestruktur och typ av välfärdsstat som väljaren befinner sig i. I alla dessa studier, så är det institutioner och inte generationer som framstår som centrala. Dessutom så finner Martin Hering och Jennifer Dabbs Sciubba i sina respektive kapitel att reformer mer har drivits av teknokratiska hänsynstaganden än av påtryckningar från de äldre och att vissa arbetsmarknadsreformer har genomförts som direkt missgynnar de samma.

Det sagt, så innehåller antologin också ett antal resultat som visar tydligt på den äldre generationens roll i politiken. Seán Hanley presenterar i sitt kapitel en översikt av framväxten av pensionärspartier i Europa. Italien var först med *Partito dei pensionati* 1987 och i de flesta länder har sedan pensionärspartier i någon form tagit plats på den politiska scenen. Överlag har de dock inte lyckats mobilisera ett större antal väljare. De gånger de har gjort det så har det framförallt varit när de nischat sig som protestparti. Dessa resultat pekar i riktning mot att vi bör rikta vårt fokus på de mera etablerade partierna och intresseorganisationerna. Juan J. Fernández hittar ett starkt samband mellan de äldres andel av befolkningen och generositeten i de inkomstrelaterade pensionerna, men inget samband i relation till minimipensionerna. Det kan tyda på att den äldre befolkningen riktar sitt stöd framförallt till inkomstrelaterade pensioner.

Nämnas bör också att Andrej Kokkonen bidrar med en intressant studie, om än kanske inte direkt kopplad till generationspolitik, om orsaker bakom skillnader i fertilitetstal.

Studien visar att en generös familjepolitik kan skapa en högre fertilitet genom att fler kvinnor i länder med en sådan politik lever i parförhållanden, vilket i sin tur leder till ett ökat barnafödande.

Sammanfattningsvis så finner jag en stark ambition och ett nytt fokus i antologin som kan driva forskningen vidare i riktning mot en ökad förståelse av generationers påverkan på politiken. Boken innehåller ett antal konkreta försök att ta sig an denna uppgift. Samtidigt saknar jag ett tydligare fokus på områden där potentiella konflikter är mera uppenbara mellan generationer. I lagstiftningen kring anställningsskyddet är en sådan konflikt påtaglig. De lagar om anställningsskydd som tillkom på 1970-talet hade som ett uttalat syfte, speciellt i Sverige, att förhindra att äldre människor slogs ut från arbetsmarknaden. Med tanke på deras ålder och hur många år de hade kvar i arbetslivet, så var det svårt att motivera andra åtgärder, såsom t.ex. investeringar i form av aktiv arbetsmarknadspolitik. Samtidigt, så kan en sådan lagstiftning ha önskat negativa konsekvenser där unga får svårare att etablera sig på arbetsmarknaden. Ett annat exempel är pensionsreformer som gynnar vissa åldersgrupper mer än andra. Ofta har sådana reformer gynnat den äldre generationen på bekostnad av den yngre. Varför är det så att den yngre generationen verkar ha haft så svårt att finna politisk representation för sina preferenser? Överlag så skulle ett ökat fokus på distributiva effekter av reformer över generationer vara ett välkommet tillskott till litteraturen.

Litteratur:

- Ebbinghaus, Bernard, 2011. *The Varieties of Pension Governance: Pension Privatization in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Hinrichs, Karl & Matteo Jessoula, 2012. *Labour Market Flexibility and Pension Reforms: Flexible Today, Secure Tomorrow?* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Häusermann, Silja, 2010. *The Politics of Welfare State Reform in Continental Europe*.

- Modernization in Hard Times*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lynch, Julia & Karen M. Anderson, 2006. "Reconsidering Seniority Bias: Aging, Internal Institutions, an Union Support for Pension Reforms," *Comparative Politics*, 39(2): 189-208.
- Pierson, Paul, 1994. *Dismantling the Welfare State?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Pierson, Paul, 2001. *The New Politics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.

Johan Bo Davidsson är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
E-post: johan_bo.davidsson@svet.lu.se.

Yahya Hassan, 2014, "Yahya Hassan". Övers. Johanne Lykke Holm. Stockholm: Norstedts.

Anmälan av Naima Chahboun

Vad begreppet "politisk dikt" egentligen innebär är en fråga som kan diskuteras i oändlighet. Är det dikt som återger ett politiskt skeende? Som belyser livsvillkoren för en förtryckt grupp? Som uppmanar till politisk handling? Som bidrar till samhällelig förändring? Ofta uttrycker epitetet ett slags uppskattning – att kalla en dikt politisk är att signalera att den är särskilt angelägen, att den lyckas förmedla något viktigt om den tid vi lever i. Sådana dikter uttrycker i regel värden och verklighetsbeskrivningar som en bred offentlighet kan sluta upp bakom, eller, mer sällsynt, ta avstånd ifrån. Bara i undantagsfall skapar den politiska dikten kontroverser som suddar ut gränsen mellan litteraturtolkning och samhällsdebatt.

Ett sådant undantag är den danske poeten Yahya Hassans självbetitlade debutsamling. Boken skapade rubriker i hemlandet, och diskuterades på svenska kultursidor redan innan den svenska översättningen publicerats. Redan att slå upp pärmarna är att bli varse ytterligare ett sätt på vilket dikt kan vara politisk, nämligen genom att visa upp själva språket som en allt annat än neutral förmedlare av

verklighet. Dikterna i samlingen är alla satta i versaler, ett grepp som samtidigt ger intryck av att författaren ropar ut sina dikter i megafon och för tankarna till ett barns trevande försök att lära sig skriva.

APELSINER MED NEJLIKOR OCH RÖTT
BAND/HÄNGDE FRÅN TAKET SOM
GENOMBORRADE VOODOODOCKOR/DET
ÄR SÅ JAG MINNS DAGIS/DE ANDRA LÄNG-
TADE TILL JULTOMTEN SKULLE KOMMA/
MEN JAG VAR LIKA RÄDD FÖR HONOM/
SOM JAG VAR FÖR MIN PAPPA

I det avslutande stycket "Längdikt" har Yahya Hassan dessutom arbetat med omvänd syntax och medvetna skrivfel; ett brutet, eller, poetiskt uttryckt, brutet språk. Att dikten placerats sist i samlingen understryker att det snarare än bristande språkkunskaper rör sig om ett parodiskt rolltagande från författarens sida, som väcker frågor om den tänkta publiken för detta skådespel. Vems förväntningar är det som infrias, vems fördomar återges i diktens skrattspegel?

SEN DIN PAPPA FLYR FRÅN FLYKTING-
LÄGER/OCH SEN MIN PAPPA FLYR FRÅN
FLYKTINGLÄGER/OCH SEN VÅRA PAP-
POR DE FÖRVANDLAR/DANSKA LÄNGOR
TILL FLYKTINGLÄGER/DE HÄMTAR VÅRA
FARFÖRÄLDRAR/VÅRA FARBRÖDER OCH
FASTRAR/OCH ALLIHOP DE FÅR SOCIAL-
BIDRAG/DE HÄMTAR ALLA SINA KUSI-
NER/OCH SEN SÄTTER DE IGÅNG MED SIN/
INAVEL INDOKTRINERING/INORDNING
INSHALLAH

I första hand är det dock inte språket, utan bokens kontroversiella innehåll som givit upphov till debatt. Yahya Hassan beskriver en vardag som präglas av våld inom och utom familjen, skenhelig religiositet och ett liv som smågangster där stölder och droghandel står i centrum.

JAG KNULLADE DIN FRU/JAG LÄNSADE
DITT HEM PÅ VÄRDESAKER/JAG PACK-
ADE IN TEVEN I ER SONS TÄCKE/JAG
KUNDE INTE ARGUMENTERA FÖR/ATT
MIN KUSIN/SKULLE LÄGGA TILLBAKA ER
SONS DATOR/EN LAPTOP ÄR EN LAPTOP
SA HAN/DET ÄR 500 EXTRA VAR/DINA
GITARRER SLUTADE HOS HÅLARHASSAN

Kritiker har menat att berättelser som dessa befäster stereotypa nidsbilder av invandrade i allmänhet och muslimer i synnerhet som kriminella hustrumisshandlare, och riskerar att ge rasister och populister vatten på sin kvarn. Av ansvarskänsla och solidaritet bör författare under sådana omständigheter avstå från att återge missförhållanden inom den egna gruppen. Även bokens försvarare har uttryckt misstänksamhet mot att den läses av en vit medelklass, för vilka den endast antas kunna utgöra en kittlande bekräftelse på deras egen förträfflighet.

Det är lätt att förstå kritikernas oro. I ett Europa där högerextrema och nationalistiska rörelser befinner sig på stark frammarsch bör vi vara särskilt vaksamma på vilka bilder som förmedlas i media och kultur. Samtidigt riskerar ett alltför ängsligt förhållningssätt att få förödande konsekvenser. Om öppenhet, dubbeltydighet och komplexitet är poetiska kvaliteter är en dikt som inte går att missförstå helt enkelt ingen dikt. Och om den personliga,

subjektiva upplevelsen är det som utgör poesins kärna (i såväl skriv- som i läsakten) vore det ett allvarligt misstag att avkräva dikten representativitet. En sådan dikt blir politisk i meningen propagandistisk, en utveckling som nog ingen önskar sig. Lika alarmerande är ropen på självcensur ur ett politiskt perspektiv, då de utgör symptom på ett debattklimat där budskapen anpassas efter den minst reflekterande mottagaren.

Kanske kräver denna situation i sig en politisk lösning: Istället för att begära att dikten anpassar sig till en bedrövlig verklighet bör vi kräva av verkligheten att den lär sig hantera dikten. Ett samhälle som inte tål komplexa och motsägelsefulla budskap, som inte klarar provokation, förtjänar heller ingen poesi.

Naima Chahboun är doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
E-post: naima.chahboun@statsvet.su.se

Inbjudan att medverka i ett specialnummer av Statsvetenskaplig tidskrift

Urban politik i Sverige

– en forskningsagenda för 2020-talet

Forskning om lokal politik i Sverige kom i och med 1960-talets kommunalforskningsprogram redan från starten att präglas av ett tydligt fokus på kommunen i generell mening och gärna på den som fanns på landsbygden. Flera både större och mindre forskningsinsatser har därefter fördjupat kunskaperna om lokalpolitikens villkor. Parallellt med detta har befolkningsomflyttningar medfört en kontinuerlig expansion av städer och stadsregioner och allt tyder på att denna utveckling kommer att fortsätta under kommande decennier. Prognoser visar att 80 procent av svenskarna år 2030 kommer att bo i de åtta största stadsregionerna (lokala arbetsmarknadsområdena) i Sverige.

I takt med städernas expansion, förbättrade kommunikationsmöjligheter och separering av platser för bostäder, arbete, konsumtion och rekreation är det numera mer relevant att tänka på städer i termer av funktionella stadsregioner som kan innefatta såväl tätbebyggda områden, mindre samhällen och ibland även ren glesbygd. Dessa regioner präglas av hög inre mobilitet varvid medborgarna kanske inte har en självklar identitetsmässig koppling till en specifik kommun. De kollektiva problemen sträcker sig ofta över kommungränsen och kan vara gemensamma för flera kommuner eller en hel stadsregion. Städer och stadsregioner är dessutom ofta starkt diversifierade och segregerade med kluster av såväl rikedom som utslagning och utsatthet. Inte sällan följer dessa såväl klass- som etnicitetsmönster. Allt detta är skäl för statsvetenskaplig forskning att bättre uppmärksamma de specifika villkor för lokal politik som råder i en urban och stadsregional kontext.

I jämförelse med andra europeiska länder och USA framstår den svenska urbanpolitiska

forskningen som relativt underutvecklad. Till en del kan detta hänga samman med att kommun- och stadsforskning under lång tid drivits av departement och myndigheter för att mäta sakernas tillstånd i kommunerna. Ett resultat av detta har blivit omfattande empiriska projekt med få och svaga kontaktpunkter med den internationella teoribildningen på området.

Visserligen finns några specialiserade forskningsmiljöer och dessutom har enstaka slagkraftiga forskningsinsatser gjorts även i vårt land men i allt väsentligt finns stora behov av att utveckla urbanpolitisk forskning om svenska förhållanden och särskilt i jämförelse med hur detta ser ut i andra länder. Stadsmiljöerna i Sverige har åtminstone hittills avvikit i flera avseenden från det som betraktas som normalt i den anglo-amerikanska forskningslitteraturen. Till en del hänger detta samman med starkare system för politisk styrning, stadsplanering och omfördelning av resurser. Sverige utmärker sig också genom andra värderingsmönster, t.ex. större grad av tillit mellan medborgare och till myndigheter, mindre grad av korrupktion och mer post-materialistiska värderingar. Många av de teorier som tillämpas i den internationella urbanpolitiska litteraturen har emellertid utvecklats i urbana sammanhang som ser annorlunda ut, främst i amerikanska och utomnordiska europeiska kontexter.

Med denna inbjudan vill vi samla existerande forskning och inspirera till nytänkande i fråga om forskning om lokal politik i urbana sammanhang i Sverige. Det handlar både om staden i dess mer begränsade mening som en tätbebyggd miljö och i den vidare betydelsen som stadsregion. Frågor kan t.ex. avse hur staden styrs; samspelet mellan offentliga och privata aktörer; hur det lokala medborgarskapet gestaltar sig i en stadsregional kontext; civilsamhällets organisering och politiskt del-

tagande i städerna; politiska attityder och väljarbeteende; kön, segregation och utanförskap i staden samt hur staten försöker reglera städer och stadsutveckling. Nyttänkande i fråga om teori och empiri är särskilt välkomna. Vi ser gärna också komparativa analyser som relaterar politik i och om svenska städer till förhållanden i andra länder.

Vi har åtagit oss uppgiften att fungera som redaktörer för ett kommande specialnummer av Statsvetenskaplig tidskrift om urban politik i Sverige. Du som vill delta med ett bidrag är välkommen att skicka in en abstract omfattande ca 500 ord till undertecknade, senast den 31 januari 2015. Efter redaktionell bedöm-

ning väljs ett antal förslag ut, varefter författaren erbjuds att senast den 1 september 2015 sända in ett fullständigt artikelmanus enligt de anvisningar som gäller för publicering i tidskriften (se www.statsvetenskapligtidskrift.org).

Varmt välkommen med ditt bidrag!

Anders Lidström
Statsvetenskap
Umeå universitet

Jon Pierre
Statsvetenskap
Göteborgs universitet

E-post: anders.lidstrom@pol.umu.se

E-post: jon.pierre@pol.gu.se

Prenumerera på Statsvetenskaplig tidskrift!
www.statsvetenskapligtidskrift.org